

ΑΒΕΚΤ 00599

10' 0/2

ΣΑΒΒΑ Π. ΣΠΕΝΤΖΑ

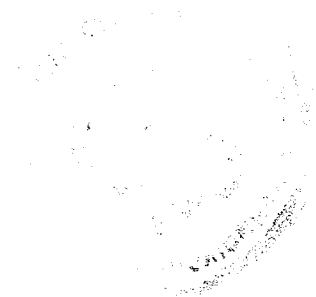
κατασκευασμένο

Δελ. Διασφάλισης

ΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

Διατριβή επί Διδακτορία υποβλη-
θείσα εις τήν Πάντειον Ἀνωτά-
την Σχολήν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1964

Ἡ ἔγκρισις τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς
Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν δὲν ὑποδηλοῖ ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως.
(ἄρθρον 202 ν. 5343/1932)

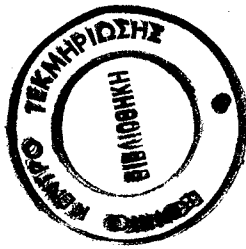

**ΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑΙ
ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ**

Ἀπαγορεύεται ἡ μετάφρασις εἰς ξένην γλῶσσαν ἢ ἡ ἀναδημοσίευσις ἐν ὅλῳ
ἢ ἐν μέρει τῆς παρούσης ἐργασίας, ἀνευ ἐγγράφου ἀδείας τοῦ συγγραφέως.

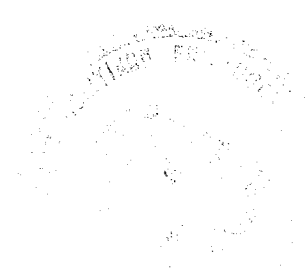
ΣΑΒΒΑ Π. ΣΠΕΝΤΖΑ

ΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

Διατριβή ἐπὶ Διδακτορίᾳ ὑποβλη-
θεῖσα εἰς τὴν Πάντειον Ἀνωτά-
την Σχολὴν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

ΑΘΗΝΑΙ 1964

*Ἡ παροῦσα διατριβὴ ἔτυχεν τὸ πρῶτον εὐμενοῦς κρίσεως—ἐκθέσεως,
ὅτε ὑπεβλήθη - τῷ 1959—παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δ. Καλλιτσοννάκι.*

Εἰς τοὺς Σεβαστοὺς μου Καθηγητάς

ΑΓΓΕΛΟΝ Θ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ ΕΜ. ΚΑΛΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙΝ

*Ἡ προκειμένη διατριβή ἐνεκρίθη καὶ ἐξετυπώθη ἐπὶ Πρυτανείας
Καθηγητοῦ κ. Ἰωάννου Ἀ. Γεωργάκη.*

Διὰ τὸ ἐνδιαφέρον τὴν καλωσύνην καὶ τὴν στοργὴν τοῦ μένω ὑπόχρεως.

*Πρὸς τὸν Σεβαστὸν κ. Πρύτανιν καὶ τοὺς Σεβαστοὺς
κ.κ. Καθηγητὰς ὀφείλω εὐγνωμοσύνην.*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης εἶναι νὰ παρουσιάσῃ τὰς οἰκονομικὰς - δημοσιονομικὰς ὡς καὶ τὰς γενικωτέρας ἀπόψεις, τὰς ἀπτομένας τῶν οἰκονομικῶν ἐκδηλώσεων, τοῦ μεγάλου Ἑλλήνου Φιλοσόφου τοῦ μεσαιῶνος τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ - Πλήθωνος.

Ὁ Πλήθων διαβλέψας τὸ ἀδύνατον τῆς ἐπιδιώξεως σωτηρίας τῆς ὅλης Αὐτοκρατορίας, προσεπάθησε, νὰ περισώσῃ μέρος μόνον ταύτης, τὴν Πελοπόννησον, ἀπὸ σαφῶς διαγραφομένην καταστροφὴν τῆς, στηριζόμενος εἰς τὸ καθαρῶς Ἑλληνικὸν στοιχεῖον, διὰ σειρᾶς δημοσιονομικῶν καὶ ἀγροτικῶν μέτρων ἅτινα θὰ ἐξυγίανον τὰ οἰκονομικά της καὶ θὰ ἐπέτρεπον τὴν ἐπιβίωσίν της, ἐν συνδυασμῷ μὲ μέτρα ἀμύνης καὶ ἐθνικῆς ἀνατάσεως.

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν δὲ τῶν οἰκονομικῶν ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος θέλει ἐξαρθῇ ἡ προοδευτικότης τῶν ἀπόψεών του, τόσον ἐπὶ τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ὅσον καὶ γενικώτερον ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων, ἥτις, μᾶς ἐπιτρέπει ὅπως, τὸν κατατάξωμεν μεταξὺ τῶν σκαπανέων τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

Ἡμεῖς δὲ ὡς Ἕλληνες ὀφείλομεν νὰ μελετῶμεν εἰδικώτερον καὶ διεξοδικώτερον τὰς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, τοῦ μεγάλου διδασκάλου καὶ πρωτεργάτου τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ, μὲν μετὰ ὀλοκλήρους αἰῶνας, ἀλλὰ σχολαὶ διετύπωσαν ἀναλυτικώτερον τὰς ἀπόψεις του, δημιουργοῦσαι οὕτω τὸ θεωρητικόν των οἰκοδόμημα.

Αἱ σκέψεις ἀκριβῶς αὐταὶ μᾶς ὤθησαν εἰς τὸ νὰ ἐκλέξωμεν ὡς θέμα ἐπιστημονικῆς διατριβῆς, τὸ ἔργον ἐκείνου τοῦ ὁποίου αἱ ἀπόψεις διέπουν καὶ σήμερον ἐν πολλοῖς καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν δημοσιονομίαν τῶν κρατῶν. Διότι, αἱ δημοσιονομικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος δὲν παρουσιάζουν ἀπλῶς ἱστορικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ σύγχρονον τοιαύτην ἰδίως ἐπὶ θεμάτων ἐπιμάχων, ὡς τὸ τῆς φορολογίας, τῶν δημοσίων ἐσόδων κλπ. ἅτινα ἀπασχολοῦν βασικῶς τὰς οἰκονομίας πάσης μορφῆς, πλὴν τῶν ὀλοκληρωτικῶν συστημάτων.

Ἀλλωστε, τὰ σύγχρονα οἰκονομικὰ καὶ δημοσιονομικὰ ζητήματα θὰ μᾶς ἀπασχολοῦν διαρκῶς καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ μέλλον, ἐπὶ πλεόν δὲ ἡ ἱστορικὴ μελέτη τῆς οἰκονομίας πάντοτε τελικῶς ἀποβαίνει ὠφέλιμος, μολονότι, αἱ δυσχερεῖαι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἔρευναν συγχρόνων θεμάτων εἶναι ποικίλαι, μεγάλαι καὶ ἀστάθμητοι, μὲ κύριον χαρακτηριστικόν των γνώρισμα τὴν ἑλλειψιν πηγῶν, ἀριθμῶν, στατιστικῶν στοιχείων, καὶ δεδομένων.

Δὲν παραλείπομεν ἐπὶ τῇ ἐνκαιρίᾳ ταύτῃ νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἐνῶ, ἡ βιβλιογραφία περὶ Πλήθωνος εἶναι ἐκτεταμένη καὶ πλουσία, ἡ ἀφορῶσα κυρίως

τάς θρησκευτικές τοῦ ἀπόψεως ἢ τάς πολιτικές καὶ κοινωνικὰς δοξασίας, ὁμοῦς, ἢ ἀφορῶσα τὴν οἰκονομικὴν καὶ δημοσιονομικὴν πλευρὰν τοῦ ἔργου του εἶναι πενιχρωτάτη ἂν μὴ ἀνύπαρκτος.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὀλίγα ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα δύναται νὰ προσφέρῃ ἢ παροῦσα διατριβή.

Σ. Π. ΣΠΕΝΤΖΑΣ

Ἀθῆναι 1959

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

Ὁ Πλήθων ὑπῆρξεν μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας προσωπικότητας τοῦ Μεσαιῶνος¹. Οἱ πλείστοι συγγραφεῖς ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὰ Βυζαντινὰ ζητήματα, δὲν παρέλειψαν νὰ συνδέσουν κατὰ κάποιον τρόπον τὸ ἔργον των, μὲ τὴν μορφήν ἣτις ἐδέσποσε τελικῶς κατὰ τὴν δύσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τὸν Πλήθωνα. Ἀπεκαλεῖτο Φιλόσοφος καὶ οἱ πάντες ἐγνώριζον ὅτι Φιλόσοφος ἦτο μόνον ὁ Πλήθων.

Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, μετονομασθεὶς ἀργότερον Πλήθων, ἐγεννήθη περὶ τῷ 1355 εἰς Κωνσταντινούπολιν² καὶ πρέπει νὰ προήρχετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας³. Ἀπέθανεν τῷ 1450 ἢ τὴν 26.6.1452. Τὰ ὅσα τοῦ μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ Σιγισμούνδου Πανδόλφου Μαλατέστα τῷ 1465 καὶ ἐνεταφιάσθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου Rimini ὅπου εὐρίσκονται ἀκόμη καὶ σήμερον⁴. Ἐκ τοῦ ἔργου του συμπεραίνομεν ὅτι, ἔτυχεν εὐρείας βαθείας καὶ ποικίλης μορφώσεως εἰς θέματα θρησκευτικά, φιλοσοφικά, ἱστορικά, πολιτικά, κοινωνικά, καὶ οἰκονομικά⁵.

1. Ε. Σαββοπούλου: Γ. Γεμιστός - Πλήθων. Πειραιεὺς 1961. Σελ. 10.
- Α. Βακαλοπούλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1961. Σελ. 172 κ.ἐ.
2. Τὸ ἔτος γεννήσεως, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ τόπος γεννήσεως τοῦ Πλήθωνος ἀμφισβητοῦνται. Ἀναγράφονται ὡς ἔτη γεννήσεως, τῷ 1360 ἢ 1370.
3. Ἀ. Καλλιπαῖ: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 48
4. Ι. Μαμαλάκη: Γ. Γεμιστός Πλήθων. Ἀθῆναι 1939. Σελ. 10 κ.ἐ.
5. Ι. Μαμαλάκη: Ὡς ἄνω Σελ. 224 - 226.
6. Παραθέτομεν ἑνταῦθα πίνακα τῶν κυριωτέρων ἔργων τοῦ Πλήθωνος:
  - α) Ἐκ τῶν Διοδώρου καὶ Πλουτάρχου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην ἐν κεφαλαίοις διάλειψις.
  - β) Ἱστορία τῆς τῶν Περσῶν μοναρχίας.
  - γ) Χωρογραφία Θεσσαλίας.
  - δ) Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται.
  - ε) Ζωροαστρείων καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων συγκεφαλαίωσις.
  - στ) Νόμων συγγραφῆς τὰ σωζόμενα.
  - ζ) Περὶ σχήματος γῆς.
  - η) Μέθοδος εὐρέσεως ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῆς ἀστέρων ἐποχῆς ἀπὸ κανόνων οὓς αὐτὸς συνεστήσατο.
  - θ) Πρὸς τὸ ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ δόγματος βιβλίον.
  - ι) Πρὸς τὰς Σχολαρίους ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις.
  - ια) Ἐπιτάφιος εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ πεσόντας καὶ
  - ιβ) Ὑπομνήματα περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ καταστάσεως περὶ τῶν ὁποίων ὅσον

Ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας κατέφυγεν εἰς Ἀδριανούπολιν, ὅπου συνεδέθη μετὰ τινὰ Ἑβραῖον διδάσκαλον, ὀνομαζόμενον Ἐλισσαῖον. Τὴν ἐποχὴν μάλιστα ἐκείνην περὶ τῷ 1393, ἀνεπτύσσεται φιλελευθέραι κινήσεις Μουσουλμάνων, ἡτις ἐστρέφετο κατὰ τῆς κρατοῦσης τότε τουρκικῆς τάξεως. Ἀρχαὶ τῆς κινήσεως ἦσαν ἡ κοινοκτημοσύνη, ἡ συναδέλφωσις τῶν λαῶν καὶ ἰδίως Χριστιανῶν-Τούρκων. Ἐντεῦθεν, ἐν πολλοῖς αἱ προοδευτικαὶ καὶ μεταρρυθμιστικαὶ ἰδέαι τοῦ Πλήθωνος¹. Ἡ προσχώρησις τοῦ Ἐλισσαίου εἰς τὴν κίνησιν συνεπάγεται δύο ἀποτελέσματα: α) ἐπιφέρει τὸν θάνατόν του, ἐκὰς μάλιστα ζῶν ὡς αἰρετικός, καὶ β) ἀπομακρύνει τὸν Πλήθωνα ἐκ τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τὸν φέρει εἰς τὸν Μυστράν.

Τρεῖς λόγοι βασικῶς ὥθησαν τὸν Πλήθωνα εἰς τὴν ἀπόφασίν του, νὰ μεταβῇ εἰς τὸν Μυστράν:

α) Οἱ Τούρκοι ἔχοντες ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν των εἰς τὸν Βορρᾶν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρέβλεπον τὴν Πελοπόννησον.

β) Τὸ μέγα ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν, καὶ

γ) Ἡ προσπάθεια ἀνασυγκροτήσεως τοῦ Δεσποτάτου, τὸ ὁποῖον ὠραματίζοντο οἱ δημιουργικοὶ Ἕλληνες, ὡς μίαν ἀφετηρίαν ἀναδημιουργίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐθεώρησεν σκόπιμον ὅτι, ἡ θέσις του ἀνῆκεν ἐκεῖ, καὶ ὁ συλλογισμὸς του ὑπῆρξεν ὀρθός².

Στερούμεθα θετικῆς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἂν ἐξετέλει δικαστικὰ καθήκοντα, ἢ ἂν κατεῖχεν θέσιν «προστάτου τῶν νόμων» παρὰ τῷ Δεσπότη, θέσεως μὴ συναντωμένης, εἰς τὴν Διοίκησιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους³. Πάντως ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Δεσποτάτου.

Ὁ Πλήθων προσέφερεν εἰς τὸν κόσμον μίαν μεγίστην ὑπηρεσίαν. Ἀνεζωπύρῳσεν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Δύσεως διὰ τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος κυρίως, ἀλλὰ, καὶ γενικώτερον τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ προελείανεν τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν Ἀναγέννησιν.

Διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν ὅμως ἐπακριβῶς, τὸ μέγεθος τῆς ὑπηρεσίας τὴν ὁποίαν προσέφερεν ὁ Πλήθων εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, δεόν ὅπως, ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἐποχὴν του.

Ὡς γνωστόν, ἐνῶ, ἡ συμβολὴ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν τέχνην ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ λαμπρὰ ἐπιτεύγματα, εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τομέα ἀντιστρόφως ἡ συμβολὴ ὑπῆρξεν μετρία μὲ περιορισμένην τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν (πλείοτε εἰς Διομήδην καὶ Ἀνδρεάδην)⁴. Κατεῖχτο ἀπὸ ἑνα σταθερὸν

ἀφορᾷ τὰς οἰκονομικὰς καὶ δημοσιονομικὰς ἀπόψεις, πραγματεύεται ἡ ἀνάλυσις τῆς παρουσίας μελέτης.

1. Κ. Ἀμάντου: Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Ἀθῆναι 1955 Σελ. 100.

2. Κ.Δ. Γεωργούλη: «Νέα Ἑστία» Τεύχος 622 Ἀθῆναι 1953 Σελ. 751.

3. Mich. Ducas: Historia Buzantina. Bonnae 1834. Σελ. 214.

4. Ἀ. Διομήδης: Βυζαντινὰ Μελέται. Ἀθῆναι 1951. Τόμ. Α' Σελ. 230, 241, 242.

Ἀ. Ἀνδρεάδης: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1918 Σελ. 392.

δογματισμόν, σχολαστικισμόν καὶ φοβερὸν μυστικισμόν, ὅστις ἐκτρεφόμενος ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, κατάρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ πλήρως.

Ἐν τούτοις, ὁ στείρος αὐτὸς σχολαστικισμὸς δὲν ἐπεκράτει μόνον εἰς τὸ Βυζάντιον, ἦτο γινώριμος κατὰστασις καὶ ἄλλων κρατῶν, ὑπεστηρίζετο δὲ ἀπὸ τὴν πάσης μορφῆς καὶ προελεύσεως ἄρχουσαν τάξιν.

Τὸ δέος καὶ τὸ μυστήριον, ἐκάλυπτε τότε πάντα τὰ γεγονότα πνευματικὰ ἢ μὴ, εἰς τοιοῦτον μάλιστα βαθμόν, ὥστε, ὁ ἐρευνῶν καὶ ὁ ἀναζητῶν νὰ δώσῃ ἐρμηνείαν ἢ λύσιν διάφορον τῆς κρατούσης, ἐθεωρεῖτο ὅτι, προσέβαλεν τὴν ἐκκλησίαν, τὰς παραδόσεις, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ. Διὰ τὴν κατὰστασιν σχετικῶς γράφει ἐκτενῶς ὁ Διομήδης ¹.

Ἡ κατὰστασις αὕτη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, καὶ μὲ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας, ἐδημιούργησαν μίαν αὔξουσαν ὑλικὴν ἰσχὺν τῆς ἐκκλησίας, ἣτις διὰ τὸ Βυζάντιον καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως, ὠδήγησεν, δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν, εἰς τὸ προβάδισμα ἔναντι τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως καὶ ἥσκει οὐσιαστικῶς ἔλεγχον τῶν κυβερνητικῶν πράξεων. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν, ἡ προσωπικότης τοῦ Πλήθωνος ἀποκτᾷ πρόσθετον αἴγλην, τόσον διὰ τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων, ὅσον, καὶ διὰ τὴν σταθερὰν στάσιν ἣν ἐτήρησεν, ἀναλαβὼν τεραστίαν προσπᾶθειαν ἀνανεώσεως, ἣτις, φυσικὸν ἦτο, νὰ ἐπισύρῃ πολεμικὴν ἐκ μέρους ἐκείνων τῶν ὁποίων ἐθίγοντο προνόμια καὶ συμφέροντα. Ἡ προσπάθεια καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἴδρυσις εἰς τὴν Φλωρεντίαν «Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας» ἀποδεικνύει πόσον ἰσχυρὰ προσωπικότης τοῦ μεσαιῶνος ὑπῆρξεν ὁ Πλήθων ².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, ὡς καὶ ἐκ τῆς διεξοδικῆς μελέτης τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ³ καταφαίνεται σαφῶς, ὅτι, προσωπικότης οἷα

1. Ἀ. Διομήδης: Βυζαντινὰ Μελέται. Ἀθῆναι 1951. Τομ. Α'. Σελ. 45, 241.

2. L. Mohler: Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist, und Staatsmann. Paderborn 1923. Σελ. 45.

Ι. Κ. Βογιατζίδης: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1932. Τόμος Β', σελ. 245.

W. Rosko: Βίος Λαυρεντίου τοῦ ἀπὸ Μεδίκων ἐπικαλουμένου μεγαλοπρεποῦς. Ἀθῆναι 1858. Σελ. 22-23.

3. A. A. Vassiliè: Ἱστορία Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀθῆναι 1954. Τόμος Γ'. Σελ. 880, 907.

C. Dimaras: Notes sur le tombeau de Gemiste, dans: L' Hellénisme contemporain. Athènes 1938 p. 192-199.

D. Zakythinos: Le despotat Grec de Morée. Athènes 1953 Vol. II, Σελ. 377.

Γ. Θεοτοκᾶ Ν. ΕΣΤΙΑ, Ἀθῆναι 1953. Τεύχος 622 Σελ. 737.

Π. Καλλιγᾶ: Μελέται Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως 1205-1453. Ἀθῆναι 1894. Σελ. 627.

Π. Κανελλοπούλου: Γεννήθηκα στὸ 1402. Ἀθῆναι 1957. Σελ. 255, 259.

Α. Καραμπάση: Τὸ Φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος. Ἠρά-

τοῦ Πλήθωνος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρρησιασθῇ οὔτε νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν, πολλῶς μᾶλλον, ἐφ' ὅσον, καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἀκόμη εἶχεν ἀναγνωρισθῇ. Πᾶσα δὲ προσπάθεια μειώσεως τῆς ἀξίας του, διὰ τῆς ἀνακινίσεως τοῦ θέματος τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καὶ δοξασιῶν, αἱ ὁποῖαι τόσον ἡρέθισαν, ἰδίως τὴν ἐκκλησίαν, δέον ὅπως γίνωνται ἀποδεκταὶ μετ' ἐπιφυλάξεων, διότι ὁ Πλήθων ἦτο σοφὸς καὶ «οἱ πλάνες τῶν σοφῶν εἶναι καμμιὰ φορὰ μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς πλάνες τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων»¹.

Συνοψίζοντες τὰ περὶ προσωπικότητος τοῦ Πλήθωνος, δυνάμεθα, νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι, ὁ Πλήθων παρουσιάζεται ὡς ἔντονος διαμαρτυρία κατὰ τοῦ τότε κρατοῦντος καθεστῶτος πνευματικοῦ, πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ. Καταφέρεται κατὰ τοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ τῆς Δουλείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συμβάλλων οὕτω, καὶ εἰς τὴν ιδέαν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ὡς νοεῖται σήμερον ἐν τῇ συνταγματικῇ ἐπιστήμῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ, ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΥ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΙΔ' ΚΑΙ ΙΕ' ΑΙΩΝΑΣ

Σκοποῦντες νὰ ἀξιολογήσωμεν τὰς οἰκονομικὰς καὶ εἰδικώτερον τὰς δημοσιονομικὰς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τόπῳ καθ' ὃν διευτυπώθησαν, ἐξετάζομεν ἤδη διεξοδικώτερον τόσον τὴν οἰκονομικὴν, νομισματικὴν καὶ δημοσιονομικὴν κατάστασιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὅσον καὶ τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρά κατὰ τοὺς ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνας. Ἄλλωστε, γεγονὸς παραμένει ἡ ἀξία καὶ ἡ χρησιμότης τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἐξέτασιν παρεμφερῶν θεμάτων. Σχηματίζοντες οὕτω, πληρεστέραν εἰκόνα τῆς κρίσεως ταύτης ἐποχῆς, θὰ δυνηθῶμεν δεόντως νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Πλήθωνος.

κλειον 1910. Σελὶς 84.

Σ. Κουγέα: «Ν. Ἑστία» Ἀθῆναι 1953. Τεύχος 622, σελ. 813.

K. Grumbacher: Geschichte der byzantinischen litteratur von Justinian bis zum ende des oströmischen reiches (527-1453). Ἔκδοσις Α' καὶ Β' München 1891 & 1897.

Ἀ. Κύρου: Βησσαρίων ὁ Ἑλλήν. Ἀθῆναι 1947. Τόμ. Α'. Σελ. 36 - 37.

Ι. Μαμαλάκι: Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ. Θεσσαλονίκη. 1939 Σελ. 35.

Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου: Ν. ΕΣΤΙΑ Ἀθῆναι 1953. Τεύχος 622 Σελ. 742.

Θ. Πετσάλη-Διομήδη: Ν. ΕΣΤΙΑ Ἀθῆναι 1953. Τεύχος 622 Σελ. 718.

Ε. Φωτιάδη: Γ. Γεμιστὸς - Πλήθων. Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν ΗΛΙΟΥ. Τόμ. Ε'. Σελ. 59.

Ι. Π. Κανελλοπούλου: Γεννήθηκα στὸ 1402. Ἀθῆναι 1957. Σελ. 287.

Μέρος Ι. Τὰ περὶ Βυζαντίου

Οικονομικά

Προκειμένου ὅμως νὰ ἐξετάσωμεν τὸ οἰκονομικὸν status μιᾶς πολιτικῆς κυριαρχίας, δεόν ὅπως γνωρίζωμεν ἐπαρκῶς τὴν ἐδαφικὴν αὐτῆς ἑκτασιν.

Διὰ τὴν ὑπὸ κρίσιν δὲ περίοδον ὅτε, ὡς γνωστὸν ἡ γῆ ἀπέδιδεν τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν ἐσόδων, τὰ γεωγραφικὰ ὅρια μιᾶς πολιτείας διεδραμάτιζον πρωτεύοντα ρόλον.

Ἡ ἀνασυσταθεῖσα διὰ τῆς ἐκδιώξεως τῶν Λατίνων, Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ, ἦτο μία περιορισμένη ἐδαφικῶς κυριαρχία, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ καλύψῃ διὰ τῶν ἐσόδων της, τὰς δημιουργουμένας δημοσίας δαπάνας αὐτῆς, αἵτινες μέχρι τέλους τοῦ βίου της ὑπῆρξαν ὑψηλαί, λόγῳ, ἀφ' ἑνὸς μὲν μακρᾶς παραδόσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῶν τότε ἀναληφθεῖσων ἐπαχθῶν οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων. Πέραν ὅμως τοῦ περιορισμένου τῆς ἐδαφικῆς ἐκτάσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους διὰ τὴν ὑπὸ κρίσιν περίοδον, δεόν ὅπως ἀποδώσωμεν τὴν πενιχρὰν οἰκονομικὴν κατάστασιν καὶ εἰς τὴν τακτικὴν τῶν ἰταλικῶν ναυτικῶν πόλεων Βενετίας, Γενούης καὶ Πίζης, αἵτινες συστηματικῶς ἐνεργοῦσαι καὶ μεθοδικῶς κινούμεναι ἀπὸ τοὺς πρὸ τῆς πρώτης ἀλώσεως χρόνους, ἀπέβησαν ἡ κυριώτερα αἰτία τῆς οἰκονομικῆς καταρρεύσεως τούτου, διὰ τοῦ δανεισμοῦ τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ τῆς ἀπομυζήσεως τῶν πόρων τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν Ἰταλικῶν πόλεων πείθει διὰ τὴν καταστρεπτικὴν ἐπίδρασιν των ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῆς περιόδου ἀγωνίας τοῦ Βυζαντίου¹, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν διαφόρων ἀτελειῶν, ἐξαιρέσεων, ἀπαλλαγῶν καὶ παραχωρήσεων ὅς εἶχον ἐπιτύχει ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ διαφόρους χρονικὰς περιόδους ^{2,3,4,5}.

1. Ἀ. Διομήδη: Ἀνέκδοτον. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου σελ. 192 - 193: Ὑπῆρξαν αἱ Ἰταλικαὶ πόλεις καὶ ἰδίως ἡ Βενετία, πρωτεύοντες συντελεστοὶ τῆς πολιτικῆς ὑποδουλώσεως τοῦ Βυζαντίου, τῆς ἐδαφικῆς καταρρεύσεως αὐτοῦ περισφίξασαι δὲ ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους τὸν ἀνατολικὸν κόσμον ἔπесαν ὡς ἀκρίδες ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χωρῶν ἀπομυζῶσαι κάθε των ἱκμάδα.

2. W. Heyd: Histoire de commerce du levant au moyen âge. Leipzig 1923. vol A' p. 515

3. Ἀ. Διομήδη: Ἀνέκδοτον. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου. Σελ. 32, 52, 94.

4. Ἀ. Ἀνδρεάδη: ΕΡΓΑ. Ἀθήναι 1938. τόμος Α'. σελ. 412 - 414.

5. α) Ι. Σβορώνου: Βυζαντιακὰ Νομισματικὰ ζητήματα, Ἀθήναι 1899. Σελ. 347.

Εἰς τὴν περίοδον ταύτην, τῆς Λατινικῆς κυριαρχίας (1204-1261) δέον ὅπως ἀποδώσωμεν τὴν προοιῶσαν ἐξουθένωσιν τῆς Βυζαντινῆς Οἰκονομίας (Δημοσίας τε καὶ Ἰδιωτικῆς), ἐγγίσασαν εἰς τὸ σημεῖον τῆς τελείας ἀνυπαρξίας ἐπὶ Παλαιολόγων.

Συνεπῶς δὲν θὰ ᾔτο δίκαιον νὰ καταλογίσωμεν ὅλας τὰς εὐθύνας εἰς τὴν τελευταίαν δυναστείαν τῆς Αὐτοκρατορίας, διότι, ἀκριβῶς ἢ τότε κατάστασις δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο, εἰμὴ, ἡ φυσιολογική, βεβαίως ἄνευ σοβαρᾶς ἐκ μέρους τοῦ Βυζαντίου ἀντιδράσεως, κατάληξις τοῦ δημιουργηθέντος οἰκονομικοῦ χάους ἐπὶ Λατινικῆς κυριαρχίας.

Τὸ χάος ὑπῆρξεν κυρίως ἔργον τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἰταλικῶν ναυτικῶν πόλεων, ἡτις ἐπληξεν ἀνεπανορθῶτως τὴν ἰδιωτικὴν καὶ τὴν δημοσίαν οἰκονομικὴν τοῦ περιορισμένου δυνατοτήτων Βυζαντίου. Παραστατικὴ εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ρόλου τῶν ξένων ἐμπόρων εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν τῶν χωρῶν, ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Γάλλου Ἐμποροκράτου Montchretien: «Οἱ ξένοι ἔμποροι παραβάλλονται χαρακτηριστικῶς, πρὸς ἀντλίαν ποῦ ἀντλοῦν τὸ αἷμα τοῦ ἐντοπίου λαοῦ καὶ τὸν ὅποιον τότε μόνον ἀφήνουν ὅταν εἶναι νεκρός»¹.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὰς ἰταλικὰς πόλεις καὶ ἡ ἀπολιθωμένη πλέον ἀντίληψις καὶ τακτικὴ ὡς πρὸς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων, συνετέλεσεν εἰς τὴν θλιβεράν οἰκονομικὴν κατάστασιν, εἰς ἣν περιῆλθεν τὸ Βυζάντιον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Πράγματι δὲν νομίζομεν ὅτι, ἀποτελεῖ σχῆμα λόγου οὔτε κἂν ὑπερβολὴν, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν καθυστερημένην τακτικὴν ἀντιμετώπισεως τῶν οἰκονομικῶν θεμάτων, ὡς οὐσιώδη συντελεστὴν τῆς οἰκονομικῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ Βυζαντίου. Διότι ἀρνούμενοι οἱ Βυζαντινοὶ τὰς νέας μεθόδους ἐνεργείας τοῦ ἐμπορίου, τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἐμπορικοῦ συνεταιρισμοῦ, τῆς κατανομῆς τῆς εὐθύνης, τῆς ἀξίας τῆς ἐμπορικῆς πίστεως, τῶν τύπων τῶν συμβολαιογραφικῶν πράξεων, τῆς ἀποστολῆς τοῦ μεσίου, τῶν πρωτοδημιουργουμένων ἐμποροδικείων τοῦ πτωχευτικοῦ δικαίου, τῆς δι' ὀπισθογραφήσεως μεταβιβάσεως ἀξιῶν καὶ ἐμπορευμάτων, τῆς ἀναπτύξεως τῆς τραπεζικῆς ἐργασίας, τῆς ἐκδόσεως τραπεζικῶν γραμματίων πληρωτέων ἐν ὧσι καὶ κυκλοφορούντων ἀντὶ χρημάτων², τῆς προεξοφλήσεως γραμματίων

β) C. Diehl: *Études Byzantines*. Paris 1905. σελ. 249.

δέχεται σχέσιν 1 δουκάτου = 2 ὑπέρπυρρα

1 » = 10 φράγκα

ἄρα 1 ὑπέρπυρρον = 5 φράγκα

γ) Riant Depouilles: σελ. 8 σημ. 2, δέχεται σχέσιν 1 ὑπέρπυρρον = 1/4 ἀργυροῦ μάρκου βάρους Κολωνίας

1. Δ. Στεφανίδης: *Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ Ἱστορικῇ τῆς ἐξελέξει*. Ἀθῆναι 1949. Τομ. Β'. Σελ. 25.

2. Ἀ. Διομήδης: *Ἀνέκδοτον. Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου*. Σελ. 165.

μακρῶς λήξεως κλπ. καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν νέων συστημάτων ἐμπορικῆς ἐπικρατήσεως ἥτοι τοῦ συνδυασμοῦ ξένου κεφαλαίου πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἀκίνητοποιουμένου ρευστοῦ εἰς ποικίλας ἐπιχειρήσεις¹, τοῦ συνδυασμοῦ κεφαλαίου ἀνήκοντος εἰς τρίτους καὶ ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως ἀσκουμένης παρ' ἐμπόρου ἢ ναυλομεσίτου², δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακολουθήσουν τὰς νέας ἐξελίξεις, ὥστε νὰ ἐπιβιώσουν εἰς τὸν ὀξύτατον ἀγῶνα τῆς οἰκονομικῆς ἀνταγωνιστικῆς ζωῆς. Εἷς ἐκ τῶν σοβαρωτέρων ἐπίσης λόγων τῆς οἰκονομικῆς καταπτώσεως τοῦ Βυζαντίου δέον ὅπως ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν μὲ ὅλα τὰ κακὰ ἐπακόλουθα της (στεῖρα μορφή κεφαλαιοκρατίας). Κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας ἡ οἰκονομία τοῦ Βυζαντίου περιωρίσθη, διαρκῶς μεταβαλλομένη ἀπὸ παραγωγικῆς εἰς καταναλωτικὴν. Οὕτω, συνοψίζεται γενικῶς, χωρὶς νὰ ὑπηρεσυχόμεθα εἰς λεπτομερείας, ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τοὺς ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνας ὡς παρουσιάζεται αὕτη εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν διαφόρων συγγραφέων. Τὰ τοιαῦτα οἰκονομικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐκδηλώσεις, οὐχὶ παροδικῆς κάμψεως ἀλλὰ προοιούσης, μοιραίας παρακμῆς. Ἐπομένως, ὑπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ συνεχὴς ἐπιδείνωσις τῆς Βυζαντινῆς Οἰκονομίας καὶ ἡ ἔλλειψις ἀνταγωνιστικότητος ἐναντι τῶν ἀναπτυσσομένων τάσεων τῆς Δύσεως.

Ἡ πλήρης οἰκονομικὴ κάμψις τῆς Βυζαντινῆς οἰκονομίας προῆλθεν ἄρχικῶς ἀπὸ τὴν ἐξασθένησιν τῆς Διοικήσεως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν κατακερματισμὸν τοῦ κράτους καὶ τὴν παράλληλον ἐμφάνισιν τῶν ποικιλοτρόπως ἐνισχυθέντων «ἰσχυρῶν».

Ἐκεῖθεν, ἡ κάμψις τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν παραμέλησιν τῶν ἀμυντικῶν μέσων. Ἄμεσος ἀντίκτυπος ἐξεδηλώθη ἐπὶ τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, ὅτε δὲ μάλιστα ἐνεφανίσθη καὶ ἡ πειρατεία, ὁ πρῶτος παράγων τῆς Βυζαντινῆς Οἰκονομίας ἐξέλιπεν.

Περιελθούσης εἰς ἀδράνειαν τῆς Βυζαντινῆς ναυτιλίας, ἠκολούθησαν ἡ κάμψις τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, ἡ πτώσις τῶν ἐξαγωγῶν κλπ. Παράλληλος ὑπῆρξεν καὶ ἡ διακοπὴ τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς. Εἰς τὴν περιοχὴν μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν παρατηροῦνται πλέον ὀνόματα Ἑλλήνων ἀσκοῦντα ἐμπορίαν-βιοτεχνίαν, ἐνῶ, ἀντιθέτως αἱ ξέναι παροικίαι ἀνθοῦν³.

Ὡς γνωστὸν δέ, αἱ ξέναι παροικίαι ἐφωδιασμένοι ἀφ' ἑνὸς μὲν μὲ ὅλα τὰ μέσα, ἥτοι μὲ ἀτελείας εἰσαγωγῆς-ἐξαγωγῆς, μὲ ἀπαλλαγὰς ἀπὸ τῆς

1. Ἄ. Διομήδη: Ἀνέκδοτον. Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου. Σελ. 162.

2. Ἄ. Διομήδη: Ὡς ἀνωτέρω. Σελ. 164.

3. Ἄ. Διομήδη: Ὡς ἀνωτέρω. Σελ. 177.

φορολογίας, προστατευόμενοι διὰ τοῦ ἰδίου των δικαίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντιτάσσουσαι ὅλην των τὴν δυναμικότητα ἐναντί τῆς Βυζαντινῆς ἀδρανείας, ἐπέτυχον τελικῶς τοῦ σκοποῦ των. Οὕτω, συνεκέντρώθη ἡ παραγωγικὴ δραστηριότης εἰς τὰς περιοχὰς τῶν ξένων κοινοτήτων, ἐπ' ἀγαθῶ οὐχὶ τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀλλὰ, τῶν ἰταλικῶν μητροπόλεων. Ἐκεῖ τελικῶς κατέληγον οἱ καρποὶ τῆς ξένης δραστηριότητος.

Προκειμένου δὲ νὰ πραγματοποιήσουν οἰκονομικὰ ὀφέλη, αἱ ξένοι κοινότητες μετήρχοντο πάντα τὰ μέσα, ἀδιαφοροῦσαι ἂν αἱ ἐνέργειαι των ἀπάδουν πρὸς τὸν στοιχειώδη ἀνθρωπισμὸν καὶ εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κειμένην νομοθεσίαν μὲ τὰς αὐστηρὰς κυρώσεις ἢ ἀκόμη καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τῆς Ἐκκλησίας¹. Μετήρχοντο δὲ ληστρικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν περιοχῶν, ἀποικιακῆς μορφῆς συμπεριφορὰν καὶ μεταχειρίσιν, δανεισμῶ ἐπὶ ὑψηλῷ τόκῳ, συνεργασίαν μὲ ἀπίστους ἐναντίον τῶν Σταυροφόρων, ὅταν ἐννοεῖται ἐπρόκειτο νὰ ἔχουν οἰκονομικὰ ὀφέλη. Ἐκ τῆς τακτικῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὡμὴ κερδοσκοπικὴ ἀντίληψις ἐπικρατεῖ καὶ διέπει τὴν τότε σκέψιν. Διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως μάλιστα καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Συρίας καὶ τῆς Μικρασίας ἐμπορῶν τῆς Δύσεως, ἰδρύονται καὶ νέαι κοινότητες χρησιμεύουσαι ὡς ὀρμητήρια καὶ βάσεις ἀσκήσεως τοῦ ἐμπορίου τῶν ἰταλικῶν μητροπόλεων. Ἐκτοτε ἔχομεν κατὰ τὸν Köttschke τὰ πρῶτὰ κεφαλαιοκρατικὰ κέντρα².

Ἐκ τῆς μοιρολατρικῆς λοιπὸν ἀντιμετωπίσεως τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν, οὐδεμία δραστηριότης παρατηρεῖται εἰμὴ τοποθέτησις τοῦ πλεονάζοντος κεφαλαίου εἰς ἀκίνητα ἢ ἀποθησαυρισμός. Ἐκ τῶν πληροφοριῶν ἃς ἔχομεν, προκύπτει ὅτι ἀποθησαυρισμός δὲν ἐπραγματοποιεῖτο εἰς μεγάλην κλίμακα³, τοποθετήσεις ὅμως εἰς ἀκίνητα ἐπραγματοποιοῦντο εἰς μέγαλον βαθμόν, ἂν καὶ ἡ ἀξία τούτων οὐχὶ μόνον δὲν διετηρεῖτο, ἀλλὰ κατήρχετο. Ἡ πληροφορία ἐλέγχεται ὡς ἀληθής, καθ' ὅσον, τυγχάνει γνωστὸν ὅτι, εἰς οἰκονομίαν μὲ καθοδικὴν πορείαν αἱ τιμαὶ τῶν ἀκινήτων πίπτουν. Δὲν δύνανται νὰ παραμείνουν εἰς τὰ παλαιὰ ἐπίπεδά των, πολὺ δὲ περισσότερο νὰ ἀνέλθουν. Ἀντιθέτως, τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εἰς ἄλλον γεωγραφικὸν χώρον, τὴν Ἰταλίαν, αἱ τιμαὶ τῶν ἀκινήτων ἀνέρχοντο. Αἱ τιμαὶ ὅμως δὲν ἀνέρχοντο τυχαίως, ἡ αὐξησις ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ἀνοδικῆς πορείας τῆς οἰκονομίας εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Πόσον λοιπὸν ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτως ἐκινοῦντο αἱ δύο οἰκονομίαι, συμπεραίνομεν καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιπτώσεως.

1. Ἀναφέρεται κυρίως ἡ Βενετία ὡς ἀσκήσασα κατ' ἐξοχὴν τὸ δουλεμπόριον καὶ τὸ σωματεμπόριον. Διομήδη: Ἀνέκδοτον, σελ. 158.

2. R. Köttschke: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. Jena 1924.. S. 538

³ Ἡ ἀποψις αὕτη δὲν μᾶς εὐρίσκει συμφώνους.

3. Ἀ. Ἀνδρεάδη: Ἱστορία Ἑλλ. Δημ. Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1918. Σελ. 414-415.

Εἰς ἣν ἐποχὴν τὸ ἐμπόριον ἀπερρόφα περισσότερα κεφάλαια λόγῳ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀναγκῶν, οἱ Βυζαντινοὶ δὲν διέβλεπον τὴν ἀνάγκην παραγωγικῆς ἀπασχολήσεως τοῦ πλεονάζοντος κεφαλαίου των πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Ὁρθῶς συνεπῶς ὑποστηρίζεται ὅτι, εἶχεν διαφοροποιηθῇ ἡ κατάστασις εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε, οἱ Βυζαντινοὶ ἀπώλεσαν σχεδὸν καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ἤρχισεν δὲ νὰ ἀμβλύνεται ἀκόμη καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ κέρδους.

Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Z. Lingenthal ἡσχολοῦντο λεπτομερῶς, μὲ ἄκραν σχολαστικότητα περὶ ἐξεζητημένων ἐρμηνειῶν διαφόρων ἀπηρχαιωμένων διατάξεων, οὐδὲν βεβαίως προσφέροντες. Δὲν ἐδέχθησαν τοὺς νέους θεσμοὺς οὔτε τοὺς διαμορφωθέντας, οὔτε τοὺς τότε διαμορφουμένους, ἀλλ' ἔμειναν ἀδρανεῖς, προσδεδεμένοι εἰς τὰ ἔθιμά των, μὴ δυνηθέντες ἴσως νὰ προσαρμοσθῶν, πάντως ἀπλοὶ θεαταὶ τῆς συντελουμένης οἰκονομικῆς ἀναγεννήσεως τῶν δυτικῶν.

Ἰταλικαὶ βιοτεχνίαι ἐμφανίζονται εἰς τὸν Βυζαντινὸν γεωγραφικὸν χῶρον, αἵτινες, καταλαμβάνουν τὴν προτέραν θέσιν ἀντιστοίχων βυζαντινῶν οἰκονομικῶν μονάδων.

Γενικῶς, παντοῦ εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς δραστηριότητος, οἱ Βυζαντινοὶ ὑποχωροῦν καὶ φυσιολογικοὶ των ἀναπληρωταὶ εἰς τὸν Ἀνατολικὸν χῶρον, ἀναδεικνύονται οἱ Γενουᾶται, Βενετοὶ καὶ Πιζᾶνοι.

Οὕτω, διεμορφώθη ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας παθητικὴ, μὴ δημιουργικὴ, φθίνουσα μέχρι βαθμοῦ ὁλοκληρωτικοῦ ἐξαφανισμοῦ, τὸν ὅποιον ἐπεσφράγισεν ἀπλῶς, ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τῷ 1453.

Νομισματικά

Μὲ τοιαύτην οἰκονομίαν δὲν ἦτο δυνατόν ἡ νομισματικὴ καὶ δημοσιονομικὴ κατάστασις νὰ παραμείνουν ἱκανοποιητικά. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, αὕτη ὑποβοηθεῖ τὴν ἄνοδον ἢ τὴν κάθοδον τῆς οἰκονομίας, μὴ ἀποκλειομένης καὶ τῆς παραλλήλου πορείας της πρὸς ταύτην, ἐνῶ, εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν τὰ δημοσιονομικὰ ἀποτελέσματα ἔπονται, τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως. Ὁφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι, τὸ Βυζαντινὸν νόμισμα διετήρησε τὴν ἰσχύν του μέχρι τῆς πρώτης ἀλώσεως ἄθικτον, γενόμενον δεκτὸν παντοῦ, ἐξοφλούμενον εἰς τὸ ἀκέραιον τῆς νομισματικῆς του ἀξίας. Ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνας, τὸ ὑγιὲς νόμισμα, προτιμώμενον ὑπὸ πολιτισμένων καὶ ἀπολιτίστων λαῶν ὡς παρέχον τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἐγγύησιν ἀσφαλείας¹. Δὲν ὑπάρχει σήμερον ἄλλο νόμισμα εἰς τὴν κόσμον τοῦ ὁποίου ἡ ἰσχὺς νὰ διτηρήθῃ σταθερὰ ἐπὶ τόσον μακρὸν χρόνον, ὅσον, ἡ ἰσχὺς τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος. Ἄν μάλιστα δεχθῶμεν τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Ἰν-

1. H. Gelzer: Byzantinische Kulturgeschichte Tübingen 1909. σελ. 78.

δικοπλεύστου ὡς ἀληθῆ, τὸ Βυζαντινὸν νόμισμα ὑπῆρξεν τὸ μοναδικὸν ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας, ὡς νόμισμα διεθνῶν συναλλαγῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὅταν τὸ Βυζαντινὸν νόμισμα ὑφίστατο τὰς πρώτας δοκιμασίας, δὲν ἐκλονίσθη ἀμέσως. Ὑπῆρξεν τόσον μακρὰ ἡ πίστις πρὸς τοῦτο, ὥστε, μὲ τὰς πρώτας ταλαιπωρίας δὲν ἡσθάνθη τὰς ἐπιδράσεις καὶ τὰς συνεπειάς τῶν εἰς βάρος του διαπραχθεῖσιν ἐνεργειῶν.

Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου καὶ δημιουργουμένων συστηματικῶς πλέον εἰς βάρος τοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τῶν Κυβερνήσεων, ἐπῆλθεν τὸ μοιραῖον. Τὸ Βυζαντινὸν νόμισμα ἐγνώρισεν ὅλας τὰς συνεπειάς τοῦ ὑποτιμηθέντος νομίσματος, ἤτοι τὴν ἐπιφυλακτικὴν ἀποδοχὴν, τὴν μερικὴν ἐξοφλητικὴν του ἀξίαν, τὴν ἀναγωγὴν του βάσει τῆς παλαιᾶς του ἀξίας προκειμένου νὰ ἐκπληρωθοῦν συμβατικοὶ ὑποχρεώσεις καὶ τελικῶς τὴν ἀπόρριψίν του ὡς μέσου συναλλαγῆς. Εἶχεν καταστῆ πλέον νόμισμα εὐτελές. Τὰ διάφορα νομικὰ τεχνάσματα δὲν ἄρκοῦν ὥστε, ἡ ἀξία τοῦ νομίσματος νὰ παραμείνῃ, ἐκεῖ ὅπου ἐπιθυμεῖ, ἡ ὑπευθύνως διαχειριζομένη ἀρχὴ τὰ νομισματικὰ ζητήματα μιᾶς χώρας. Ἡ ἀξία τοῦ νομίσματος ὡς γνωρίζομεν, δὲν εἶναι ἀπόρροια νομικῶν κανόνων, ἀλλὰ οἰκονομικῶν τοιούτων. Ὅποτεδῆποτε δὲ διενεργεῖται παράβασις ἢ ἀγνοοῦνται οἱ οἰκονομικοὶ κανόνες, τὸ νόμισμα ὑφίσταται ἀμέσως τὸν ἀντίκτυπον. Ὁ λήθαργος τῆς Δύσεως διαρκέσας ἐπὶ αἰῶνας, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς ἀξίας τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος, (α) διὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ χρυσοῦ τῆς Δύσεως πρὸς τὸ Βυζάντιον δι' ἀγορὰν ἐμπορευμάτων κλπ. καὶ (β) διὰ τῆς ἐπιδιώξεως ἀποκτήσεως Βυζαντινῶν νομισμάτων. Ὁ χρυσὸς ὅμως οὗτος, ὅτε, ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ἡλλοιώθη ἐπὶ τὰ χεῖρω διὰ τὸ Βυζάντιον, ἐπέστρεψεν πάλιν εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ χρυσοῦ εἰς τὴν Δύσιν συνέπεσεν μὲ τὴν ἀφύπνισιν τῶν λαῶν της.

Εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπεκράτει μονομεταλλιστικὸν σύστημα μὲ βάσιν τὸν χρυσόν, ὡς τοῦτο ἐννοεῖ καὶ σήμερον ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη^{1, 2, 3}.

Νομισματικὴ του μονὰς ἦτο ὁ σόλιδος, τὸ χρυσοῦν ἢ χρύσινον ἢ καὶ μόνον τὸ νόμισμα, μετὰ δὲ τὸν ΙΔ' αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν νομισματικὴ μονὰς τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξεν ὁ ὑπέρπυρρος^{4, 5}.

1. I. Παρασκευοπούλου: Παραδόσεις περὶ «Νομίσματος καὶ νομισματικῆς πολιτικῆς. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 46.

2. Ch. Gide: Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1943. Τετάρτη Ἑλλ. ἔκδοσις. Μετάφρ. Θ. Παπακωνσταντίνου. Σελ. 323.

3. Α. Τσιμικάλη: Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκυκλοπαίδεια Τομ. ΙΖ'. σελ. 350.

4. I. N. Σβορώνου: Βυζαντινὰ Νομισματικὰ ζητήματα. Ἀθῆναι 1899. Σ. 358 κ.ε. «δέχεται ὅτι ἡ λέξις σημαίνει τὰ καθαρισθέντα νομίσματα διὰ συνεχοῦς πυρακτώσεως, ἐπικαλεῖται μάλιστα καὶ τὸν Θεοφάνη, ὅστις ὠνόμαζεν τὰ χρυσὰ νομίσματα ὀλοκότινα (Ἑλληνολατινικὴ λέξις ὅλος καὶ Coctum=ἀπεφθός). Ἡ ἔννοια συμπίπτει μὲ τὴν ἀποδομένην εἰς τὸν ὑπέρπυρρον.

5. Ἀτακτα. Τομ. Α'. Σελ. 49. Ὁ Κοραῆς γράφει τὴν λέξιν ὑπέρπυρρον οὕτως, παράγων ταύτην ἐκ τοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον σημαίνει «καθαρὸν χρῶμα χρυσοῦ».

Ἀπὸ τοὺς χρόνους ὅμως τῆς Φραγκοκρατίας ἐκυκλοφόρουν καὶ ἑτέρα νομίσματα κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ὡς π.χ. δηνάρια, τορνέσια κλπ. εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, καὶ χρυσᾶ δουκάτα ἢ ἀργυρᾶ γρόσσα εἰς Ρόδον, Χίον καὶ Μυτιλήνην.

Σημαντικὴν συμβολὴν διὰ τὴν μελέτην τόσον τῆς ἀξίας τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ξένα, ὅσον, καὶ διὰ τὴν ἀγοραστικὴν τοῦ ἀξίαν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τῆς κρινομένης περιόδου, ἀποτελεῖ ἡ ἐμπεριστατωμένη ἐργασία τοῦ Καθηγητοῦ Δ. Ζακυθινοῦ², ἥτις φωτίζει πολλὰς σκοτεινὰς πτυχὰς μιᾶς ἐποχῆς, χαρακτηρισθείσης ὑπὸ πολλῶν νομισματολόγων, δημοσιολόγων καὶ οἰκονομολόγων ὡς «ἐποχὴ σκότους μὴ δυναμένη εὐκόλως νὰ διαλευκανθῇ». Τὰ παρατιθέμενα στοιχεῖα ἐκ τῆς βιβλιογραφίας, δίδουν μίαν εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ἀγοραστικῆς δυνάμεως, (πραγματικὴ ἀξία) ὅσον καὶ τῆς ἀξίας του ὡς νομίσματος συγκρινομένης πρὸς ἄλλα νομίσματα διὰ τὴν κρινομένην περίοδον. Τὴν πτῶσιν ταύτην τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος ἡκολούθουν συνθῆκαι αἵτινες, καθώριζον τὴν εἰς παλαιὰ νομίσματα ἐκπλήρωσιν τῶν ἀνειλημμένων συμβατικῶν ὑποχρεώσεων ἐκ μέρους τοῦ Βυζαντίου³. Περὶ τὸ 1335 ἡ ἀξία τοῦ Βυζαντινοῦ ὑπερπύρρου ἦτο 7 φρ. καὶ 18. Διὰ τὸν περισσότερον χρόνον τοῦ βίου τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ βυζαντινὸν νόμισμα διατηροῦν τὴν σταθερότητά του, ἀπετέλει τὸ 1/72 τῆς λίτρας ἀντιστοιχοῦν πρὸς 15 χρυσᾶ φράγκα τῆς λατινικῆς νομισματικῆς ἐνώσεως τοῦ 1865⁴. Ἐν χρυσοῦν φράγκον λατινικῆς νομισματικῆς ἐνώσεως=0,29 γραμ. καθαροῦ χρυσοῦ⁵. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν νομισματικὴν ἀξίαν τοῦ ὑπερπύρρου (παλαιότερον σολίδου) ἐν σχέσει πρὸς τὸ φράγκον αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς:

- 1 σόλιδος = 4,52 γραμ. χρυσοῦ ἀρχικῶς,
= 4,40 γραμ. χρυσοῦ βραδύτερον
- 1 χρυσοῦν εἰκοσόφραγκον = 5,80 γραμ. χρυσοῦ
- 1 σόλιδος = 0,779 χρ. εἰκοσαφράγκου ἦτοι
= 15,59 χρ. φράγκα

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἀθῆναι 1932. Τόμος Ε'. Βιβ. 13, σελ. 39.

2. D. Zakythinos: Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV siècle. Athènes 1948.

3. Ἀ. Ἀνδρεάδης: Ἱστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1918. Σελ. 406.

4. Ι. Παρασκευοπούλου: Παραδόσεις περὶ νομίσματος καὶ νομισματικῆς πολιτικῆς. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 55 κ.ἑ.

Ε. Ζολώτα: Θεωρητικὴ Οἰκονομική. Ἀθῆναι 1944. Β'. ἐκδ. Σελ. 686 κ.ἑ.

Δ. Καλλιτσούνάκι: Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1957. Ἔκδ. Δ'. Σελ. 366.

5. Ἀ. Ἀνδρεάδης: Ἱστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1918. Σελ. 405 ὑποσημείωσις 3.

$$1 \text{ σόλιδος} = 0,758 \text{ χρ. είκοσαφράγκου ήτοι} \\ = 15,15 \text{ χρ. φράγκα.}$$

Βεβαίως ή πληροφορία κρίνεται ως μάλλον άπεικονίζουσα τήν πραγματικότητα, μολονότι, θα πρέπει να λαμβάνεται ύπ' όψιν, κατά τήν σύγκρισιν του Βυζαντινού νομίσματος ως προς τήν σημερινήν πραγματικότητα, ότι, ή άξία του έμειώθη έκτοτε σημαντικώς.

"Όσον άφορξ εις τήν άξίαν του υπερπύρρου κατά τον ΙΓ' αιώνα, αυτή είχεν ήδη υποβιβασθή εις 11,20 φράγκα¹.

Κατά τὰ τέλη δὲ τοῦ ΙΔ'. αἰῶνος ἡ ἀξία τοῦ υπερπύρρου ὑπεβιβάσθη σημαντικῶς, ἂν δεχθῶμεν ὅτι, αἱ πληροφορίες τοῦ Diehl² ἀφορῶν πρᾶγματι εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς υπερπύρρους, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς 5 φράγκα μόνον. "Οθεν συμπεραίνομεν, ὅτι, μεγάλη κιβδηλεία θὰ ἔλαβεν χώραν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1325 καὶ 1375.

"Αν ἀντιθέτως ὁμως ὑποτεθῇ ὅτι, αἱ πληροφορίες τοῦ Diehl δὲν ἀφεώρων, τοὺς Βυζαντινοὺς υπερπύρρους δὲν ἔπεται ὅτι, ἡ ἀξία τοῦ Βυζαντινοῦ υπερπύρρου δὲν ὑπετιμήθη τόσον, ὥστε, ὡς γράφομεν ἤδη νὰ ἐξευτελισθῇ ὡς νόμισμα. Ἡ ἀξία του ἐμειοῦτο συνεχῶς, μὴ δυναμένη νὰ παραβληθῇ πρὸς τήν ἀξίαν τῶν νομισμάτων τῶν ἰταλικῶν ναυτικῶν πόλεων, ἅτινα μὲ βάσιν τὸν χρυσὸν ἀπετέλουν πλέον τὰ νομίσματα τῆς προτιμήσεως τοῦ τότε κόσμου διὰ τὰς συναλλαγάς. Γεγονὸς παραμένει ὅτι, ἡ εἰς χρυσὸν περιεκτικότης τοῦ υπερπύρρου ἐμειοῦτο βαθμηδὸν καὶ ἀντὶ εἰκοσιτεσσάρων καρατίων ἔφθασεν τὰ πέντε μόνον καράτια.

Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τὸ δουκάτον τῆς Βενετίας κατακτᾷ ἔδαφος διαρκῶς καὶ περισσότερον. Ὁ Stein δέχεται ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, παραλλήλως πρὸς τὸν Βυζαντινὸν ὑπέρπυρρον τὸ δουκάτον τῆς Βενετίας ὡς μέτρον ὑπολογισμοῦ διὰ τὰς τότε συναλλαγάς³. Ἐπειδὴ μάλιστα δὲν ἡμφισβητεῖτο ἡ εἰς χρυσὸν περιεκτικότης τοῦ βενετικοῦ δουκάτου, ἐγένετο ἀναγωγὴ τοῦ Βυζαντινοῦ υπερπύρου μὲ βάσιν 2 βυζαντινοὶ ὑπέρπυρροι ἐν βενετικὸν δουκάτον.⁴

Ὁ Διομήδης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ἀντὶ βασικῶς 24 καρατίων, βαθμηδὸν μειοῦνται ταῦτα εἰς 15, 11, 10, καὶ 5 ὑπὸ τῶν διαφόρων Αὐτοκρατόρων Ἀνδρονίκου Β', Ἀνδρονίκου Γ', Καντακουζηνοῦ, Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου καὶ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Τελικῶς ἐπὶ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου (1425 - 1448) δὲν ὑπάρχουν χρυσᾶ νομίσματα παρὰ μόνον

1. Κ. Παπαρηγόπουλου: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἀθῆναι 1932. Τόμος Ε'. Μέρος Α'. Βιβλίον 13ον, Σελὶς 38.

2. Ch. Diehl: Etudes Byzantines. Paris 1905. Σελ. 249.

3. F. Stein: Untersuchungen zur spaetbyzantinischen Verfassung und Wirtschaftsgeschichte, Mitteilungen zur osmanischen Geschichte., tome II (1923 - 1926), σελ. 14 Wien.

4. Ch. Diehl: Etudes Byzantines. Paris 1905. P. 243.

ἀργυρᾷ καὶ χαλκᾷ»¹. Ὁ Καθηγητὴς Δ. Ζακυθινὸς μᾶς παρέχει τὰς κατωτέρω πληροφορίες σχετικῶς μετὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ὑπερπύρρου κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας.²

1. Ἄ. Διομήδης: Ἀνέκδοτον. «Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου» σελ. 65.

2. D. Zakythinos: Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV siècle. Athènes 1948. Σελ. 26-29.

Ἔτος 1304. Συμφώνως πρὸς πληροφορίας αἵτινες παρέχονται ὑπὸ κανονισμοῦ Γενουατικῆς ἀποικίας τοῦ Πέραν διὰ τὸ 1304, ὁ ὑπέρπυρρος ἀντεστοίχει πρὸς 12 γενονατικὰς πεντάρας, ἀντιστοιχοῦν πρὸς φράγκα 7,44 (Γ. Bratianu: Recherches sur la commerce Genoïs dans la Mer Noire au XIII siècle 19, Σελ. 127, 3η ὑποσημ. Ὡς πρὸς τὴν πιστὴν ἀπόδοσιν τοῦ γαλλικοῦ ὅρου «Sous» καὶ ἐφ' ὅσον ἐλλείπει ἡ γνησία γενονατικὴ ὀνομασία, δεχόμεθα ὡς μετάφρασιν τὴν λέξιν πεντάραν, ὡς ἀποδίδουσιν τὰς πέντε στοιχειώδεις ὑποδιαίρεσεις τῆς γενονατικῆς νομισματικῆς μονάδος.

Ἔτος 1305. Συμφώνως πρὸς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἀποστολικοῦ Ἐπιμελητηρίου K. H. Schaffer: Die ausgaben der Apostolischen Kammer, Σελ. 70) 17 πεντάρες τῆς Βαρκελώνης ἤξιζον τῷ 1320 ἐν φιορίνιον τῆς Φλωρεντίας. Ὁ ὑπέρπυρρος ὅστις ἀντεστοίχει πρὸς 10 πεντάρες ἤξιζεν συνεπῶς τὰ 10/17 τοῦ Φιορίνιου, ἢ, 7,16 χρυσᾷ φράγκα.

Ἔτος 1314. Ἐπὶ τῆς σχέσεως τοῦ χρυσοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν νομισμάτων τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῶν ἄλλων ἡγεμονιῶν τῆς μαύρης θαλάσσης, κατέχοντες περισσοτέρας τῆς μιᾶς συγκεκριμένης ἐνδείξεως.

14 ἄσπρα Τραπεζοῦντος = 1 ὑπέρπυρρον Κωνσταντινουπόλεως. 7722 ἄσπρα = 401 φιορίνια.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν φιορίνιον = 12,18 φράγκα ἔπεται ὅτι 1 ἄσπρο = 0,632 φράγκα, 1 ὑπέρπυρρος = 8,85 φράγκα.

Ἔτος 1318. Ἐὰν δεχθῶμεν διὰ τὸ φιορίνιον μεταλλικὴν ἀξίαν 12,18 φρ., τότε τὸ ἀποσταλὲν ποσὸν εἰς Βενετίαν ἀνῆρχετο εἰς 69.600,58 φράγκα, ὅση ἀξία 10.000 ὑπερπύρων. Ἀρα ἡ ἀξία τοῦ ὑπερπύρρου ἦτο 6,96 φράγκα.

Ἔτος 1321. Εἰς ὑπέρπυρρος ἰσοῦτο πρὸς 14 γρόσσια τῆς Βενετίας, 24 γρόσσια (τῷ 1319 - 1323) = 1 φιορίνι, 1 φιορίνι Βενετίας = 12,11 χρ. φράγκα

Ἐπέρπυρρος Κωνσταντινουπόλεως = 14) 24 φιορίνιου = 7,10 χρυσᾷ φράγκα

Ἐπέρπυρρος Negrepoint = 2) 3 ὑπερπύρρου Κωνσταντινουπόλεως = 4.73 χρυσᾷ φράγκα.

Ἐπέρπυρρος Coron = 8) 24 φιορίνιου = 4.06 χρυσᾷ φράγκα

Ἔτος 1343

1) Μία λίρα Γενούης = 1 Ἐπέρπυρρον καὶ 13 καράτια

2) 15 ἄσπρα Τραπεζοῦντος = 1 ὑπέρπυρρον

3) 14 ἄσπρα Carpentani καὶ Cassanuini εἶχον ἀξίαν εἰς Tebriz = 1 ὑπερπύρρον

4) χρυσοῦν νόμισμα Γενούης (Γενοβίνο) (τῷ 1339) = 12,30 χρυσᾷ φράγκα.

5) Εἰς ὑπέρπυρρος 519) 1000 γενοβίνου, ἦτοι $12,30 \times 0.519 = 6,38$ χρ. φράγκα.

Ἐκ τῆς σχέσεως (2) τιμὴ ἄσπρου Τραπεζοῦντος, εἶναι $6,38 \frac{1}{15} = 0,425$ χρ. φράγκα.

Ἐκ τῆς σχέσεως (3) τιμὴ ἄσπρου Carpentani καὶ Cassanuini $6,38 \times \frac{1}{14} = 0,463$ χρ. φράγκου.

Ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων καὶ τῶν παρατεθέντων στοιχείων διὰ τὸ Βυζαντινὸν νόμισμα, προκύπτει ἓν ἐρώτημα πολὺ φυσικὸν καὶ εὐλογον. Μήπως ἡ ὑποτίμησις τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος καὶ γενικώτερον ὁ ἐξευτελισμὸς του, ὑπῆρξεν αἰτία ἢ ἀντιστρόφως ὑπῆρξεν σύμπτωμα τῆς γενικωτέρας Βυζαντινῆς ἀσθενείας; Κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἐπιτρέπεται νὰ λάβῃ τις θέσιν ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἐκδοχῆς, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ποικίλων παραγόντων οἵτινες ἐπηρέασαν, ἐπέδρασαν καὶ τελικῶς ἐπέφεραν τὸν ἐκμηδενισμόν τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος. Δὲν ἔχομεν μέχρι σήμερον περίπτωσιν νομίσματος τοῦ ὁποίου νὰ ὑπετιμήθῃ ἡ ἀξία ἐπλῶς, ἢ νὰ ἐξεμηδενίσθῃ αὕτη παντελῶς ἄνευ βαθυτέρων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν αἰτίων. Ἀκριβῶς λοιπὸν καὶ εἰς τὴν περίπτωσίν μας, ἡ ὑποτίμησις καὶ ὁ ἐν συνεχείᾳ ἐκμηδενισμὸς τῆς ἀξίας τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος, ὑπῆρξαν συμπτώματα τῆς γενικωτέρας Βυζαντινῆς καταπτώσεως, ἃτινα ἐνεφανίσθησαν μὲ τὴν γνωστὴν διάστασιν μεταξὺ πραγματικῆς — μεταλλικῆς καὶ ὀνομαστικῆς ἀξίας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀγοραστικὴν ἀξίαν τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ συνδέσωμεν ταύτην, οὐχὶ μὲ εἶδη πολυτελείας ἢ δευτερευούσης σημασίας, ἀλλὰ, μὲ εἶδη βασικῆς σημασίας ὡς εἶναι ὁ σῖτος, ἔχοντες οὕτω κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μίαν πλέον ἀσφαλῆ εἰκόνα ἀντιπροσωπευτικῆς ἀξίας τῆς ἀγοραστικῆς του δυνάμεως.

Ἀλλ' ὅμως, καὶ ἡ ἀκρίβεια τοῦ κριτηρίου τούτου ἀμφισβητεῖται, εἰς σημαντικὸν βαθμὸν λόγῳ διοικητικῶν μέτρων ἃτινα ἐμεσολάβουν συγκεκριμένως διὰ τὸν σῖτον, ὥστε αἱ αὐξομειώσεις τῆς τιμῆς του, νὰ μὴν ἀνταποκρίνονται πάντοτε πρὸς τιμὰς ἐλευθέρως διαμορφουμένας, ἀλλὰ, συνεπείᾳ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ, ὅστις, ἐξυπηρετεῖ ποικίλας μὴ αὐστηρῶς πάντως οἰκονομικὰς σκοπιμότητας. Ἐπίσης δέον ὅπως ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ πλέον ἄλλους συντελεστὰς ὡς ποιότητα, προέλευσιν κλπ. οἵτινες ἀσφαλῶς θὰ ἐπέδρουν ἐπὶ τῆς ἀναφερομένης τιμῆς τοῦ σίτου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ θέμα τῆς τιμῆς τοῦ σίτου συνδέεται μὲ τὸ μέτρον πωλήσεως τούτου, ὅπερ ἐν προκειμένῳ ἦτο ὁ «μόδιος», ἐξητάσθῃ ὑπὸ ἀρκετῶν με-

Ἔτη 1358-1359

Ἐκ πρωτοτύπου ἐγγράφου καὶ σειρᾶς ὑπολογισμῶν προκύπτει ἀξία ὑπερπύρρου 6,81 χρ. φράγκα.

Ἔτος 1374

Χρυσοῦν Βυζ. νόμισμα = 1)2 βενετικοῦ δουκάτου ἢ πρὸς = $2 \times 12,25 = 6,125$ χρ. φράγκα.

Ἔτος 1382

Ἀναγράφεται ἡ αὕτη ἀντιστοιχία καὶ ἀξία.

Ἔτος 1391

Ἀξία Βενετικοῦ Δουκάτου = 2 ὑπερπύρρους καὶ 7 καράτια, ἢ εἰς δεκαδικὸν νόμισμα 5,34 χρ. φράγκα.

Ἔτος 1433

1. Δουκάτον Βενετίας = 3 ὑπερπύρρους καὶ 5 καράτια ἢ 3,82 χρ. φράγκα.

λετητῶν τῆς Βυζαντινῆς Οἰκονομίας, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τῶν Βυζαντινῶν ζητημάτων ποία ἦτο ἡ σχέσις βάρους τοῦ «Βυζαντινοῦ μοδίου» ὡς πρὸς τὸν μέδιμον, τὴν γαλλικὴν λίτραν, τὸ χιλιόγραμμα κλπ. μονάδας. Κατὰ τὸν Καθηγητὴν Δ. Ζακυθινόν, οἱ κατὰ καιροὺς ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο, διαφωνοῦντες, δὲν ἀποδίδουν ὀρθῶς τὴν πραγματικότητα, διότι, συμφῶνως πρὸς τοὺς ὑπολογισμοὺς των, ἄλλοτε ὑποβιβάζουν καὶ ἄλλοτε ἀναβιβάζουν ὑπερμέτρως τὴν τιμὴν τοῦ σίτου.¹ Τὸ δὲ σφάλμα των δέον ὅπως ἀναζητηθῇ εἰς τὸν μὴ ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ βάρους τοῦ «μοδίου». Ὁ Bratianu θεωρεῖ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐμπορικῶν συμβολαίων ὡς ἀσφαλεστέραν πηγὴν διαλευκάνσεως τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος, ὅταν ὑπάρχουν νομισματικαὶ ρήτραι. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δυνατόν νὰ καταλήξωμεν εἰς λανθασμένα συμπεράσματα². Παραθέτομεν στοιχεῖα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐποχὴν 1213 - 1400, προερχόμενα ἐξ ιδιωτικῶν πωλητηρίων ὡς ταῦτα παρέχονται ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Δ. Ζακυθινοῦ εἰς σχετικόν του δημοσίευμα³. Ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἐν ὑποσημειώσει στοιχείων προκύπτουν μερικαὶ πραγματικαὶ τιμαί, διὰ τὴν τότε ἐποχὴν «ἴσως» ἀντιπροσωπευτικάι.⁴ Ὁ Διομήδης θεωρεῖ μᾶλλον ἀδύνατον τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς ἐκάστοτε ἀγοραστικῆς δυνάμεως τῶν Βυζαντινῶν νομισμάτων ἰδίως ἐπὶ Παλαιολόγων⁵.

1. Δ. Ζακυθινοῦ: «Περὶ τῆς τιμῆς τοῦ Σίτου ἐν Βυζαντίῳ». Ἐπετηρὶς Ἑτ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἔτος ΙΒ'. Ἀθῆναι 1936, Σελὶς 389.

2. G. Bratianu: *Études Byzantines* p. 163.

3. Δ. Ζακυθινοῦ: Περὶ τῆς τιμῆς τοῦ Σίτου ἐν Βυζαντίῳ Ἐπετ. Ἑτ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν Ἔτους ΙΒ'. Ἀθῆναι 1936 Σελὶς 389.

⁴ Ἔτος 1213 ἡμισυ ὑπέρπυρρον κατὰ μόδιον σίτου ἐσωτερικὴ ἀξία τοῦ ὑπερπύρρου κατὰ τὰς ἀρχὰς ΙΓ'. αἰῶνος = 13 χρ. φράγκα περίπου.

» 1278 1 ὑπέρπυρρον = 3)4 μοδίου

1 ὑπέρπυρρον = 8,20 χρ. φράγκα περίπου

» 1290 0,90 ὑπέρπυρρον = 1 μόδιον

1 ὑπέρπυρρον = 8 χρ. φράγκα περίπου

» 1290 1 $\frac{14}{24}$ καράτια = 1 μόδιον

1 ὑπέρπυρρον = 8 χρ. φράγκα περίπου

» 1390 1 » = 5,50 χρ. φράγκα περίπου

1 μόδιος = 110 χρ. φράγκα. περίπου

(θεωρεῖται ὑπερβολικόν)

» 1390 1 μουζούριον σίτου = 1,25 ὑπέρπυρρον

1,25 ὑπέρπυρρον = 6,25 χρ. φράγκα περίπου

4. Χρησιμοποιοῦμεν τὴν λέξιν «ἴσως» διότι δὲν ἐπιθυμοῦμεν διὰ μίαν τόσον παρωχημένην ἐποχὴν, νὰ ἀναλάβωμεν εὐθύνην ὀρθότητος καὶ ἀκριβείας ὡς πρὸς τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν τῆς τιμῆς τοῦ σίτου, διὰ τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἀναφέρονται τὰ ἐν λόγῳ ἰδιωτικὰ πωλητήρια, ἀλλὰ, καὶ διότι ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀποκλείσωμεν τοὺς τυχόν εἰδικοὺς παρεμπιπτοντας ὅρους, οἵτινες ὡδήγησαν εἰς τὰς πωλῆσεις ὡς σημειοῦνται ἀνωτέρω.

5. Ἀ. Διομήδης: Ἀνέκδοτον. Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου Σελ. 64.

Δημοσιονομικά

Είσερχόμεθα ήδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς δημοσιονομικῆς καταστάσεως τοῦ Βυζαντίου κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας. Ἡ ἐκτεθεῖσα οἰκονομική καὶ νομισματικὴ κατάστασις τῆς περιόδου ταύτης σαφῶς προδιαγράφουν καὶ τὴν δημοσιονομικὴν τοιαύτην. Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι, πᾶσα διοικητικὴ ἐπιβολὴ πρὸς οἰανδήποτε κατεύθυνσιν κυβερνητικοῦ ἔργου προϋποθέτει δημοσιονομικὸν ἔρεισμα. Συνεπῶς διοικητικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ὑπηρεσίαι, μὴ δυνάμεναι νὰ ἐξυπηρετηθοῦν ἀπὸ πλευρᾶς μισθοδοσίας κανονικῶς εἶναι καταδικασμένοι εἰς πλήρη ἐξάρθρωσιν. Δὲν ἄρκει μόνον συγκεντρωτικὸν σύστημα διοικήσεως προκειμένου νὰ ἐλέγχωνται καὶ νὰ ὑπακούουν αἱ ὑφιστάμεναι ἀρχαὶ καὶ ὑπηρεσίαι πρὸς τὴν προϊσταμένην ἱεραρχίαν. Ἀπαραίτητος τυγχάνει ἡ ταμειακὴ εὐρωστία, ἣτις δημιουργεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ὑλικῆς ἐπιβολῆς. Διὰ τοῦτο ἡ ἐποχὴ αὕτη δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν πρὸ τοῦ Λέοντος Σοφοῦ ἐποχὴν (9ος αἰὼν), ὅτε, τὸ κράτος εὕρισκετο ἐν ἀδυναμίᾳ ὑλικῆς ἐπιβολῆς καὶ εἰς ἠθικὴν κατάπτωσιν¹.

Ἐὰν ὑπῆρχον περισσότεραι δημοσιονομικαὶ πληροφορίες, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ διαλευκάνωμεν πληρέστερον τὸ θέμα². Καὶ ὁ Bury ἄλλωστε, δέχεται ὡς μίαν τῶν κυριωτέρων δυσχερειῶν κατανοήσεως τῆς πολιτικῆς τῶν τελευταίων Αὐτοκρατόρων τὴν ἄγνοιαν τῆς λειτουργίας τῆς δημοσιονομικῆς διοικήσεως.

Ἡ Βυζαντινὴ διοίκησις ἐπαρουσίασεν ἀνάλογόν τι, διὰ τὴν κρινομένην περίοδον. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν «ἰσχυρῶν» καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἄνθησιν ὠρισμένων ἐπαρχιακῶν πόλεων ἡ τάσις ἀνεξαρτοποιήσεως ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν πρωτεύουσαν ὠρίμαζεν ὀλίγον κατ'ὀλίγον, οὕτως ὥστε, εἰς πρώτην εὐκαιρίαν, καὶ δὴ κατὰ τὴν διαγραφομένην καθοδικὴν πορείαν τοῦ κράτους μετὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, νὰ παρουσιασθοῦν τὰ πρῶτα κρατίδια ἀποσπασθέντα ἐκ τῶν κόλπων τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ κατακερματισμὸς οὗτος τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς διαφόρους τοπικὰς αὐτονόμους ἐξουσίας ἢ κρατίδια, φεουδαλικῆς πάντως συνθέσεως, εἶχεν σοβαρὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς δημοσιονομικῆς ἰσχύος τῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Γεννεσιουργικὸν ρόλον φαίνεται ὅτι, διεδραμάτισεν ἐν προκειμένῳ, οὐχὶ ἡ χαλάρωσις τοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος διοικήσεως, ἀλλ' ἡ ἔλειψις δημοσιονομικῶν μέσων πρὸς τακτικὴν κάλυψιν τῶν δημοσιονομικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ κράτους. Ἐχομεν ἤδη ἐκθέσει, ὅτι, ἡ μετὰ τὴν πρώτην πτῶσιν ἀνασυσταθεῖσα Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ὑπῆρξεν μία σκιὰ τῆς ἄλλοτε ποτὲ κραταιᾶς Αὐτοκρατορίας. Δὲν ὑπῆρξεν

1. Ἀ. Διομήδη: Ἀνέκδοτον. Παράρτημα Ἐξάρθρωσις Διοικήσεως σελ. 32

2. Ἀ. Ἀνδρεάδη: Ἰστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκον. Ἀθῆναι 1918. Σελ. 346.

μόνον ὁ γεωγραφικὸς περιορισμὸς τοῦ κράτους ὅστις ἐπιτρέπει τὸν συλλογισμόν τοῦτον, ἀλλὰ, καὶ ἡ μείωσις τῶν ἄλλων συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς οἰκονομίας γενικώτερον, ἥτις, δικαιολογεῖ τὴν ἄποψιν ταύτην. "Ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὴν πραγματικότητα διηυρύνοντο μόνον οἱ τίτλοι τῶν Αὐτοκρατόρων. Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Σβορώνος ὅτι «κατὰ κανόνα βλέπομεν ὅτι ἐφ' ὅσον ἐκπίπτει ἡ δύναμις τῶν βασιλέων δυναστείας τινός, ἐπὶ τοσοῦτον οἱ τίτλοι αὐτῶν αὐξάνουσι κατ' ἑκτασιν καὶ μεγαλορρημοσύνην»¹.

Τὸ ἀνασυσταθὲν κράτος στερούμενον ἐκτάσεως, ἐστερεῖτο τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἥτις ὡς γνωστὸν ἀπετέλει τὴν βασικωτέραν πρὸς οὐδὲν τῆς Βυζαντινῆς δημοσιονομίας. Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον αὐτό, ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία εἶχεν ὀφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν ἰταλικῶν ναυτικῶν πόλεων, ἡ δὲ συνέπεια ὑπῆρξεν διττή, διότι παρέσυρεν εἰς μαρασμὸν τὸ ἐξαγωγικὸν καὶ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον τοῦ Βυζαντίου, πλὴν τῆς ἀπωλείας τῶν τακτικῶν ἐσόδων ταύτης διὰ τὸν βυζαντινὸν προϋπολογισμόν. Ἐπὶ πλέον τὸ νέον κράτος ἦτο βεβαρυμένον διὰ σωρείας συμβατικῶν ὑποχρεώσεων, ἀναγομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς πρώτης πτώσεως χρόνους, αἵτινες ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνεβίωσαν διὰ τὰς ξένας κοινότητάς τῆς Κωνσταντινουπόλεως².

Πέραν δὲ τούτων τὰ καταβληθέντα ποσὰ πρὸς τοὺς Λατίνους σταυροφόρους ἐπὶ τῇ ἐγκαταλείψει τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκεῖνα ἅτινα ἀνέλαβον νὰ καταβάλλουν οἱ Βυζαντινοὶ φαίνεται ὅτι, δὲν ὑπῆρξαν εὐκαταφρόνητα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπιβολὴ σειρᾶς νέων φόρων, ἀγνώστων πρὸ τοῦ 1204. Αἱ ἐπιβαρύνσεις αὗται ἐστρέφοντο κατὰ τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν³. Ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β'. Παλαιολόγου (1282 - 1383) παρατηρεῖται μία μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια, μὲ κεντρικὸν σκοπὸν τὴν ἐνίσχυσιν τῶν κρατικῶν ἐσόδων. Τότε, παρατηρήθη ἀντιθέτως πρὸς τὴν συνεχιζομένην ἐλάττωσιν τῆς ἐδαφικῆς ἐκτάσεως τοῦ Κράτους, αὐξήσις τῶν δημοσίων ἐσόδων ἀνερχομένων ὡς ἀναφέρουν αἱ πηγαὶ εἰς ἓν ἑκατομμύριον χρυσῶν νομισμάτων κατ' ἔτος⁴.

Συγκρίνοντας τὸ ὕψος τῶν δημοσίων ἐσόδων τῆς συγκεκριμένης περιόδου, πρὸς τὸ ὕψος ἄλλων περιόδων ὅτε ὁ Βυζαντινὸς προϋπολογισμὸς, ἦτο τῆς τάξεως τῶν 400-500 ἑκατομμυρίων, παρατηροῦμεν μίαν τεραστίαν ἐπὶ ἑλαττον διαφοράν. Γεγονὸς ὅμως παραμένει ὅτι, διὰ τὴν κρινομένην

1. I. N. Σβορώνου: Βυζαντιακὰ Νομισματικὰ ζητήματα. Ἀθῆναι 1899, Σελ. 375.

2. Ἀ. Διομήδη: Ἀνέκδοτον. Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου, Σελ. 68.

3. D. Zakythinos: Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV Siècle. Athènes 1948, Σελ. 82.

4. D. Zakythinos: Ὡς ἀνωτέρω σελ. 82.

περίοδον, ἡ ἐποχὴ αὕτη τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐνεφάνισεν τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν φόρων, εἰς τρόπον ὥστε, ὁ Βυζαντινὸς Προϋπολογισμὸς, νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν 7.000.000 Φράγκων περίπου (1 ὑπέρπυρρος=7 φρ.) ἔναντι τοῦ Γαλλικοῦ προϋπολογισμοῦ 5.500.000 φρ. ἐπὶ βασιλείας Φιλίππου τοῦ Ὡραίου (1300), καὶ 8.100.000 φρ. ἐπὶ Καρόλου Ε' (1364)¹. Καὶ ἐνῶ ἐστήρευον αἱ πηγαὶ τῶν ἐνεργητικῶν στοιχείων εἰς τὸ Βυζάντιον, κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ βάσις τῶν Δημοσίων ἐσόδων, ἐν τούτοις, παρατηρεῖτο τὸ ἀντιοικονομικὸν καὶ ἀντιδημοσιονομικὸν φαινόμενον, τῆς μὴ ἐλαττώσεως τῶν Δημοσίων δαπανῶν².

Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατὸν στοιχειώδης δημοσιολογιστικὸς ἀντιλογισμὸς νὰ ὑπάρξῃ; Ἐν τούτοις τὸ δημιουργούμενον κενὸν ἐκαλύπτετο, ἄλλοτε διὰ τῆς κιβδηλείας τοῦ νομίσματος καὶ ἄλλοτε διὰ τῆς παραχωρήσεως ὀλοκλήρων ἐκτάσεων τοῦ ὀργανικοῦ χώρου τῆς Αὐτοκρατορίας, ἔναντι ἐλαχίστου τιμήματος εἴτε εἰς ἄλλοδαπούς καὶ ἡμεδαπούς ὑπηκόους, εἴτε εἰς γειτονικὰ κράτη. Ἄλλη περίπτωσις σοβαρᾶς ἐπιβαρύνσεως διὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν τοῦ κράτους, ὑπῆρξεν τὸ ἡυξημένον τῶν δαπανῶν διὰ τὴν ἄμυνάν του³. Πανταχόθεν ἀπειλούμενον καὶ βαλλόμενον τὸ ἀσθενὲς κράτος, μὴ διαθέτον ἴδιον ἐγχώριον στρατὸν ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ στραφῇ πρὸς τὴν μόνην ἀπομένουσαν λύσιν τοῦ μισθοφορικοῦ στρατεύματος. Ἐξετάζοντες τὰς περὶ ἐνόπλων δυνάμεων δαπάνας τῆς Αὐτοκρατορίας, διαπιστοῦμεν πόσον μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ταλαιπωρία τῆς κοινωνίας καὶ ὁ ἀντίκτυπος ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκ τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ. Τὴν ἐποχὴν ὅμως αὐτὴν δὲν ἠδύνατο ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ πράξῃ ἄλλως τὸ κράτος. Ἐχρησιμοποιήθησαν τότε μάλιστα καὶ διάφοροι τυχοδιῶκται, πειραταὶ κλπ. οἵτινες, ἔναντι μεγάλων ἀντιπαροχῶν ἐκ μέρους τοῦ Βυζαντίου, ἔθετον εἰς τὴν διάθεσίν του, τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἐξοπλισμένων ναυτικῶν μέσων των⁴.

Ἄλλος σοβαρὸς λόγος ἐλαττώσεως τῶν δημοσίων ἐσόδων τοῦ Βυζαντίου διὰ τὴν κρινομένην περίοδον, ὑπῆρξεν ἡ περίπτωσις τῶν διαφόρων φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν, ἥτις ἐδίδετο εὐχερέστερον παρὰ ποτέ, κυρίως πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐλεγχόμενα ἰδρύματα (μοναί, εὐαγῇ ἰδρύματα κλπ.). Δοθέντος ὅτι, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ γῆ ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ διάφορα ἰδρύματά της σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ, ἀντιλαμβανόμεθα πόση ζημία προσεγένετο εἰς τὸν βυζαντινὸν

1. D. Zakythinos: Ὡς ἀνωτέρω Σελ. 83.

2. Ἄ. Διομήδης: Ἀνέκδοτον. Οἰκονομικὴ Πολιτ. τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου. σελ. 34.

3. Ἄ. Ἀνδρεάδης: Ἰστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκ. Ἀθῆναι 1918. Σελ. 500.

4. Ἄ. Διομήδης: Ἀνέκδοτον. Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου Σελ. 64.

προϋπολογισμόν τῆς τελευταίας περιόδου¹. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀναφερθέντων αἰτίων ὑπῆρξεν ἡ οἰκτρὰ δημοσιονομικὴ κατάστασις τοῦ κράτους, κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδόν του, ἣτις ἐπέσπευσεν τὴν ὑποδούλωσίν του.

Ἐκτεθειμένον τὸ Βυζάντιον εἰς παντοίους ἐξωτερικοὺς κινδύνους καὶ ἐκβιασμούς, ὑφίστατο ἐσωτερικῶς δεινὸν κλονισμόν, μὲ ἀντίκτυπον τόσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Τὸ τέλος του διεγράφετο. Συντελεσταί του ὑπῆρξαν ὅσοι οἰκειοθελῶς ἢ μὴ, συνέβαλον εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς μικρᾶς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἐλευθέρου χωρίτου, τὴν ἐδραίωσιν τῶν «ἰσχυρῶν», τὴν παραμέλησιν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης, τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος μὲ συνέπειαν τὴν ἀπώλειαν τῆς δημοσιονομικῆς πίστεως τοῦ κράτους, τὴν χορήγησιν προνομίων καὶ ἀτελειῶν εἰς τὰς ἰταλικὰς ναυτικὰς πόλεις, ἄνευ ἀποχωρῶντος λόγου, καὶ ἄνευ σοβαρῶν ἀνταλλαγμάτων².

Δὲν ἀποτελεῖ σχῆμα λόγου, ἂν δεχθῶμεν ὅτι, οἱ τελευταῖοι Βυζαντίνοι αὐτοκράτορες δὲν ὑπῆρξαν εἰς τὴν πραγματικότητά ἐλεύθεροι ἀρχηγοὶ κράτους, ἀλλὰ φόρου ὑποτελεῖς ἐκπρόσωποι, τύποις ἐλευθέρου κράτους³. Προκειμένου νὰ καλύπτῃ τὰς δημοσιονομικὰς ὑποχρεώσεις του τὸ Βυζάντιον, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους μετῆλθεν καὶ αὐτὸν τὸν δανεισμὸν παρὰ ξένης χώρας.

Ὁ δανεισμὸς οὗτος ἐπραγματοποιεῖτο κυρίως παρὰ τῆς Βενετίας εἰς χρυσὰ δουκάτα, ἐφ' ὅσον ὁμως προηγουμένως εἶχεν κατεξευτελισθῇ τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ του, ἐνεχυριάζων πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ συναπτομένου δανεισμοῦ αὐτὰ ταῦτα τὰ τιμαλφῇ τοῦ στέμματος⁴. Ἄλλου εἶδους ἐξευτελιστικὴ περίπτωσις ἐξασφαλίσεως ἐσόδων τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ἡ ἐναντι χρημάτων χορήγησις ἀφέσεως ἐμαρτιῶν ὑπὸ τοῦ κράτους (συγχωροχάρτιον) προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθοῦν αἱ δαπάναι τῆς θρησκευτικῆς ἀποστολῆς εἰς Φλωρεντίαν (1438) διὰ τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν⁵. Ἀλλὰ οἱ τελευταῖοι Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου Παλαιολόγοι, οὐσιαστικῶς κυρίαρχοι στενῆς μόνον λωρίδος περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπέστησαν καὶ τὸν ἔσχατον ἐξευτελισμὸν, ἥτοι τὴν προσωπο-

1. Ἄ. Ἀνδρεάδης: Ἱστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκ. Ἀθ. 1918 Σελ. 652 δέχεται, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὑποστηριζομένην ἄποψιν ὅτι τὸ 1)3 τῆς γῆς ἀνῆκεν εἰς μονάς.

2. Ἄ. Διομήδης: Ἀνέκδοτον. Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου Σελ. 110, 113.

3. Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. Τόμος Ι. Σελ. 558.

Ὡς νέα δημοσιονομικὴ ἐπιβάρυνσις τῆς ἐποχῆς (1370) ἀναφέρεται ἡ ἐπὶ Ἰωάννου Ε'. (1370) καταβολὴ νέου ἐτησίου φόρου πρὸς τὸν Μουράτ Α'.

4. (Μ.Μ.) Miklosich et Müller-Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi, Βιέννη 1860 - 1889, Τόμος 6.

Τρέβας 1436 Αὐτοκράτορας Ἰωάννου Παλαιολόγου Η'. Σελ. 191.

5. Μ. Πενιέρης: Ἱστορικαὶ Μελέται. Ἀθήναι 1881. Σελ. 151.

κράτησιν δι' ὀφειλὰς εἰς τὴν ξένην (Βενετίαν) αὐτοῦ τούτου τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Η'.

Ἐρωτᾶται συνεπῶς ποία ἡδύνατο νὰ ἦτο ἡ θέσις τῆς Βυζαντινῆς δημοσιονομίας μὲ τὴν ἐν συντομίᾳ περιγραφείσαν κατάστασιν, ὥστε, νὰ ἐπετύγχανεν τὸ Βυζάντιον τῆς τελευταίας περιόδου, τὴν ἐπανασύνδεσιν τῶν ἀνεξαρτοποιηθεισῶν Ἑλληνικῶν πόλεων μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἐκ νέου σεβασμὸν πρὸς τὸν Βυζαντινὸν ὑπέρπυρρον καὶ γενικώτερον πρὸς τὴν Βυζαντινὴν Διοίκησιν;

Ἀντιθέτως, ἡ θέσις τῆς Βυζαντινῆς δημοσιονομίας ἐπεδεινοῦτο συνεχῶς ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων παθητικῶν στοιχείων καὶ περισσότερον ἀπὸ τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀνδρεάδης δέχεται ὡς καθιερωθέντα πλέον ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων.¹

Ἐν τούτοις ἡ ἄποψις ταύτη δέον ὅπως θεωρῆται κάπως ὑπερβολικὴ, δικαιολογουμένη ὅμως ἐκ τῆς παρατεινομένης πολυτελείας καὶ χλιδῆς ἐπὶ Παλαιολόγων, παρὰ τὸ κενὸν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ καὶ Δημοσίου Ταμείου. Ὁ Crumhacher ἐπιτυχῶς γράφει διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον τῶν Παλαιολόγων ὅτι «τὸ κράτος ἐποντίζετο καὶ ἡ γυνὴ ἡμῶν ἐστολίζετο». Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον τοῦ Βυζαντίου, χαρακτηριζομένη ὡς γράφομεν ἀνωτέρω, ὑπὸ διοικητικῆς ἐξαρθρώσεως καὶ οἰκονομικῆς ἀποσυνθέσεως ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῶν δημοσίων βαρῶν τῆς ἀρχούσης τάξεως, ἐπωφελομένης ἀντιστρόφως τὸ ἀνώτατον ἐκ τῶν δαπανωμένων δημοσίων χρημάτων. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις τῆς Βυζαντινῆς Δημοσιονομίας ἥτις τόσον δυσμενῆ ἐπίδρασιν εἶχεν, ἐπὶ τῆς πολιτικῆς θέσεως καὶ καταστάσεως τοῦ Βυζαντίου.

Νομίζομεν ὅτι, ἡ ἐκτεθεῖσα ἐν συντομίᾳ οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ κατάστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας ΙΔ' καὶ ΙΕ' συντελεῖ ἐπαρκῶς εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τῶν οἰκονομικῶν ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην γενικώτερον τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῶν ὑπομνημάτων του. Εἰς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον κεφάλαιον ἔνθα ἀναπτύσσονται αἱ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν πῶς τὴν ἐποχὴν ὅπου τὰ πάντα ἐκλονίζοντο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, εἰς τὸν Μυστρᾶν, διεκηρύσσοντο οἰκονομικαὶ ἀπόψεις, αἱ μοναδικαὶ ἄλλωστε, διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν, αἱ ὁποῖαι μὲ πραγματισμὸν ἀρκετὸν καὶ μὲ βάθος περιεχομένου, ἔθετον τὰ θεμέλια σοβαρᾶς κοινωνικῆς ἀναδιαρθρώσεως, δημιουργοῦσαι ἀνάλογον οἰκονομικὴν καὶ δη-

1. Ἀ. Ἀνδρεάδης: Ἰστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκ. Ἀθῆναι 1918. Σελὶς 407.

2. K. Crumhacher: Geschichte der Byzantinischen Litteratur. Τόμος II. Σελ. 39. Μετάφρασις Σωτηριάδη.

μοσιονομικήν διαφοροποίησιν, ὡς καὶ πολιτικὴν ἐξυγίανσιν γενικώτερον. Θὰ δοθῇ ἐπίσης ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκτιμηθοῦν αἱ δυσμενεῖς καὶ ἀντίξοοι συνθῆκαι ἀφ' ἐνὸς πολιτικά, οἰκονομικά καὶ ἰδίως δημοσιονομικά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠθικά, ψυχολογικά καὶ πνευματικά, ἃς ἀντιμετώπιζε τὸ Δεσποτάτον τοῦ Μυστρᾶ καὶ τὰς ὁποίας ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ ἀντιπαρέλθῃ προκειμένου νὰ κατορθώσῃ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Ἀντιμετώπιζεν ἀκριβῶς, ἐν μικρογραφίᾳ βεβαίως, τὸ αὐτὸ θέμα μὲ τὴν Μητρόπολιν —τὸ Βυζάντιον—τὴν ὑπαρξίν του. Ἐν τούτοις ὑπῆρχεν μία διαφορὰ ἡ ὁποία δέον ὅπως ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ἔλλειψιν παγίας τυπικῆς παραδόσεως καὶ τοῦ ἀφυπνιζομένου ἐθνικοῦ Ἑλληνικοῦ συναισθήματος, ἅτινα ἐπέτρεπον τὴν ἀνάληψιν μιᾶς γενναίας προσπαθείας ἐξυγιάσεως ἀδιανοήτου εἰς τὸ βαρὺ κλίμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἰκονομικά δεδομένα, προοπτικά, βελτιώσεις, ἀκολουθητέα οἰκονομικὴ πολιτικὴ, οἰκονομικὸν πρόγραμμα, ἔστω καὶ ὑποτυπώδους μορφῆς, ἦσαν τὰ κύρια προβλήματα ποὺ ἀπασχόλουν τὴν μικρὰν ἡγεμονίαν. Παρὰ ταῦτα καὶ ἐκεῖ ὅπως καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἡ αὐτὴ ἀδράνεια καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀντιμετωπίσεως ἐπεκράτουν. Ἐσωτερικά πολιτικά διαφοραί, χαμηλὸν φρόνημα, νομισματικὴ ἀστάθεια, περιορισμένα δημοσιονομικά μέσα καὶ πρὸ πάντων ἡ ἄμυνα τοῦ Δεσποτάτου.

Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἐρεύνης τοῦ ἀμέσως προσεχοῦς κεφαλαίου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὰ ὑπομνήματα τοῦ Πλήθωνος ἀπεκλήθησαν τὸ «κύκνειον ἄσμα» τοῦ δύνοντος Βυζαντίου. Διὰ τὸν Ἀνδρέαδην οἱ δύο λόγοι τοῦ Γεμιστοῦ ἀποτελοῦν τὴν μοναδικὴν ἀπόπειραν δογματικῆς οἰκονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς μεταρρυθμίσεως διὰ τὸ Βυζάντιον¹. Δι' ἡμᾶς ἀποτελοῦν ἐπὶ πλέον τὰ ἀνακρούσματα τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν χῶρον, ἀνακοπίσης μόνον λόγῳ τῆς ἐπελθούσης Τουρκικῆς πλημμυρίδος.

Μέρος II. Τὰ τοῦ Μυστρᾶ

Παραθέτομεν εὐθὺς ἀμέσως τὰ εἰς τὴν διάθεσίν ἡμῶν εὕρισκόμενα στατιστικὰ στοιχεῖα, ἢ γενικώτερον τὰ δεδομένα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα τοῦ Δεσποτάτου, ἐντοπισμένα χρονικῶς μὲν εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη πρὸ τῆς καταλύσεως τῆς Αὐτοκρατορίας, ποσοτικῶς δὲ πενιχρὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ δεδομένα τὰ ἀφορῶντα τὴν οἰκονομίαν τοῦ Βυζαντίου διὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον². Οὕτω ἀδυνατοῦμεν νὰ

1. Ἀ. Ἀνδρέαδης: Ἰστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκ. Ἀθῆναι 1918. Σελ. 378.

2. D. Zakythinos: Le Despotat Grec de Morée. Ἀθῆναι 1953. Τόμος Β' Σελὶς 229.

ἀναφέρωμεν στοιχεῖα (α) περὶ πληθυσμοῦ, (β) περὶ ἐνόπλων δυνάμεων, (γ) περὶ διοικήσεως, (δ) περὶ δικαιοσύνης καὶ (ε) περὶ παιδείας. Περὶ δὲ τῆς οἰκονομίας καὶ εἰδικώτερον περὶ τῶν παραγωγικῶν κλάδων: Γεωργίας, Ἐμπορίου, Βιοτεχνίας, Ναυτιλίας, καὶ τῆς Δημοσιονομικῆς θέσεως τοῦ Δεσποτάτου, ἐλάχιστα δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν. Συνεπῶς, δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ μόρφωσις σαφοῦς γνώμης, περὶ τῆς κρατοῦσης εἰς τὸ Δεσποτᾶτον καταστάσεως καὶ πολλῶ μᾶλλον ἡ πλήρης ἀξιολόγησις τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλήθωνος, ἐν σχέσει πρὸς τὰ τότε κρατοῦντα καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς σπουδαιότητός των διὰ τὴν καθόλου οἰκονομικὴν ἐπιστήμην.

Πάντως, δέον ὅπως ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι τὰ οἰκονομικὰ ὑπομνήματα τοῦ Πλήθωνος ἀποτελοῦν μίαν ἐκ τῶν ὀλίγων προσπαθειῶν συλλήψεως καὶ ἐφαρμογῆς τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἔστω καὶ ὑποτυπωδῶς διατυπωμένων. Ἡ μόνη λοιπὸν ἀπομένουσα ὁδός, εἶναι ἡ προσπάθεια ἀπλῆς σκιαγραφήσεως τοῦ βίου τοῦ Δεσποτάτου ἀπὸ Οἰκονομικῆς πλευρᾶς, καὶ ἀπὸ Διοικητικῆς ἢ Ἀμυντικῆς καθ' ὃν χώρον ἀπτονται αὐτῆς.

Ἐν τούτοις, καθίσταται δυνατόν νὰ σχηματίσωμεν μίαν γενικὴν εἰκόνα διὰ τὰς κρατούσας συνθήκας. Ἄν καὶ τὸ Δεσποτᾶτον οὐδεμιᾶς οἰκονομικῆς συνδρομῆς ἐτύγχανεν ἐκ μέρους τῆς Μητροπόλεως, ἐν τούτοις, ὑπέκειτο εἰς τὸν διοικητικὸν ἔλεγχον ταύτης.

Ἐνωρίτατα ἡ Διοίκησις τοῦ νέου κράτους, ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν μετὰ τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντας, γαιοκτῆμονας, τὴν τότε ἀριστοκρατίαν. Ὡς συνάγεται μάλιστα ὅταν ἀπεδείχθη ὅτι, δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τοὺς καταβάλλῃ, ὑπεχώρησεν καὶ συνεφιλιώθη.

Ἡ ἄμυνα τοῦ Δεσποτάτου, ὡς ἄλλωστε καὶ οἰουδήποτε κράτους προϋποθέτει οἰκονομικὰ μέσα καὶ ὑψηλὸν μαχητικὸν φρόνημα. Αἱ ηὔξημέναι ἀνάγκαι ἀμύνης εἶχον σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς καθόλου οἰκονομίας του ὡς ὑποστηρίζομεν ἀναλυτικώτερον κατωτέρω.

Ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς οἰκονομίας εἰς τὸ Δεσποτᾶτον, ἰσχύουν, τὰ ὅσα σχετικῶς ἔχομεν ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν Βυζαντινὴν Οἰκονομίαν.

Ὁ παραλληλισμὸς οὗτος ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὰ διατιθέμενα συγκρίσιμα στοιχεῖα, ἀφ' ἑνὸς μὲν περὶ τῆς Βυζαντινῆς Οἰκονομίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ περὶ τῆς Οἰκονομίας τοῦ Δεσποτάτου, ἅτινα, εἶναι σπανιώτερα τῶν πρώτων. Ἐμφανὴς εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ κρατικοῦ παρεμβατικοῦ στοιχείου, ὅπερ, εἰς ποικίλον κατὰ καιροὺς βαθμὸν ἐρρύθμιζεν τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς ἡγεμονίας. Συνεπῶς, δὲν ὑπῆρχεν καὶ εἰς τὸν Μυστρᾶν τί τὸ ἀνάλογον, πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ *laissez-faire* τῶν νεωτέρων χρόνων, χωρὶς ὅμως, καὶ νὰ δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ κεντρικῶς διευθυνομένης

1. Δέον ὅπως διευκρινισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι, χρησιμοποιοῦντες τὸν ὅρον «σύλληψις» περιορίζομεν αὐτόν, εἰς τὰ συγκεκριμένα-ὑλοποιημένα στοιχεῖα, καθ' ὅσον, πολλὰς ἀπὸ τὰς θεωρητικὰς του ἀρχὰς ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὰς Πλατωνικὰς σπουδὰς.

οικονομίας, ὡς σήμερον νοοῦμεν ταύτην¹. Δυστυχῶς ὅμως, ἡ ὑστάτη, αὕτη προσπάθεια γεφυρώσεως τοῦ χάσματος μεταξύ Βυζαντινῶν θεσμῶν καὶ Ἑθνικῆς Ἑλληνικῆς συνειδήσεως τῶν ὑπηκόων, ἥτις καὶ μόνη θὰ ἐνεψύχωσε καὶ θὰ ἐδραστηριοποιή τὸ κράτος, ἀπέτυχεν καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους, ἀλλὰ, πιθανὸν καὶ διότι τὰ ὑπομνήματα τοῦ Πλήθωνος δὲν ἐγένοντο ἀποδεκτά. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ προδικάσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων ἐν ἣ περιπτώσει ἐφηρμόζοντο τὰ προτεινόμενα μέτρα, ἐν ὅψει τῆς τουρκικῆς πλημμυρίδος, ἀλλὰ, πάντως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν σοβαρὰν βελτίωσιν ἥτις, θὰ ἐπῆρχετο ἐκ τῆς ὀρθότητος τῶν ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος εἰσηγουμένων μεταρρυθμίσεων. Ἡ ὀρθότης τῶν ἀπόψεων τούτων ἐν γενικαῖς τουλάχιστον γραμμαῖς θέλει καταφανῆ ἐκ τῆς ἀναλύσεως ἥτις ἀκολουθεῖ. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως εἰς τὴν γεωργίαν, τὰ στοιχεῖα ἅτινα κατέχομεν, εἶναι τοῦλάχιστον ἰσάξια πρὸς ἐκεῖνα τοῦ Βυζαντίου. Οὕτω, γνωρίζομεν σαφῶς ὅτι, ἡ γεωργία ἀπετέλει τὴν πρώτην πλουτοπαραγωγικὴν πηγὴν. Ἡ σοβαρότης τοῦ συντελεστοῦ αὐτοῦ διαπιστοῦται ἐξ ὅλων τῶν πηγῶν εἰς ἃς ἀνετρέξαμεν.

Ἡ γεωργία, δὲν ὑπῆρξεν μόνον ἡ πρώτη πηγὴ ἐσόδων διὰ τὴν ἰδιωτικὴν οἰκονομίαν, ἀλλὰ, καὶ διὰ τὴν δημοσίαν οἰκονομίαν, ὡς θέλομεν ἀναπτύξει εἰδικώτερον κατωτέρω. Ὅπως εἰς τὸ Βυζάντιον, οὕτω καὶ εἰς τὸν Μυστρᾶν παρατηρεῖται συγκέντρωσις μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, εἰς ὀλίγους γαιοκτῆμονας.

Ἡ συγκέντρωσις αὕτη, φαίνεται ὅτι, εἶχεν συντελεσθῇ κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸ τῆς ἐξεταζομένης περιόδου, ἥτις χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν δράσεως σημαντικῆς, πολὺ ἐναργωτέρας ἀπὸ τὴν προγενεστέραν περίοδον καθ' ἣν, ὁ χώρος τοῦ Δεσποτάτου ἀπετέλει θέμα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ τοιαύτη ὅμως συγκέντρωσις, ὡς καὶ εἰς τὸν κυρίως Βυζαντινὸν χώρον, εἶχεν δυσμενῆ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα. Ἐπειδὴ ὅμως, ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος ὡς πρὸς τὸν Μυστρᾶν δὲν παρουσιάζει οὐδεμίαν ἰδιομορφίαν, ἀρκούμεθα εἰς τὸ νὰ τονίσωμεν, ὅτι, αἱ διαπιστώσεις περὶ Δεσποτάτου ταυτίζονται πρὸς τὰς τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὡς καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον οὕτω καὶ εἰς τὸν Μυστρᾶν, ἡ συγκέντρωσις γῆς δὲν προσέδιδεν μόνον τὴν ὑλικὴν ἰσχύν, ἀλλὰ, ἐπίσης τὸ κύρος καὶ τὴν αἵγλην τοῦ κοινωνικοῦ προβαδίσματος. Ἡ ἀριστοκρατία τοῦ Δεσποτάτου, ὡς ἄλλωστε καὶ ἡ Βυζαντινὴ, εἶχεν κοινὰ σημεῖα μὲ τὴν φεουδαρχικὴν τάξιν τῆς Δύσεως, πάντως ὅμως διέφερεν, δὲν ἦτο ὁμοία². Αἱ αὐταὶ συνθηκαὶ, αἱ αὐταὶ δυνάμεις αἵτινες ἐδημιούργησαν τὸ «Κοινωνικὸν ζήτημα» εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, τὸ ἐνεφάνισαν καὶ εἰς τὸ Δεσποτάτον, ἀλλ' εἰς μικροτέραν ἔντασιν καὶ κλίμακα³.

1. Δ. Καλιτσούνακη: Ἐφηρμοσμένη Πολ. Οἰκονομία. Ἀθήναι 1957. Ἐκδ. Δ'. Σελ. 39-42.

2. D. Zakythinos: Le Despotat Grec de Morée. Ἀθήναι 1953. Τόμος Β' Σελ. 379

3. Ἀ. Βακαλοπούλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλο-

Οἱ ἐν Μυστρᾷ ἀντίστοιχοι τῶν ἰσχυρῶν τοῦ Βυζαντίου, ὑπῆρξαν ἐξ' ἴσου βίαιοι καὶ πιεστικοὶ πρὸς τοὺς ὑποτελεῖς των, ἀτυχεῖς χωρικοὺς. Περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ γεωργικῶν συντεχνιῶν καὶ γενικώτερον γεωργικῶν ὀργανώσεων, οὐδὲν γνωρίζομεν.

Τέλος, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ θεσμοῦ τῆς πίστεως γενικώτερον, δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ εἰδικώτερον περὶ ἀγροτικῆς πίστεως καὶ τῶν συνεπείᾳ ταύτης εἰδικῶν μορφῶν καὶ καταστάσεων, ὡς ταύτας δέχεται σήμερον ἡ ἐπιστήμη¹.

Ἀναφορικῶς μὲ τὴν ναυτιλίαν, γνωρίζομεν ὅτι τὸ Δεσποτάτον διὰ τῆς Μονεμβασίας διέθετεν μίαν σημαντικὴν ναυτικὴν δύναμιν, τόσον πολεμικὴν ὅσον καὶ ἐμπορικὴν. Ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ εἰδικοὶ ναυτικοὶ φόροι². Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι, ἡ γνωστὴ τακτικὴ τῶν παραχωρήσεων καὶ προνομίων πρὸς τὰς Ἰταλικὰς ναυτικὰς πόλεις ἔτυχεν ὀλοκληρωτικῆς ἐφαρμογῆς καὶ παρὰ τῆς ἡγεμονίας. Σχετικῶς μὲ τὴν βιοτεχνίαν τοῦ Δεσποτάτου, γνωρίζομεν ὅτι, ἦτο περιορισμένης σημασίας, ἀλλ' ἡδύνατο νὰ καλύπτῃ τὰς ἐπιτοπίους ἀνάγκας τοῦ πληθυσμοῦ. Τοῦτο, ἐμφανῶς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν εἰσηγήσεων τοῦ Πλήθωνος, σχετικῶς μὲ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰσαγωγῶν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἀνάληψιν ἐξαγωγικῆς προσπαθείας τῶν αὐτόθι παραγομένων, περὶ ὧν, θέλομεν ἐπανέλθῃ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος.

Τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον ὑπῆρξεν μία ἐπικερδὴς ἀπασχόλησις διὰ τοὺς κατοίκους τοῦ Δεσποτάτου.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν τὰ μέγιστα ἡ πλεονεκτικὴ θέσις του ἥτις, εὐρισκομένη ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ὁδὸν ἀπὸ ἀνατολῆς εἰς δύσιν καὶ τὰν ἀπάλιν καὶ διαθέτουσα λιμένα καὶ στόλον ἀφ' ἑτέρου, καθίστα δυνάτην τὴν διακίνησιν ἐμπορευμάτων, προερχομένων ἐκ διαφόρων κατευθύνσεων.

Αἱ ἐξαγωγαὶ του, ἦσαν περιορισμέναι συγκρινόμεναι πρὸς τὰς εἰσαγωγάς.

Περὶ ἐμπορικῆς πίστεως καὶ τόκου αἱ πληροφορίες ὅς ἔχομεν εἶναι μηδαμινῆς ἀξίας, πάντως, ἂν καὶ εἶχον στενὴν ἐπαφὴν καὶ ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς δυτικούς, οὐδαμοῦ διαφαίνεται εἰς τὸ Δεσποτάτον ἡ ἐπίδρασις τῶν συγχρόνων ἀντιλήψεων καὶ τάσεων κυρίως τῶν Ἰταλικῶν ναυτικῶν πόλεων, πε-

νίκη 1961. Σελ. 178.

«Ἐπισημαίνοντας τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκη κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ἰδίως στὴν Πελοπόννησο, ὅπου κυριαρχοῦσαν μεγαλογαιοκτήμονες, ζυμωμένοι μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Φραγκικοῦ Φεουδαρχισμοῦ, προχωρεῖ σὲ τολμηρὰς ὑποδείξεις γιὰ τὴν προαγωγὴν τῆς καλλιέργειας καὶ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας».

1. Δ. Κ α λ ι τ σ ο υ ν ά κ η : Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1957. Ἔκδ. Δ'. Σελ. 119, κ.ε.

2. D. Z a k y t h i n o s : Le Despotat Grec de Morée. Ἀθῆναι 1953. Τομ. Β' Σελ. 242.

ρί τόκου, πίστεως, πιστωτικῶν τίτλων καὶ ἰδρυμάτων¹, ὡς καὶ γενικώτερον περὶ χρήματος. Περὶ ἐπισήμου νομισματικῆς μονάδος τοῦ Δεσποτάτου δὲν διαθέτομεν στοιχεῖα, δεχόμεθα δὲ ὅτι, δὲν ὑφίστατο, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ Πλήθων εἰσηγείται τὴν κατάργησιν τῶν πολλῶν καὶ «φαύλων» ξενικῶν νομισμάτων προτείνων τὴν ἐπαναφορὰν τῆς ἀνταλλαγῆς εἶδους πρὸς εἶδος, ἂν καὶ ἐδέχετο τὴν ἀξίαν τοῦ χρήματος καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς κυκλοφορίας τούτου. Κατὰ συνέπειαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ πληθωρισμοῦ εἰς τὸ Δεσποτᾶτον ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐμαστίζετο τὸ Βυζάντιον. Πάντως, ἡ οἰκονομία τοῦ Μυστρᾶ θὰ ὑφίστατο δυσμενῆ ἀντίκτυπον τόσον τοῦ πληθωρικοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος, ὅσον, καὶ τῶν «φαύλων» ξενικῶν νομισμάτων. Εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς τὴν πλέον ἐνδιαφέρουσα πτυχὴν τῆς μελέτης ταύτης, τὴν δημοσιονομικὴν².

Ἡ δημοσιονομικὴ διοίκησις κατ' ἀρχὰς³ ἤσκειτο ὑπὸ τινος ἀνωτέρου ὑπαλλήλου ὑπαγομένου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅστις ἐκαλεῖτο «Καθολικὸς ἔνοχος».

Οὗτος φέρεται ἀσκῶν γενικὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Πελοποννήσου, ἐνῶ, οἱ ὑπ' αὐτῶν τελοῦντες κατώτεροι ὑπάλληλοι, ἄλλοτε μὲν, ἦσαν ὅργανα εἰσπράξεως ὁπότε ἐκαλοῦντο «ἔνοχοι» ἢ μερικοὶ ἔνοχοι, ἄλλοτε δέ, ὡς ὅργανα βεβαιώσεως φορολογίας, ὁπότε ἐκαλοῦντο «ἀπογραφεῖς»⁴. Παραλλήλως ὅμως εἰκάζεται ὅτι, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, πλέον ἐξειδικευμένα δημοσιονομικὰ ὅργανα, ἀσχολούμενα μὲ εἰδικὰς κατηγορίας ἐσόδων ὡς δασμολογίαν, κυκλοφορίαν, πώλησιν, κλπ. Βραδύτερον ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Dölger⁵, ἀργυρόβουλλον τι (τῷ 1442) Θεοδώρου II, ἀναφέρει περὶ βεστιαρίου, περὶ κεντρικοῦ θησαυροφυλακίου ἀκολουθοῦντος μάλιστα τὸ Βυζαντινὸν πρότυπον. Ἔχομεν ἀκόμη τὸν βεστιαρίτην, τίτλον ἐμφανισθέντα τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, τὸν γραμματικόν, τὸν κομμερκιάριον, κλπ. Πληροφορούμεθα ἔτι, ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ ὑπηρεσίαι τοῦ Δεσποτάτου, ἦσαν συγκεντρωμέναι περὶ τὸ κεντρικὸν Θησαυροφυλάκιον, ἔνθα, συνέρρεον τὰ περισυλλεγόμενα οἰκονομικὰ στοιχεῖα τῶν κατοίκων⁶.

Διὰ τὸν προϋπολογισμόν τοῦ Δεσποτάτου συμπεραίνομεν ὅτι, ἦτο περιωρισμένου ὕψους, μὴ δυνάμενος νὰ φέρῃ τὰ βάρη ἀρχικῶς τῆς συντηρήσεως ὑπὸ τὰ ὅπλα ἱκανοῦ στρατοῦ πρὸς ἔλεγχον τῆς ἐπικρατείας πολλῶν

1. Δ. Καλιτσουνακῆ: Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία. Ἀθήναι 1957, Ἔκδ. Δ'. Σελ. 340.

2. Σημαντικὴν καὶ ἀξιόλογον συνδρομὴν παρέχει ἐν προκειμένῳ τὸ καὶ ἤδη μνημονευθὲν ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ Δ. Ζακυθνοῦ «Le Despotat Grec de Morée».

3. Ἐννοοῦμεν τὴν χρονικὴν περίοδον 1262 - 1348.

4. D. Zakythinos: Le Despotat Grec de Morée. Athènes 1953 Vol. II Σελ. 227.

5. F. Dölger: Sechs Byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts PP. 8 München 1909. Σελ. 27.

6. Διὰ τὰς παρουσιαζομένας δυσχερείας, κατὰ τὴν προσπάθειαν ἐξετάσεως τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Δεσποτάτου, παραπέμπομεν εἰς τὰ γραφόμενα τοῦ Καθηγητοῦ Δ. Ζακυθνοῦ: Le Despotat Grec de Morée. Athènes 1953. Vol. II. Σελ. 229.

δὲ μᾶλλον βραδύτερον τῆς γενικωτέρας ἀμυντικῆς προπαρασκευῆς.

Ἐκ τοῦ λόγου τούτου, καὶ ἡ ἐπιβολὴ εἰδικῆς φορολογίας τοῦ «Φλωριατικοῦ», πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκτάκτων δαπανῶν τῆς τελευταίας ἀμυντικῆς περιόδου. Εἰς τὴν εἰδικὴν αὐτὴν φορολογίαν ἀντετίθετο ὁ Πλήθων ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πέραν τῶν ἀμυντικῶν δαπανῶν, ὁ Προϋπολογισμὸς τοῦ Δεσποτάτου ἦτο βεβαρυμένος μὲ ὑποχρεώσεις ἐπαχθοῦς «φόρου ὑποτελείας», πρὸς τοὺς Τούρκους.

Ὡς πρὸς τὰ δημόσια ἔσοδα δυνάμεθα νὰ τὰ ὑποδιαιρέσωμεν εἰς δύο κατηγορίας (α) τακτικά καὶ (β) ἐκτακτα. Ποικίλα ἦσαν τὰ τακτικά ἔσοδα καὶ ὑπὸ διαφόρους σημασίας. Εἶναι δυνατόν καὶ ὁ περαιτέρω διαχωρισμὸς τῶν τακτικῶν ἐσόδων εἰς :

- I) ἀμέσους φόρους
- II) ἐμμέσους φόρους καὶ,
- III) πάσης ἄλλης μορφῆς καὶ προελεύσεως πόρους.

Οἱ ἄμεσοι φόροι συνίσταντο ἀπὸ τὴν ἔγγειον καὶ προσωπικὴν φορολογίαν γενικῶς καὶ εἰδικώτερον τὸν κεφαλικὸν φόρον, ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν καπνικὸν τῶν Βυζαντινῶν τὸ ἀκρόστιχον¹, τὸ ἐννόμιον, τὸ βιγλιατικόν,² τὸ φλωριατικόν, τὸ ἀβιωτικόν, τὰς μείζας, τὸ κεφαλατίκιον (ἔσοδον ἀναγνωρίσεως τῶν ἀρχῶν), τὰ ἐξαλλειματικά στάδια ἢ ἐξαλλείματα, κριτικόν, (ἔσοδον ὑπὲρ τῶν ἀπονεμόντων τὴν δικαιοσύνην), τὸ πορειαιτικόν ἢ διαβατικόν (φόρος διελεύσεως ποιμνίων ἀπὸ ὠρισμένης διαβάσεως) κ.ἄ.

Οἱ ἔμμεσοι φόροι ἀπετελοῦντο ἀπὸ τὰ ἔσοδα τῶν μονοπωλίων, τὸ κομμάρκιον ἐπιβαρῦνον τὰ εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα, τὸν φόρον ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, τὸ μεσιτικόν τῆς ἐξωπρασίας, τὸ ἐργαστηριακόν, τὸ καπηλιατικόν, τὸ σκαλιατικόν, τὸ ἀντίναυλον (οἱ δύο τελευταῖοι ἐβάρυνον τὴν ναυτιλίαν), τὸ γιγαντικόν, τὸ μετριατικόν, τὸ γομαριατικόν, τὸ πηχιατικόν, τὸ καμπανιστικόν, τὸ μηνιατικόν (οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀφεώρων μέτρα καὶ σταθμά) κ.ἄ.

Διὰ τοὺς λοιποὺς πόρους, ἀναφέρομεν τὴν παραχώρησιν πρὸς ἐκμετάλλευσιν γαιῶν τοῦ Δεσποτάτου πρὸς τοὺς περιοίκους ἐπὶ καταβολῇ εἰδους, ὡς μόνην γνωστὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν. Πιθανῶς, θὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι τοὺς ὁποίους ὅμως, δὲν συνηντήσαμεν εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀνευρεθεῖσαν καὶ μελετηθεῖσαν βιβλιογραφίαν.

Τὰ ἐκτακτα ἔσοδα περιελάμβανον εἰσπράξεις ἐξ ἐκχωρήσεως προνομίων, ἐκ λαφύρων τῶν ἐπιτυχῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῶν Λατίνων, ἐκ τῶν πάσης μορφῆς ἐκτάκτων ἐπιβαρύνσεων τῶν ἐντοπίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια περὶ ὧν ὅμως δὲν κατέχομεν ἐπαρκῆ στοιχεῖα.

1. Ἀκρόστιχον-εἶδος δεσποτικοῦ φόρου καταβαλλομένου ὑπὸ τῶν νεομένων τὴν γῆν.

2. Βιγλιατικόν-φόρος καταβαλλόμενος διὰ τὴν ἐξαγορὰν στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως.

Γενικῶς ἡ φορολογία ὑπῆρξεν, κυρίως διὰ τὸν λαόν, δυσβάστακτος καὶ δὲν κατεβλήθη σοβαρὰ προσπάθεια βελτιώσεως τῶν πραγμάτων.¹

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχαίαν «ANNONA» προκύπτει ὅτι εἶχεν περιπέσει εἰς ἀχρηστείαν².

Ὡς πρὸς τὴν δημοσιονομικὴν κατάστασιν τοῦ Δεσποτάτου, γενικῶς, δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι αὕτη ὠμοιάζεν πολὺ πρὸς τὴν τοῦ Βυζαντίου τῆς παρακμῆς.

Τοιοιτοτρόπως, μολονότι τὸ κράτος εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐξαιρέτως βαρείας ἀμυντικὰς δαπάνας, ἐντούτοις καὶ ἡ ὀργάνωσις τοῦ ὑπῆρξεν ἀνεπαρκῆς, καὶ ἐπεβαρύνετο μὲ ἀσκόπους πολυτελεῖς δαπάνας, καὶ παρεχώρει προνόμια καὶ ἀτελεῖας ἐκφυλιζόμενα εἰς ἀσυνδοσίαν³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην πρόκειται νὰ ἐκτεθοῦν, μόνον αἱ οἰκονομικαὶ καὶ δημοσιονομικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, αἵτινες διευτυπώθησαν εἰς

1. Δ. Δανιηλίδης : Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1934. σελ. 99. Ὁ Βησσαρίων γράφει σχετικῶς τῷ 1443, εἰς ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Δεσπότην Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον : "Ὅ,τι ἔκανε τὸν λαὸν νὰ ξεπέσῃ, ὅ,τι τὸν κρατᾷ ἔτσι ἀφωπλισμένον κί' ἀγύμναστον εἶναι ἡ ἀπηνὴς φορολογία καὶ ἡ ὠμότης τῶν εἰσπρακτοφόρων.

2. D. Zakythinos : Le Despotat Grec de Morée. Athènes 1953, Σελ. 232.

3. Τὴν ἐπικρατοῦσαν κατάστασιν χαρακτηρίζουν ἐπαρκῶς τὰ παρατιθέμενα παραδείγματα. Οὕτω ἐπὶ Ἀνδρονίκου II (1284) ἐξηρέθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Μονεμβασίας ἐκ τῆς πληρωμῆς τοῦ κομμερκίου, δι' ὅλας τὰς συναλλαγὰς των, τὰς γενομένας εἰς τὴν πόλιν των.

Ἐπὶ δὲ Ἀνδρονίκου III (1336), ἀπηλλάγησαν καθ' ὁλοκληρίαν τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ κομμερκίου. Συμφώνως πρὸς τὴν συνθήκην τοῦ 1394 ἐπὶ Θεοδώρου Α' παρεχωρήθησαν σημαντικαὶ θέσεις εἰς τὴν Ἀργολίδα, Κυβέριον, Θερμέσιον εἰς τοὺς Βενετούς, ὁμοίως ἀναφέρεται ὅτι, τὸ ὅλας τοῦ Μορέως ἐξήγετο παρὰ Βενετῶν ἐμπόρων.

Ἐπὶ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου τῷ 1431 ἔχομεν παραχώρησιν φόρων ἐνοίας πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ραγούζης 3% ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων εἰδῶν ἐκτὸς τῆς μετᾶξης.

Ἐπὶ Θωμᾶ Παλαιολόγου (1451) αἱ παραχωρήσεις αὐξάνουν καὶ ἔχομεν ἐκπτώσεις 1,5% ἐπὶ συναλλαγῶν χονδρικοῦ ἐμπορίου καὶ 2% ἐπὶ λιανικοῦ. Βραδύτερον ἐπὶ Δημητρίου Παλαιολόγου (1451) παρεχωρήθη εἰς τοὺς ἐμπόρους τῆς Ραγούζης μιὰ ὁλοκληρωτικὴ ἀπαλλαγὴ. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἔχομεν παραχώρησιν πρὸς τοὺς Φλωρεντινοὺς ἐμπόρους ἥτις ἀπήλλαξεν τούτους, ὅλων τῶν φόρων εἰς τὴν ἐπικράτειαν πλὴν τοῦ κομμερκίου, ὑποχρεομένων ὅπως καταβάλλουν τὸ ἥμισυ.

Προνόμια εἰδικὰ παρεχωρήθησαν ἐπίσης καὶ πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Μονεμβασίας μνημονεύονται δὲ εἰς τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν.

Περὶ τῶν προνομίων, ἀτελειῶν κλπ. ἀναφέρει ἀναλυτικῶς ὁ Καθηγητὴς Δ. Ζακυθινός : Le Despotat Grec de Morée. Ἀθῆναι 1953. Τομ. Β'. Σελ. 230 κ.ε.

τὰ δύο ὑπομνήματά του, περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων ἀπευθυνθέντα πρὸς τὸν Δεσπότην τοῦ Μυστρά Θεόδωρον κατ' ἀρχάς, 1416, καὶ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Μανουήλ Παλαιολόγον βραδύτερον, 1418¹.

Εἰς τὴν κλυδωνιζομένην Αὐτοκρατορίαν τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, δὲν κατεβάλλετο ἀξιόλογος ἀνορθωτικὴ προσπάθεια πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἐπικρατοῦσης ἀποπνικτικῆς καταστάσεως. Συνεπῶς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην συνδρομὴν ἠδύνατο νὰ ἀναμένῃ τὸ Δεσποτάτον τοῦ Μυστρά ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπέμενεν λοιπόν, ἡ δι' ἰδίων μέσων ἀντιμετώπισις τῆς καταστάσεως. Ἀκριβῶς τὴν ἀντιμετώπισιν ταύτην εἰς τὸν Μυστράν, πραγματεύεται εἰς τὰ δύο ὑπομνήματά του ὁ Πλήθων.

Ἐπειδὴ ἡ διευθέτησις τῶν ζητημάτων δὲν ἦτο θέμα μόνον πολιτικῆς ἢ διοικητικῆς ρυθμίσεως, ἀλλὰ, κυρίως οἰκονομικῆς καὶ ἀμυντικῆς, εἰς τὰ ὑπομνήματα ταῦτα συναντῶμεν διατυπωθείσας ἀπόψεις μεστοῦ οἰκονομικοῦ περιεχομένου, ἀξίας ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Τὰς ἀπόψεις ταύτας φιλοδοξοῦμεν νὰ παρουσιάσωμεν, παρὰ τὴν καταφανῆ ἑλλειψιν σχετικῶν βοηθητικῶν βιβλιογραφικῶν στοιχείων².

Τὸ μεταρρυθμιστικὸν πρόγραμμα τοῦ Πλήθωνος ἀλλὰ, καὶ αἱ πολιτικαὶ—ὀργανωτικαὶ ἀντιλήψεις του, ἀπετέλεσαν στόχον κριτικῆς ἐκ πολλῶν πλευρῶν τῶν νεωτέρων μελετητῶν ὡς καὶ ἀντικείμενον συγκρίσεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀτόπων.

Βασικῶς φρονοῦμεν ὅτι, ἡ ἀξία τῶν ἀντιλήψεων μιᾶς ἐξεχούσης φυσιογνωμίας τοῦ παρελθόντος, δέον ὅπως κρίνεται ἐν τῷ πλαίσιῳ τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ρυθμιστικῶν δυνάμεων τῆς ἐποχῆς κατ' ἣν ἔδρασαν καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς τοῦ κρίνοντος. Ἐπεκρίθη ὁ Πλήθων ὡς οὐτοπιστὴς εἰς μικρότερον³ ἢ εἰς μεγαλύτερον βαθμόν⁴. Καὶ ὅμως παρετήρησεν, ἐμελέτησεν καὶ ἀνέλυσεν τὴν ὑφισταμένην πραγματικὴν κατάστασιν καὶ τοὺς ἐπικρεμαμένους κινδύνους. Διέ-

1. Τὰ ἔτη κατὰ τὰ ὁποῖα ἀπεστάλησαν τὰ ὑπομνήματα ἀκόμη καὶ ἡ σειρὰ των ἀμφισβητοῦνται. Πλεότερα εἰς D. Zakythinos: Le despotat Grec de Morée, Paris 1932. Τόμ. Α', Σελ. 175.

Ι. Μαμαλάκι: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Ἀθῆναι 1939. Σελ. 74 κ.ἑ.

Ι. Μαμαλάκι: Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ. Θεσσαλονίκη 1939. Σελ. 16 κ.ἑ.

2. Ἀ. Ἀνδρεάδης: Ἰστ. Δημ. Οἰκ. Ἀθ. 1918 Σελ. 393. Γράφει: «Κατὰ νοῦν ἔχοντες νὰ δημοσιεύσωμεν ἰδίαν πραγματείαν περὶ τῶν δημοσιονομικῶν θεωριῶν καὶ σχεδίων τοῦ Πλήθωνος, ἀναγράφομεν ἐνταῦθα, οἶονεῖ ἐν παραρτήματι τῆς περὶ Παλαιολόγων βιβλιογραφίας, ὅσα ἀρκοῦσιν ὅπως κατανοηθῇ ἡ καὶ ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἀπόψεως σημασία μιᾶς τῶν ἐξοχωτέρων μορφῶν τοῦ ἐκπνέοντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ». Τοιαύτη ὁμως ἐργασία τοῦ Ἀνδρεάδου δὲν εἶδε τὸ φῶς μέχρι σήμερον.

3. Δ. Στεφανίδης: Κοινωνικὴ-Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει. Ἀθῆναι 1948. Τομ. Α'. Σελ. 295.

4. Ἀ. Ἀνδρεάδης: Ἰστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1918. Σελ. 393.

Π. Καλλιγὰ: Μελέται Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Ἀθῆναι 1894, Σελ. 626.

Δ. Διανιλίδης: Ἡ Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1934, Σ. 91.

κρινεν τήν πιεστικὴν ἀνάγκην ριζικῶν μεταρρυθμίσεων. Διέγνωσεν ὅτι, ἡ μόνη δύναμις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡδύνατο νὰ στηριχθῇ ἡ ἀναγέννησις, ἦτο ἐνεργεία μὲν ἢ δεσποτεία, δυνάμει δὲ ἡ ἀφυπνιζομένη ἑλληνικὴ συνείδησις τοῦ Πελοποννησιακοῦ λαοῦ, διότι διαμορφωμένη μὲν ἰσχυρὰ ἀστική τάξις κατ' οὐσίαν δὲν ὑπῆρχεν, οἱ δὲ ἀγρόται λόγῳ τῆς μακραίωνος ἐγκαταλείψεως καὶ πολιτικῆς ἀδρανείας δὲν ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσουν ὡς φορεῖς τῆς ἀνανεωτικῆς προσπάθειας.

Ἐνδιαφερούσας ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἀπόψεις ἐκφράζουν οἱ: F. Masai, γράφων: «Ἀλλοίμονον! Δὲν ἀρκεῖ τὸ νὰ εἶναι τις Πορφυρογέννητος διὰ νὰ εἶναι ἥρωας ἢ ἰδιοφυΐα. Ὁ Πλήθων ἀναμφιβόλως τὸ ἐγνώριζεν αὐτό, ἀλλὰ ἡδύνατο νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον ὅλων τῶν ἀρχῶν τῆς χώρας περιλαμβανομένης καὶ τῆς μοναρχίας; Ἄνευ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἐναντίον τῆς δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τι τὸ ἀξιόλογον»¹. καὶ Δ. Ζακυθινός: «Αἱ προτεινόμεναι μεταρρυθμίσεις δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλᾶ κοινωνικὰ πορίσματα ἀφηρημένων θεωρημάτων, στηριζομένων ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἢ μεταφυσικῆς. Αἱ πολιτικαὶ ἰδέαι τοῦ Πλήθωνος δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ συμπεράσματα, προκύπτοντα καὶ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν συγκεκριμένων στοιχείων προερχομένων ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πραγματικότητος»².

Τὰ ἀνωτέρω ἀσφαλῶς δὲν συνιστοῦν στοιχεῖα ὁδηγοῦντα εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Πλήθωνος ὡς οὐτοπιστοῦ. Πρόσθετα στοιχεῖα πραγματισμοῦ εἶναι ἄφ' ἑνὸς ἡ ἐπιμονή εἰς τὴν διὰ παντὸς τρόπου ἀναζήτησιν καὶ διατύπωσιν ἐφαρμοσίμων λύσεων, αἵτινες θὰ ἔδιδον εἰς τὸ Δεσποτᾶτον τὰ ὑλικά καὶ ἠθικά μέσα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἔξωθεν ἐπιβουλῆς, δηλαδὴ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ κυρίου ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ. Ἀποδεικνύεται συνεπῶς ὅτι, ὁ Πλήθων δὲν ἐκινήθη ἀπὸ οὐτοπιστικᾶς στενῶς ἠθικᾶς ἐπιθυμίας ὡς λ.χ. ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ, ἀπὸ τὴν ἀνάγκην ρεαλιστικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν χρησιμοποιῶν βοηθητικῶς μόνον τὸ ἠθικὸν αἶτημα, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἡ καταφανὴς προσπάθεια τῆς εἰσαγωγῆς εἰς λελογισμένην κλίμακα τοῦ ὀρθολογικοῦ στοιχείου εἰς τὴν πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν διάρθρωσιν, ἐν σαφῇ ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀνεδαφικοὺς καὶ αὐθαιρέτους οὐτοπιστάς. Πιθανὸν νὰ ὑπῆρξεν ὁ Πλήθων εἰς δυναμικὸς ὁραματιστής, δὲν ἦτο ὅμως ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου ὀνειροπόλος οὐτοπιστής.

Ἐξ ἄλλης πάλιν πλευρᾶς ἐπεκρίθη ὁ Πλήθων ὅτι «τὰς κοινωνικὰς τάξεις τὰς διέκρινεν μὲ φραγμοὺς ἀνελευθέρους, μὲ τρόπον οὐχὶ ἀρκετὰ σχηματικόν, ἐντοπίζων τοὺς ἀνθρώπους βάσει τῆς ἀπασχολήσεως μόνον τῶν ἔργων»³. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει σχετικῶς: «ἕκαστος Πελο-

1. F. Masai: *Pléthon et le Platonisme de Misrta*. Paris 1956. Σελ. 83.

2. D. Zakythinos: *Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV siècle*, Athènes 1948, σελ. 86.

3. D. Zakythinos: *Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV siècle*, Athènes 1948, Σελ. 135.

ποννήσιος νὰ καταταγῇ εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην εἰς ἣν φύσει εἶναι ἐπιτηδεότερος»¹ καὶ ὁ Γ. Σακελλαρίου ἐπικροτεῖ γράφων: «Θέλει πᾶν ἄτομον χρησιμοποιοῦμενον ἐκεῖ, ἐνθα ἡ φύσις τοῦτο προώρισεν, πάντα δὲ ἄνδρα πράττοντα τὰ ἑαυτοῦ ὥστε ἡ ὅλη πόλις νὰ μὴ εἶναι πολυμερής, ἀλλὰ μία ἐνιαία»².

Ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἄνωτέρω ἐκτεθεῖσα σειρά ἐπιχειρημάτων ἀρκεῖ διὰ τὴν ἀντίκρουσιν καὶ τῆς ἐπικρίσεως αὐτῆς. Διευκρινίζομεν ὅμως ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι, ὁ Πλήθων εἰς τὰ γραφόμενά του περὶ τάξεων, ἐπλῶς καὶ μόνον προέβαινεν εἰς διαπιστώσεις τῆς τότε ὑφισταμένης κοινωνικῆς διαρθρώσεως. Ἀναφέρονται οἱ ἀνελευθέροι φραγμοὶ, ὀρθῶς, διότι ὑπῆρχον, ἀλλὰ, ὁ Πλήθων δὲν ἦτο ὁ δημιουργὸς των. Ἐὰν αἱ ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἀντιλήψεις του, δὲν ἦσαν ἐπαρκῶς σχηματικά, δέον ὅπως ἀναζητήσωμεν τὰ αἷτια εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ἴσως οὐχὶ εἰς τὸν μελετητὴν.

Εἰς τὸ πεδίου τῶν ληπτέων μέτρων, καταφαίνεται σαφῶς ἡ προοδευτικότης τοῦ Πλήθωνος ἐκ τοῦ ὅτι τὰ περιοριστικά μέτρα, θεώρει ἐπιβεβλημένα μόνον διὰ τὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων, χωρὶς οὐδαμοῦ νὰ ἀναφέρεται εἰς ἐνδεχομένην δημιουργίαν ἐμποδίων διὰ τὴν ἀνοδὸν ἀτόμων κατωτέρων τάξεων εἰς ἄνωτέρας. Ἀντιθέτως ἀποδέχεται τὴν δυνατότητα μεταπηδήσεως ἐκ τοῦ διακονικοῦ εἰς τὸ ἀρχικὸν καὶ οὐδένα φραγμὸν καταγωγῆς θέτει διὰ τοὺς ὑποψηφίους συμβούλους. Τὰ αὐτὰ δύνανται νὰ ἰσχύσουν καὶ διὰ τὸν θεσμόν τῶν εἰλώτων, ὃν, ἀποδέχεται μὲν ὁ Πλήθων ὡς κατάστασιν, εἰσηγείται ὅμως τὴν ἡπίαν καὶ δικαίαν κατὰ τὸ δυνατόν μεταχείρισίν των.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ γραφέντα περὶ ἀντιγραφῆς τῶν ιδεῶν τοῦ Πλάτωνος ὡς λ.χ. τοῦ Π. Καλλιγᾶ: «Δὲν ἦτο μόνον χίμαιρα ἡ καθυπόταξις εἰς τὸν ὀργανισμόν τῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνος τῶν ἐν αὐτοβουλίᾳ βιούντων»³, τοῦ Γ. Σακελλαρίου: «ἐν τῷ Σωκράτει ἢ μᾶλλον τῷ Πλάτωνι στοιχείων ὁ Πλήθων ἐν τῇ πολιτείᾳ του ταύτη κλπ.»⁴ τοῦ Ι. Μαμαλάκη: «Οἱ πολιτικὲς ιδέες εἶναι κατὰ μεγάλο μέρος δανεισμένες ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς νόμους»⁵, τοῦ Ν. Καζάτζη: «τοιούτον παράκλητον ἐφαντάσθη ἑαυτὸν ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρᾶ ἀποτολμήσας κατ' ἀπομίμησιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ διδασκάλων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου»⁶ νὰ διατυπώσῃ πρότυπον κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς μεταρρυθ-

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου: Ἑλλην Σοσιαλιστὴς 15ης ἑκατονταετηρίδος, Ἀθήναι, Πανδώρα 1850-51, Τομ. Α'. Σελ. 155.

2. Γ. Σακελλαρίου: Ὁ Πλήθων ὡς κοινωνιολόγος. Ἐπ. Ἐτ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἔτος ΚΓ'. Ἀθήναι 1953. Σελ. 163.

3. Π. Καλλιγᾶ: Μελέται Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Ἀθήναι 1894. Σελ. 626.

4. Γ. Σακελλαρίου: Ὁ Πλήθων ὡς κοινωνιολόγος Ἐπ. Ἐτ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἔτος ΚΓ'. Ἀθήναι 1953. Σελ. 163.

5. Ι. Μαμαλάκη: Γ. Γεμιστός-Πλήθων. Ἀθήναι 1939. Σελ. 97.

6. Περὶ Πλάτωνος, Πλωτίνου κλπ. πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει εἰς πλείστα συγ-

μίσεως, ὅσον ἐδεῖτο ἡ ἐποχὴ ἐκείνη»¹ τοῦ Α. Καραμπάση, «Ὁ Πλήθων ὡς ὁ Πλάτων διαιρεῖ τοὺς κατοίκους εἰς τρεῖς τάξεις».²

Περὶ σοσιαλιστικῶν ἀντιλήψεων κλπ. ἐλπίζομεν ὅτι ἀρκούντως ἀποδεικνύομεν τὴν ἀνεδαφικότητα τῶν συγκρίσεων καὶ κρίσεων αὐτῶν. Διότι μολονότι αἱ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος παρουσιάζουν μορφολογικὰς τινὰς καὶ τυπικὰς ὁμοιότητας ὡς πρὸς τὰς Πλατωνικὰς, Σοσιαλιστικὰς ἢ ἀκόμη καὶ Κομμουνιστικὰς ἀντιλήψεις³, ἐν τούτοις ριζικῶς διαφέρουν ἀμφοτέρων κατὰ τὴν οὐσίαν των. Λεπτομερεστέρα ἐξέτασις τοῦ σημείου αὐτοῦ ἀκολουθεῖ εἰς τὰ κεφάλαια ἐργασίας, παραγωγῆς ἀγαθῶν καὶ κατανομῆς αὐτῶν ὡς καὶ περὶ δημοσιονομίας.

Εἶχεν βεβαίως ἀδυναμίαις ἡ προσπάθεια τοῦ Πλήθωνος, ἀδυναμίας οὐσιώδεις ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τούτων ἔνεκα ἴσως τὰ ὑπομνήματα δὲν ἐγένοντο ἀποδεκτά. Καὶ ἡ κυρία κατηγορία ἦν δυνάμεθα νὰ τοῦ προσάψωμεν, εἶναι τὸ ὅτι ὑπερετίμησεν τὴν δύναμιν τοῦ λόγου εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐξελίξεις ὅπου οὗτος ἀντιμετωπίζει δημιουργημένα συμφέροντα, καὶ ἐπίστευεν κάπως ἀφελῶς ὅτι, ἡ ἔκφρασις ὀρθῶν καὶ πρακτικῶς ἐφαρμοσίμων λύσεων, ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐπηρεάσῃ τοὺς ἰθύνοντας, καὶ δι' αὐτῶν, νὰ καθορίσῃ τὴν πορείαν τῶν ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων, ἰδίως εἰς περιόδους καταπτώσεως. Ἡ πέραν ἴσως τοῦ δέοντος, διὰ τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης διατριβῆς, ἀνάπτυξις τῶν πολιτειακῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλήθωνος δικαιολογεῖται καθ' ἡμᾶς καθ' ὅσον τὸ πολιτειακὸν «Status» ἀποτελεῖ ρυθμιστικὸν παράγοντα τῶν οἰκονομικῶν ἐξελίξεων, ἐνῶ, ἀφ' ἑτέρου αἱ περὶ πολιτείας Πληθωνικαὶ θεωρίαι ἔχουσι καταστή ἀντικείμενον λεπτομεροῦς μελέτης, κριτικῆς, καὶ ἴσως παρανοήσεων πρὸς ἄρσιν τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται λεπτομερὴς ἀνάλυσις.

Προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ δημοσιονο-

γράμματά του ὁ καθηγητὴς Ι. Θεοδωρακόπουλος, πρὸς ᾧ δύναται νὰ ἀνατρέξῃ πᾶς ἐνδιαφερόμενος.

1. Ν. Κ α ζ ᾱ ζ η: Πλήθων καὶ ὁ Κοινωνισμὸς κατὰ τὴν ἀναγέννησιν. Ἀθῆναι 1903, σελ. 19 καὶ 30.

2. Ἀ. Κ α ρ α μ π ᾱ σ η: Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος. Ἡράκλειον 1910, Σελ. 54.

3. Κ. Παπαρηγόπουλος: Ἑλλην Σοσιαλιστὴς 15ης ἑκατονταετηρίδος. Πανδώρα 1850 - 51, Ἀθῆναι Τόμ. Α'. Σελ. 154 κ.ἑ.

Γ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ: Ὁ Πλήθων ὡς κοινωνιολόγος. Ἐπετ. Ἑτ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἀθῆναι 1953, ἔτος ΚΓ'. Σελ. 164.

Ν. Κ α ζ ᾱ ζ η: Πλήθων καὶ ὁ Κοινωνισμὸς κατὰ τὴν ἀναγέννησιν. Ἀθῆναι 1903. Σελ. 24 καὶ 30.

Ἀ. Κ α ρ α μ π ᾱ σ η: Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος. Ἡράκλειον 1910. Σελ. 64.

Η. Τ o z e r: A Byzantine reformer (Journal of Hellenic Studies). Λονδίνον 1886. Τόμ. Ζ'. Σελ. 375.

Ἀ. Β α κ κ α λ ο π ο ὐ λ ο υ: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1961. Σελ. 178.

Ε. Σ α β β ο π ο ὐ λ ο υ: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Πειραιεὺς 1961. Σελ. 19, 20, 28, 35.

μικῶν ἀπόψεων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὰ δύο ὑπομνήματα τοῦ Πλήθωνος¹.

Κρίνομεν σκόπιμον, ὅπως τὰς κατανείμωμεν εἰς κεχωρισμένας ἐνότητες, ἀνεξαρτήτως ἂν προέρχωνται ἀπὸ τὸ πρὸς τὸν Δεσπότην Θεόδωρον ἢ Αὐτοκράτορα Μανουὴλ ὑπόμνημα ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι, ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξέτασις, θέλει ὑποβοηθήσει τὴν κατανόησίν των.

Συνεπῶς διακρίνομεν ταύτας εἰς τὰς κάτωθι ἐνότητες:

A) Περὶ τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς ὡς καὶ περὶ κατανομῆς τῶν ἐπιτενυμάτων.

α) Ἔργασία

β) Μέσα - Κεφάλαιον

γ) Ὑψηρεσῖαι

δ) Καταμερισμός τῶν ἔργων

ε) Κατανομή ἀγαθῶν

B) Περὶ Ἑμπορικῆς Πολιτικῆς

α) Εἰσαγωγαὶ - Ἐξαγωγαὶ

β) Πολιτικὴ αὐταρκείας καὶ ἀνταλλαγῶν

Γ) Περὶ Δημοσιονομίας

α) Περὶ Δημοσίων εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν

β) Περὶ φόρων (καὶ λοιπῶν πόρων)

Δ) Περὶ Νομίσματος

Τὴν ἀνάλυσιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ δημοσιονομικῶν ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος, προσπαθοῦμεν νὰ παρουσιάσωμεν ἄνευ χρησιμοποιοῦσας συγχρόνων οἰκονομικῶν ὄρων ἢ γενικώτερον οἰκονομολογικῶν ἐννοιῶν προκειμένου νὰ ἐπιτύχωμεν κατὰ τὸ δυνατόν πιστὴν καὶ ἀντιπροσωπευτικὴν ἀπόδοσιν τῶν διατυπωθέντων νοημάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ ὅπως, ἐπιτύχωμεν τὸ μέγιστον τῆς δυνατῆς ἀποδόσεως, ἐφ' ὅσον φρονοῦμεν ὅτι, αἱ ἐν σπέρματι εἰς τὰ ὑπομνήματα περιεχόμεναι οἰκονομικαὶ θεωρίαι τοῦ Πλήθωνος ἀποτελοῦν χρήσιμον ἐμπνευσιν καὶ παρόρμησιν πρὸς συμπλήρωσιν καὶ βελτίωσιν τῶν σήμερον κρατουσῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων, ἡναγκάσθημεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν κατ' ἐπανάληψιν τὰ αὐτὰ ἀποσπάσματα ἀναλυόμενα ὑπὸ διάφορον ἐκάστοτε πρῖσμα, ἐφ' ὅσον, ἡ πορεία ἦν ἀκολουθεῖ ὁ Πλήθων κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀπόψεων του δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν σήμερον κρατοῦσαν ἀντίληψιν

1. Γενικότητος τινὰς περὶ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Πλήθωνος διαλαμβάνουν οἱ: Κ. Παπαρηγόπουλος: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Ἐκδ. 6η, Ἀθῆναι 1932, Τόμ. Ε'. σελ. 239, κ.έ.

Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀθῆναι 1929, Τόμ. Η'. σελ. 177.

Encyclopedia Britannica. Ἐκδ. 1964, Τόμ. 10ος σελ. 65.

περί μεθοδικῆς ἀναλύσεως οἰκονομικῶν θεμάτων. Οὕτω, ἀποδίδομεν ἀξίαν εὐρυτέραν καὶ σπουδαιότεραν εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, ἀπ' ὅτι οἱ παλαιότεροι ἐρευνῆται¹. Θὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν συγχρόνων ὅρων, μόνον ὡσάκῃς ἡ ἀνάγκη τὸ ἐπιβάλλει (διευκρινήσεις, παραλληλισμοί, ἀντιθέσεις ἐννοιῶν κ.ἄ.).

Α) Περὶ τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς ὡς καὶ περὶ κατανομῆς τῶν ἐπιτενυμάτων

Προκειμένου νὰ ἐξετάσῃ ὁ Πλήθων, τὸν οὐσιώδη κύκλον, τόσον ἀπὸ οἰκονομικῆς ὥσον καὶ ἀπὸ δημοσιονομικῆς πλευρᾶς, τῆς ἐργασίας, παραγωγῆς, παραγωγῆς καὶ κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τοῦ θέματος, μὴ περιοριζόμενος οὕτω εἰς τὴν ἐπιφάνειακὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος. Πράγματι ἡ διερεύνησις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος, πείθει διὰ τὴν στερὰν λογικὴν καὶ αὐστηρὰν ἀλληλουχίαν, αἵτινες διέπουν τὴν ἐκ μέρους τοῦ θεώρησιν, τῶν ἀλληλεπιδράσεων καὶ ἀλληλοσυσχετίσεων τῆς προσφερομένης πραγματικῆς συμβολῆς εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τῶν οἰκονομικῶν ἀποτελεσμάτων².

Ἐκ τοῦ ἐν ὑποσημειώσει ἐδαφίου καταφαίνεται σαφῶς ὁ κυρίως γεωργικὸς χαρακτήρ τῆς οἰκονομίας τοῦ δεσποτάτου καὶ ὅτι, ἐκ τῆς γεωργοκτηνοτροφικῆς ἐνασχολήσεως τοῦ μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ ἐξηρτάτο ἡ ἐξέυρεσις τῆς ἀτομικῆς καὶ δημοσίας προσόδου.

1. Ἄ. Ἀνδρεάδης: Ἰστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκ. Ἀθῆναι 1918, σελ. 392-393. Ἰδίως προσοχῆς ἄξια εἶναι τὰ γραφέντα περὶ τοῦ προγράμματος κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων ἅπερ ὁ Γεμιστὸς διετύπωσεν ἐν ταῖς δυσὶν αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγματείαις.

Αἱ πραγματεῖαι αὗται, ὑπὸ μορφήν δύο «συμβουλευτικῶν» πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δεσπότην Θεόδωρον, παρουσιάζουσιν ὄντως διὰ τὸν δημοσιονόμον ἔξοχον ἐνδιαφέρον· τὸ μὲν, διότι ἀποτελοῦσι τὴν μόνην ἴσως Βυζαντινὴν προσπάθειαν πρὸς μεθοδικὸν καθορισμὸν τῆς φύσεως τῶν διαφορῶν δημοσίων προσόδων καὶ καταρτισμὸν ἐνιαίου φορολογικοῦ συστήματος, τὸ δέ, διότι πολλὰς παρέχουσι πληροφορίας περὶ τῆς πλουτολογικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, τῆς εἰσαγωγικῆς καὶ ἐξαγωγικῆς ἐμπορίας, τῆς πολυτελείας, τῶν ἐν χρήσει νομισμάτων καὶ τῶν πολεμικῶν δαπανῶν. Καὶ τὰς μὲν πληροφορίας ταύτας θέλομεν χρησιμοποίησαι, καίτοι ἀνάγονται εἰς περίοδον μεταγενεστέραν ἐκείνης περὶ ἣν συγκεντροῦμεν τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν, καθ' ὅσον καὶ τὰ περὶ ταύτης διαφωτίζουν. Ὅσον δ' ὅμως ἀφορᾷ εἰς τὸ δογματικὸν μέρος περιοριζόμεθα νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὅτι, ἐν ᾧ αἱ προτεινόμεναι ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ μεταρρυθμίσεις εἶναι πῶς οὐτοπιστικαί, ἡ διάκρισις ἣν ποιεῖται μεταξὺ ἀγγαρειῶν, φόρων εἰς χρῆμα καὶ φόρου εἰς εἶδος, καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς κηρύσσεται ὑπὲρ τοῦ τελευταίου, εἶναι ἐνδεικτικὰ ἀξιοθαυμάστου τάσεως πρὸς ἐπιστημονικὴν συστηματοποίησιν συνδυαζομένης πρὸς ὀρθὴν ἀντίληψιν τῶν πλουτολογικῶν συνθηκῶν ὑφ' ἃς διτελεῖ ἡ χώρα.

2. Σ π. Λάμπρου: Παλαιολογία καὶ Πελοποννησιακά, Τόμ. Γ'. Ἀθῆναι 1926, σελ. 251.

«Ἔστι τοίνυν πρῶτον ἰδεῖν τῇδε Πελοποννησίων τὸν πολὺν λεῶν γεωργοῦντάς τε ἢ καὶ νέμοντάς ἐνίους καὶ ἀπὸ τούτων τὰς τε πρὸς τὸν βίον ἀφορμὰς σφίσιν αὐτοῖς ποριζομένους εἰσφέροντάς τε τῷ κοινῷ».

Ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι οἱ τρεῖς βασικοὶ συντελεστοὶ τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ ἐργασία, τὰ μέσα δι' ὧν συντελεῖται αὐτὴ καὶ ἡ ἐξουσία (περιλαμβανομένης τῆς ἀμύνης), θεωρεῖ δικαίαν τὴν προστάθειαν κατανομῆς τοῦ προκύπτοντος εισοδήματος εἰς τοὺς φορεῖς τῶν τριῶν αὐτῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Σχετικὰ ἄλλωστε καὶ τὰ κατωτέρω χωρία τοῦ ^{1,2,3}.

Τοὺς ἐργαζομένους, τοὺς παρέχοντας τὰ μέσα ἐργασίας καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ στρατιώτας, κατ' ἴσην μοῖραν εἰς ἐκάστην κατηγορίαν, ἦτοι κατὰ 1)3 εἰς ἐκάστην τάξιν. Συνεπῶς διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης, εἰς ἣν ἐνυπῆρχον τὸ πραγματικόν, ὀρθολογικόν καὶ ἠθικόν στοιχεῖον, ἐπεδίωκεν ὅπως, ἐπιτύχῃ ὀρθὴν καὶ σύμμετρον κατανομήν, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν κρατουσῶν συνθηκῶν, τοῦ παραγωγικοῦ ἐπιτεύγματος.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς τυγχάνει ὅτι, ὡς πρὸς τοὺς συντελεστοὺς

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1930. Τόμ. Δ'. Σελ. 123 - 124.

«Ἦτις δ' ἂν δικαιοτάτῃ γένοιτο κατὰ λόγον μοῖρα ἐνθένδε ἐστὶ λογίσασθαι. Τοῖς ἐκ γῆς καρποῖς τριῶν δέ τούτων πρὸς τὴν φορὰν, ἐργασίας, τῶν τελῶν δι' ὧν περ ἐργάζονται οἱ ἐργασόμενοι, βοῶν, ἀμπέλων, βοσκημάτων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιοιυτρόπων, καὶ τῆς τούτων φυλακῆς ὥστε καὶ τρισὶν ἂν προσήκοιεν κατὰ τὸ δίκαιον, τοῖς ἐργαζομένοις, τοῖς τὰ τέλη παρεχομένοις τοῖς ἐργοῖς καὶ τρίτοις τοῖς φύλαξι τε τῶν ὧν καὶ σωτήρσιν, οὓς βασιλέας τε καὶ ἡγεμόνας ἄλλους τε ἔρχοντας καὶ στρατιώτας ἔφαμεν. Τοὺς οὖν αὐτουργοὺς τοὺς οἰκείους τοῖς τέλεσιν ἐργαζομένους, ἐξουσίας οὐσης σφίσιν ὅπη τε γῆς καὶ ὅπως βούλοιντο ἐργάζεσθαι ἔχοντας τὰς δύο μοῖρας, τὴν μὲν τῇ ἐργασίᾳ προσήκουσαν, τὴν δὲ τοῖς τέλεσι, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ τε καὶ τοῖς τὴν φυλακὴν τῶν ὧν ἐπιτετραμμένοις ἀποφέρειν, ἀπάσης ἄλλης εἰσφορᾶς, ὅτι μὴ ἀξίας λόγου, καὶ λειτουργίας ἀφειμένους, καὶ τοῦτον δικαιοτάτον γίνεσθαι φόρον γέρας τε ἄξιον καὶ σίτησιν ἅμα τοῖς ἐπὶ τῶν κοινῶν τεταγμένοις λειτουργίῳ».

2. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Ἀθ. 1926, Τομ. Γ'. Σελ. 254. «Τοὺς γιγνομένους τῶν ἐργῶν ἐκάστων καρποὺς τρισὶ φημι προσήκειν κατὰ τὸ δίκαιον, ἐνὶ μὲν αὐτῷ τῷ τῶν ἐργῶν ἐργάτῃ, δευτέρῳ δὲ τῷ τὰ τέλη συνεκπορίζοντι τοῖς ἐργοῖς καὶ τρίτῳ τῷ τὴν ἀσφάλειαν τοῖς ὅλοις παρασκευάζοντι. Ἐργάται μὲν δὴ ἀροτῆρες, σκαπτήρες, νομεῖς, τέλη δὲ τούτων τοῖς ἐργοῖς βόες, ἀμπελῶνες, βοσκήματα εἶτε τι ἄλλο τῶν τοιοιυτρόπων, οἱ δὲ δὴ τὴν ἀσφάλειαν παρασκευάζοντες τοῖς ὅλοις οἱ στρατευόμενοι τε καὶ προκινδυνεύοντες τῶν ὧν, οἱ τε ἄρχοντες τε καὶ ἐπισταντοῦντες ἄλλοι ἄλλοις τῶν κοινῶν καὶ σώζοντες ἕκαστα, καὶ μείζω καὶ ἐλάττω, βασιλεὺς τε κορυφαῖος ἅπασιν ἐπιστατῶν καὶ πάντα κατευθύνων τε καὶ σώζων».

3. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Ἀθῆναι 1926. Τόμ. Γ'. Σελ. 255.

«Διὰ ταῦτα τοίνυν καὶ τριχῇ φημι δεῖν νεμεῖσθαι τοὺς γιγνομένους ἐκάστοις τῶν ἐργῶν καρποὺς εἶτε σῖτος εἶεν, εἶτε οἶνος, εἶτε ἔλαιον, εἶτε βαμβύκινα, ἔτι τε βοσκημάτων τόκοι, γάλα, ἔριον εἶτε τι ἄλλο παραπλήσιον, λογιζομένων τῶν καρπῶν ἀροτῆρσι μὲν μετὰ τὴν τῶν σπερμάτων ἐξαίρεσιν, νομεῦσι δὲ μετὰ τὴν τῶν ἀρχαίων ἀποκατάστασιν καὶ μίαν μὲν αὐτῷ, τῷ ἐργάτῃ γεγενῆσθαι μοῖραν, δευτέραν δὲ τοῖς τέλεσι, τὴν τρίτην δ' αὖ τῷ δημοσίῳ. Τὸν μὲν οὖν οἰκείους ἐργαζομένον τέλεσιν, ἔχοντα τὰς δύο μοῖρας, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ ἀποφέρειν, τὸν δ' αὖ, παρὰ τῶν ἐπὶ τῇ δημοσίᾳ τεταγμένων ἐκλαμβάνοντα τὰ τέλη, αὐτὸν ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἐργάζεσθαι ἢ εἴ πως ἂν ἄλλως κοινῇ συμβαίνοντες τούτου τοῦ δικαίου μὴ πολὺ τοι ἀπολείποντο, τὸν δὲ κοινοῖς ἐργαζόμενον τοῖς τέλεσιν ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ ἐργάζεσθαι, ἄλλο δὲ μὴδ' ὅτι οὖν τελεῖν τούτων μηδὲνα ὅ τι μὴ ἄξιον λόγου».

παραγωγής, προσήγγισεν περισσότερον πρὸς τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης¹, ἀπὸ ὅτι οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι διατυπώσαντες οἰκονομικὰς ἀπόψεις, οἵτινες σχεδὸν ἠγνόουν τὴν διάταξιν αὐτὴν. Καὶ συγκεκριμένως ὁ Ξενοφῶν ἐθεώρει μόνον τὴν γεωργίαν ὡς παραγωγικὸν κλάδον, πέραν τῆς πολεμικῆς². Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, φαίνεται εἶχεν ὑπ' ὄψιν του σαφῶς, τὴν φύσιν, ἣν ἠγνόει ὁ Πλήθων, σχετικὴν δὲ καὶ ἀβεβαίαν εἰκόνα εἶχεν διὰ τοὺς συντελεστάς, μέσα-κεφάλαιον καὶ ἐργασίαν. Δηλαδή ἔχομεν ἐκ μέρους τοῦ Πλήθωνος διὰ πρώτην φορὰν μίαν οὐσιαστικὴν, οἰκονομικοῦ περιεχομένου σαφῆ ἀξιολόγησιν, τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς καὶ τὴν ἀνάγκην συμμέτρου συμμετοχῆς τῶν συντελεστῶν εἰς αὐτήν, εἰς τὰ παραγόμενα ἀγαθά, ἥτις τὸν καθιστᾷ κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην ἕνα προάγγελον τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Δὲν ἔχει σημασίαν, ἂν μὲ τόσῃν λακωνικότητι διετύπωσεν, ὅσα αἱ βραδύτερον διαμορφωθείσαι οἰκονομολογικαὶ σχολαί, ἀνέπτυξαν εἰς τόμους, μελετῶσαι ἐπισταμένως τὰς συνεπεῖας, ἐξελίξεις καὶ διαμορφώσεις τῶν ἐν λόγῳ συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Ἡ προοδευτικότης μάλιστα τῶν ἀπόψεων του ἐξικνεῖται μέχρι τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀγνοήσεως ὡς συντελεστοῦ παραγωγῆς, τοῦ παράγοντος «γῆ», ὅστις καὶ σήμερον εἰσέτι θεωρεῖται παρὰ τῶν μὲν συντηρητικῶν οἰκονομολόγων ὡς οὐσιώδης, ἐνῶ ὑπὸ ἑτέρας μερίδος, ἀγνοεῖται τελείως. Πράγματι, ὑπὸ τὴν αὐξοῦσαν ἐπίδρασιν καὶ ἐπιβολὴν τοῦ παράγοντος τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ εἰς τὴν σύγχρονον βιομηχανικὴν οἰκονομίαν οἱ νεωτερισταὶ οἰκονομολόγοι, ἀνεξαρτήτως κοινωνιολογικῆς τοποθετήσεως, τείνουν σαφῶς νὰ ὑποτιμήσουν τὴν συμβολὴν τοῦ παλαιότερου ὡς οὐσιώδους θεωρουμένου παραγωγικοῦ συντελεστοῦ, τῆς γῆς. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ὁ Πλήθων δύναται νὰ θεωρηθῇ αὐθαιρέτως πῶς, ὡς σύγχρονος προοδευτικὸς οἰκονομολόγος. Τὰς περὶ γῆς καὶ ἐγγείου ἰδιοκτησίας γενικώτερον ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὸ περὶ ἐγγείου ἰδιοκτησίας-κοινοκτημοσύνης τμήμα τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

Προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν μεθοδικωτέραν ἀναλυτικὴν ἐξέτασιν ἐνὸς ἑκάστου τῶν τριῶν συντελεστῶν παραγωγῆς τῶν πληθωνικῶν ἀντιλήψεων.

α) Ἐργασία

Ἐξετάζοντες τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν συντελεστὴν ἐργασία παρατηροῦμεν μία θεμελιώδη διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀγροτικῆς (γεωργικῆς-κτη-

1. C h. Gide: Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1943. Σελ. 90 κ.ε.

Ξ. Ζολώτας Θεωρητικὴ Οἰκονομική. Ἀθῆναι 1944. Σελ. 49. κ.ε.

Χρ. Εὐελπίδη: Εἰσαγωγή εἰς τὰς Κοινωνικὰς Ἐπιστήμας καὶ ἰδίως εἰς τὴν Οἰκονομικήν. Ἀθῆναι 1948, Σελ. 86, κ.ε.

2. Ξενοφῶν: Πόροι ἢ περὶ προσόδων Δ'. 2.

νοτροφικής) άπασχολήσεως καί «άστικής» τοιαύτης (μεταποιήσεως-διακινήσεως-διανομής αγαθών καί παροχής ύπηρεσιών), τέλος δέ άναγνώρισιν τής άποστολής τής παροχής διοικητικής-άμυντικής φύσεως ύπηρεσιών. Σχετικά τά κατωτέρω παρατιθέμενα άποσπάσματα.^{1,2}

Χωρεί έτι περαιτέρω εις μίαν στοιχειώδη περιγραφήν τών έκτελουμένων έργων ώς καί τοϋ ρόλου ένός έκάστου έπαγγέλματος εις τόν παραγωγικόν κύκλον.

Κατ' άρχήν διαπιστούμεν τήν διατύπωσιν μιās έξόχου σπουδαιότητος άρχής, ότι οίονδήποτε άτομον δρών εις τό πλαίσιον κοινωνικοϋ τινός καί οικονομικοϋ συστήματος, συμβάλει εις τήν παραγωγικήν διαδικασίαν, διά τής παροχής σώματικής εργασίας, παροχής άτομικής φύσεως ύπηρεσιών, ή γενικωτέρας διοικητικής φύσεως. Οϋδείς είναι άνεξάρτητος τών άλλων, οϋδείς είναι άνευ ύποχρεώσεων, οϋδείς είναι άνεξέλεγκτος. Τά δέ τυχόν προνόμια ή κοινωνικά διακρίσεις δικαιολογούνται έκ τής παροχής ύπηρεσιών ύψηλοτέρας στάθμης καί συνεπώς τελούν υπό τήν κρίσιν τοϋ συνόλου καθ' όσον δέν άπορρέουν έκ τινος άνωτέρας άρχής ώς π.χ. Θεοϋ κλπ. Καταφανής είναι ή σημασία τής προοδευτικής καί μεστής οικονομικών συνεπειών, άντιλήψεως αύτης τοϋ Πλήθωνος, εάν μά-

1. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλαιολόγεια καί Πελοποννησιακά, 'Αθήναι 1930, Τομ. Δ'. Σελ. 119 - 120.

«Τό αϋτουργικόν, όσον γεωργών τε καί νομέων καί ξυμπάντων τών τούς έκ γής αϋτών δι' αϋτών ποριζομένων καρπούς, έτερον δέ τό τούτοις αϋ καί τῷ άλλω πόλεως πλήθει διακονικόν, όσον δημιουργικόν τε καί έμπορικόν καί καπηλικόν φύλον καί ει δή τι άλλο τούτοις προσήκον, δημιουργών μέν τά μή δύνα τών σκευών, ώνπερ άνθρωποι ές τόν βίον δέονται, ές ούσίαν άγόντων, έμπόρων δέ τά πλεονάζοντά τε καί έλλείποντα ταίς χώραις έκάσταις άπισούντων τῇ έκ τής έτέρας εις τήν έτέραν μετακομιδή αϋτών ές τήν διακονίαν ταύτην καταττόντων αϋτούς, άτε οϋ σχολαζόντων τών αϋτουργών υπό τοϋ τοίς αϋτών πράγμασι προσέχειν, καπήλων δέ παρά μέν τών αϋτουργών ή τινων έμπόρων άθρόα ώνουμένων, τών δέ δεομένων έκάστοις επί τής χρείας όπότε καί όπόσον δέοιντο άποδιδομένων. Είσι δ' οί καί τήν τοϋ σώματος ρώμην μισθούμενοι διακονούντες άλλοτε άλλοις διαζώσιν. 'Επί δέ τούτοις τό άρχικόν φύλον, σωτήρων τε τινων τής όλης πόλεως ή γένους ή γενών, αν οϋτω τύχη, καί φυλάκων, ών κορυφαίος μέν βασιλεύς ή τις ήγεμών, μεθ' όν άλλοι άλλα διειληφότες γένους ή πόλεως μέρη διασώζουσιν έκαστα, αν τι γίγνηται τών κατά τρόπον».

2. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλαιολόγεια καί Πελοποννησιακά 'Αθ. 1926, Τομ. Γ'. Σελ. 254-255.

«'Ενι μέν αϋτῷ τῷ τών έργων εργάτη, δευτέρῳ δέ τῷ τά τέλη συνεκπορίζοντι τοίς έργοις καί τρίτῳ τῷ τήν ασφάλειαν τοίς όλοις παρασκευάζοντι. 'Εργάται μέν δή άροτῆρες, σκαπητῆρες, νομείς, τέλη δέ τούτων τοίς έργοις βόες, άμπελῶνες, βοσκήματα είτε τι άλλο τών τοιουτοτρόπων, οί δέ δή τήν ασφάλειαν παρασκευάζοντες τοίς όλοις οί στρατεύομενοί τε καί προκινδυνεύοντες τών όλων, οί τε άρχοντες τε καί έπιστατοϋντες άλλοι άλλοις τών κοινών καί σώζοντες έκαστα, καί μείζω καί έλάττω, βασιλεύς τε κορυφαίος άπασιν έπιστατῶν καί πάντα κατευθύνων τε καί σώζων. "Οτι γάρ αν τούτων άπῇ οϋδέν τών λοιπῶν όφελος, άλλα τούς γε εργασομένους δει πρώτον ύπάρχειν τέλη τε άττα σφῶν τοίς έργοις παρείναι καί άμα τούς φυλάξοντας, ει μέλλοι τι όφελος έσεσθαι».

λιστα, ληφθῇ ὑπ' ὄφιν ἢ εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὰ ὑπὸ τὸν ἑλεγχόν του ἐδάφη κρατοῦσα ἀπὸ αἰώνων θεοκρατία.

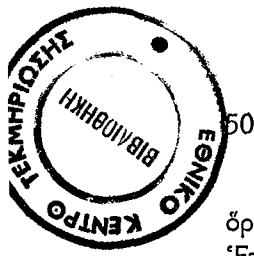
Λεπτομερεστέρα ἀνάλυσις δὲν ἀπαιτεῖται, προκειμένου νὰ συγκρίνωμεν τὰς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν συντελεστὴν «ἐργασίας», διὰ τὸν ὁποῖον ἀπέδιδεν κεφαλαιώδη σημασίαν δεχόμενος τὴν ἀποστολήν ὡς ἱεράν. Αἰσθανόμεθα ὑπερήφανοι ὡς Ἕλληνες διότι, ὁ Πλήθων, προηγήθη καὶ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν κατ' ἀρκετοὺς αἰῶνας, ὑποστηρίξας τὸ προβάδισμα διὰ τὸν συντελεστὴν «ἐργασίας», τὸ ὁποῖον ἀποδέχονται καὶ οἱ πλείστοι ἐκ τῶν συγχρόνων κοινωνιολόγων καὶ οἰκονομολόγων. Βεβαίως καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ Ἕλληνες σοφοὶ εἶχον ἐξάρη τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ, πρῶτος ὁ Πλήθων ἔθεσεν τὸ ζήτημα τῆς ἐργασίας ἐπὶ σταθερᾷ οἰκονομικοκοινωνικῇ βάσει, χρησιμοποιοῦν συλλογισμοὺς οἰκονομικοῦ περιεχομένου. Φρονοῦμεν ὅτι, καὶ ἡ χρονικὴ πρόταξις ἐκ τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς, τοῦ τῆς ἐργασίας, δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλ' ἐγένετο σκοπίμως ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος, διὰ νὰ τονίσῃ τὴν πρωταρχικὴν τῆς σημασίαν εἰς τὴν καθαυτὴ παραγωγήν, καὶ γενικώτερον εἰς τὸν κύκλον τῆς παραγωγῆς.

Ἐνισχυτικὸν τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι καὶ τὸ ἀπόσπασμα, ὅπου, ἐξαίρεται ἰδίως ἡ ἀξία τῆς συστηματικῆς ἐργασίας. «Ἀλλὰ τοὺς γε ἐργασομένους δεῖ πρῶτον ὑπάρχειν τέλη τε ἅττα σφῶν τοῖς ἔργοις παρῆναι καὶ ἅμα τοὺς φυλάσσοντας, εἰ μέλλοι τι ὄφελος ἔσεσθαι».¹ Ὅθεν, συμπεραίνοντες, διαπιστοῦμεν ὅτι, προτάσσων ἐκ τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, τὸν παράγοντα «ἐργασίας» κατέστη καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πρόδρομος τῶν συγχρόνων οἰκονομικῶν θεωριῶν, αἵτινες ἀκόμη καὶ σήμερον ἐξετάζουν, ἀναθεωροῦν ἢ συμπληροῦν τὴν συμβολὴν τῆς ἐργασίας εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν, μὲ τὴν ἐν τῷ μεταξύ ἐπελθοῦσαν διαφοροποίησιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ ὅπως οὗτος, παραμένῃ ὁ πρῶτος συντελεστὴς παραγωγῆς. Καὶ αὐτὰ μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐλευθέραν ἐργασίαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπὶ μισθῷ ἐργασίαν μνημονεύει ὁ Πλήθων, μολονότι, δὲν μᾶς παρέχει στοιχεῖα περὶ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ τρόπου ἀμοιβῆς τῆς τοιαύτης ἐξηρημένης ἐργασίας.

Ἐρχόμεθα τῶρα εἰς ἓν θέμα τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον πολλῶν ἀντιφατικῶν κρίσεων καὶ ἐπροξένησεν ἱκανὴν σύγχυσιν εἰς τοὺς μελετητὰς τοῦ Πλήθωνος. Τὴν εἰλωτείαν. «Τοὺς δὲ ταύτην εἰσοίσοντας τὴν εἰσφορὰν καλέσειε μὲν ἂν τις οὕτως εἰλωτας διὰ τὸ ἀφειμένους τῆς στρατείας ἐπὶ τὸ εἰσφέρειν τετάχθαι· νομίζειν δὲ χρῆναι κοινούς τούτους τροφῆας καὶ μηδὲν πλέον μήτε εἰσπράττειν παρὰ ταύτην τὴν εἰσφορὰν μηδ' ὑπὲρ ἑνὸς μήτε ἀγγάροις ἐξεῖναι χρῆσθαι μηδενί, ἀλλ' ὡς μάλιστα περιέπειν οὐδ' ὅτιοι ἄδικησομένους»². Σκόπιμον κρίνομεν ὅπως, προβῶμεν ἐνταῦθα εἰς μίαν βασικὴν διευκρίνησιν.

1. Σ π. Λάμπρου: Παλαιοιολογία καὶ Πελοπον. Ἀθ. 1926, Τομ. Γ'. Σελ. 255.

2. Σ π. Λάμπρου: Παλαιοιολ. καὶ Πελοπον. Ἀθ. 1926, Τομ. Γ'. Σελ. 255-256.

Χρησιμοποιῶν τὸν ὅρον «εἴλω», ἀσφαλῶς, δὲν θὰ προσέδιδεν εἰς τὸν ὅρον τὴν ἔννοιαν ἣν εἶχεν ὁ θεσμός τῆς εἰλωτείας εἰς τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην. Ἐπομένως, ὅταν χαρακτηρίζει ὡς εἴλωτας ἅπαντας τοὺς αὐτουργοὺς, τόσον τοὺς ἔχοντας ἴδια μέσα, ὅσον καὶ τοὺς χρησιμοποιούντας μέσα τρίτων, ἀσφαλῶς, ἠννόει τὶ τὸ διάφορον τοῦ «Σπαρτιάτου εἴλωτος», ἐφ' ὅσον, ρητῶς ἀναγνωρίζει ὅτι, πλὴν τῆς φορολογίας, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ὑποχρέωσιν ὑπέκειτο. Ἐνισχυτικὸν τῆς ἀπόψεως ταύτης καὶ τὸ παρατιθέμενον ἀπόσπασμα¹.

Ἐντούτοις, ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν παραδέχεται τὴν «εἰλωτείαν» ὑπὸ τὴν πραγματικὴν τῆς ἔννοιαν, μολονότι, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι, ἀναφέρεται εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν ἀτόμων, κυρίως τῶν ὑπηρετῶν τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἀρχόντων-τοπαρχῶν καὶ τῶν ἐξεχόντων ἱερέων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διατηροῦν εἴλωτας «ἀναγκαστικῶς δουλεύοντας» εἰς τούτους. Περὶ εἰλώτων ἐν συσχετισμῷ πρὸς στρατιώτας τὸ μόνον τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἶναι ὅτι, πρόκειται περὶ μιᾶς ὅλως ἰδιοτυπίας. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι, ὑπάρχει μία μεγάλη ἀσάφεια περὶ τὸ ὅλον θέμα καὶ ὅτι, δὲν ὑφίστανται ἐπαρκὴ στοιχεῖα, ἐπιτρέποντα τὴν διὰ συγκριτικῆς μελέτης συναγωγὴν θετικῶν συμπερασμάτων. Ἴσως, ἡ τοιαύτη ἀσάφεια νὰ εἶναι ἡθελημένη, πρὸς ἀποφυγὴν ἀκαίρων ἀντιδράσεων τῶν θιγομένων συμφερόντων, ἐξ ἴσου δὲ πιθανὸν εἶναι, ὅτι, ὑπῆρχον εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν πραγματικοὶ εἴλωτες καὶ ὁ Πλήθων ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ τὴν κατάστασιν ἐν ᾗ τῶν γενικωτέρων του ἐπιδιώξεων. Τέλος, ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ περὶ καταναγκαστικῆς ἐργασίας τῶν παραβατῶν τοῦ νόμου².

1. Σ π. Λάμπρου: Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά. Ἀθήναι 1926. Τόμος Γ'. Σελ. 256 - 257. «Ἐκάστῳ πεζῷ μὲν ἓνα φημί δεῖν νενεμῆσθαι τῶν εἰλώτων, ἵππεϊ δὲ δύο, ὥςθ ἕκαστον τῶν στρατιωτῶν καρπούμενον μὲν τὰ αὐτοῦ ὅσα ἐργαζομένῳ μὴ ἐμποδῶν ἔσοιτο τῷ στρατεύεσθαι, καρπούμενον δὲ τὴν παρὰ τοῦ εἴλωτος μοῖραν, εἴτε ἰδίῳις εἴτε κοινοῖς εἴθ' ὅπως ἂν κοινῇ συμβαίνωσι τοῖς τέλεσιν ἐργαζομένου, ἔχειν μετὰ τε ὀπλῶν στρατεύεσθαι καὶ παραμένειν ὅπη τάττοιτο. Οὐ μὲν οὖν ἔστιν εἰς στρατιώτας τε καὶ εἴλωτας τοὺς σύμπαντας διελεῖν, διὰ τὸ μὴ πάντας ἐπιτηδεῖους δοκεῖν εἶναι στρατεύεσθαι, ταύτη νείμαι· οὐ δ' ἂν οἱ πλείστοι ἐπιτηδεῖοι δοκοῖεν στρατεύεσθαι, τούτους μὲν οὐ κατὰ συζυγίαν διελεῖν, ἔπειτα ἀναγκάζειν τοὺς ὁμόζυγας κοινοῖς τὰ πολλὰ τοῖς τέλεσιν ἐργάζεσθαι καὶ παρὰ μέρος ἑκάτερον τὸν μὲν ἐργάζεσθαι τῷ κοινῷ ἄμφοιν, τὸν δ' ἕτερον στρατεύεσθαι.

Τοῖς δ' ἄρχουσιν τε καὶ τῶν στρατιωτῶν λογάσιν ὑμέτερον μὲν ἂν εἴη ὁπόσους ἂν ἐθέλοιτε νέμειν ἑκάστῳ τῶν εἰλώτων, ἐμὸν δ' ἂν εἴη γνώμην εἰσενεγκεῖν κατὰ τρεῖς τῶν ἑκάστῳ νεμημένων εἰλώτων ἓνα ἀναγκάζειν παρέχεσθαι ἵππεά, θεράποντα μὲν αὐτῷ στρατιώτην δ' ἅμα ἐσόμενον τῷ κοινῷ, τρεφόμενον δ' οὕτως ὅπως ἂν κοινῇ οὗτοι ἕκαστοι συμβαίνωσιν, ἐξηρῆσθαι δὲ καὶ τῷ θείῳ ἡγεμόνι εἰς τὸν οἶκον ὅσους ἂν δόξειε τούτων τῶν εἰλώτων ἀποχρῆσθαι. Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν ἱερέων τοῖς ἐπὶ τῆς μείζονος ἱερωσύνης ἅτε δὴ τῷ κοινῷ ἱερωμένοις, ἀποχρῆναι νείμαι καὶ τούτοις τῶν εἰλώτων κατὰ μέσου ἀνδρὸς λογάδος κλῆρον».

2. Ε. Σαββόπουλου: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Πειραιεὺς 1961. Σελ. 27.

«Ἐκείνη δ' ἡ ζημία καλλίων τε ἅμα μοι δοκεῖ καὶ ταῖς τε πολιτείαις σύμφορος καὶ τῷ κοινῷ λυσιτελεστέρα, δεδεμένους ἐργάζεσθαι τοὺς τοιούτους καὶ ἐποικοδομεῖν ἃ ἂν δέοι, τοῦ τε τοῦ ἰσθμοῦ διατειχίσματος τὰ πονοῦντα καὶ εἴ που ἄλλοθι μάλιστα δόξειεν ἂν τούτου δεῖν»¹. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μίαν προσπάθειαν χρησιμοποίησεως τῶν βαρυποινιτῶν, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, κυρίως, διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν ἀμυντικῶν ἔργων. Ἐκ τοῦ καταναγκαστικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς προκύπτει μία πρόσθετος ἔνδειξις περὶ τοῦ ὅτι, οἱ ἄλλοι κάτοικοι τοῦ Δεσποτάτου δὲν ὑπέκειντο εἰς καταναγκαστικὴν ἐργασίαν, πλὴν τοῦ περιωρισμένου ἀριθμοῦ εἰλωτῶν-ὑπηρετῶν τῶν ἀρχόντων. Ἐντεῦθεν, συνεπῶς, προκύπτει ὅτι, τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Δεσποτάτου ἦτο ἐλεύθερον ἐξ ἐπόψεως τῆς ἐργασίας.

Μέσα - Κεφάλαιον

«Ἐνὶ μὲν αὐτῷ τῷ τῶν ἔργων ἐργάτῃ, δευτέρῳ δὲ τῷ τὰ τέλη συνεκπορίζοντι τοῖς ἔργοις καὶ τρίτῳ τῷ τὴν ἀσφάλειαν τοῖς ὅλοις παρασκευάζοντι»². «λογιζομένων τῶν καρπῶν ἀροτῆρσι μὲν μετὰ τὴν τῶν σπερμάτων ἐξάίρεσιν, νομεῦσι δὲ μετὰ τὴν τῶν ἀρχαίων ἀποκατάστασιν καὶ μίαν μὲν αὐτῷ τῷ ἐργάτῃ γεγενῆσθαι μοῖραν, δευτέραν δὲ τοῖς τελέσι, τὴν τρίτην δ' αὖ τῷ δημοσίῳ»³. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν ὅτι, ὁ Πλήθων ἀποδίδει κεφαλαιώδη σημασίαν εἰς τὸν συντελεστὴν παραγωγῆς «μέσα», καὶ μάλιστα τοσαύτην ὥστε, νὰ συνιστᾷ τὴν κατὰ τὸ 1)3 συμμετοχὴν αὐτῶν εἰς τὸ παραγωγικὸν ἀποτέλεσμα. Ὡς πρὸς τὴν κυριότητα αὐτῶν γράφει: «Τὸν μὲν οὖν οἰκείοις ἐργαζόμενον τέλεσιν, ἔχοντα τὰς δύο μοίρας, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ ἀποφέρειν, τὸν δ' αὖ, παρὰ τῶν ἐπὶ τῇ δημοσίᾳ τεταγμένων ἐκλαμβάνοντα τὰ τέλη, αὐτὸν ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἐργάζεσθαι ἢ εἴ πως ἂν ἄλλως κοινῇ συμβαίνοντες τούτου τοῦ δικαίου μὴ πολὺ τοι ἀπολείποντο, τὸν δὲ κοινοῖς ἐργαζόμενον τοῖς τέλεσιν ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ ἐργάζεσθαι, ἄλλο δὲ μηδ' ὅτιοῦν τελεῖν τούτων μηδένα ὅτι ἄξιον λόγου»⁴ ἤτοι, ἀποδέχεται τὴν δυνατότητα κατοχῆς καὶ νομῆς αὐτῶν τόσον ὑπὸ τῆς πολιτείας ὅσον καὶ ὑπὸ ιδιωτῶν τρίτων ἢ αὐτουργῶν. Ὅθεν, διαβλέπομεν σεβασμὸν τοῦ θεσμοῦ τῆς ιδιοκτησίας τῶν παραγωγικῶν μέσων ἤτοι, τοῦ παραγωγικῶς «ἐπενδεδυμένου κεφαλαίου» ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Οὐδεμίαν διάκρισιν ποιεῖται ὡς, πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ ιδιοκτήτου τῶν μέσων καὶ τῶν δι' ἰδίων δυνάμεων ἐργαζομένων, γεγονὸς ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν προοδευτικότητα καὶ τὸ φιλελευθέρεον τῶν ἀντιλήψεων του.

1. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1926. Τομ. Γ' Σελ. 262.

2. Σπ. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Σελ. 254.

3. Σπ. Λάμπρου. Ὡς ἄνω Σελ. 255.

4. Σπ. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Σελ. 255.

Δυνάμεθα συνεπῶς νὰ ὑποστηρίξωμεν βασίμως, ὅτι, ὁ Πλήθων δὲν θὰ ὑπῆρξεν πολέμιος τῆς τοῦ παραγωγικῶς δρῶντος «κεφαλαίου», ἀντίληψις ἀντιστρατευομένη ριζικῶς εἰς τὰς περὶ σοσιαλισμοῦ καὶ κοινοκτημοσύνης κρίσεις μελετητῶν τινῶν.

Πάντως τονίζομεν καὶ πάλιν ὅτι, ταῦτα ἰσχύουν μόνον διὰ τὴν παραγωγικὴν μορφήν τοῦ «κεφαλαίου», διότι ὁ Πλήθων, οὐδεμίαν πρόθεσιν ἐκδηλώνει διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῆς στείρας μορφῆς ἢ τοῦ ἀποθησαυρισμένου νεκροῦ χρήματος. Συντάσσεται ἐπομένως μὲ τὴν ἄποψιν τοῦ Ἀριστοτέλους ὅστις ἐδέχετο ὅτι, «οὐδέποτε εἰς σάκκος νομισμάτων ἐγέννησεν ἔστω ἐν νόμισμα».

Μολονότι δὲν ἐκφράζεται σαφῶς ἀπωτέρα τις σκοπιμότης εἰς τὴν παροχὴν τοῦ 1)3 τοῦ παραγωγικοῦ ἐπιτεύγματος, ἐντούτοις, τεκμαίρεται μεθ' ἱκανῆς πιθανότητος, ὅτι, διὰ τῆς τοιαύτης του εἰσηγήσεως, ἐσκόπει εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ παραγωγικῶς ἐπενδεδυμένου κεφαλαίου, παροτρύνων οὕτω τοὺς ἔχοντας χρήμα εἰς δημιουργικὰς τοποθετήσεις αἵτινες θὰ ἐδημιούργουν τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Δεσποτάτου.

Λογικὸν θὰ ἦτο νὰ δεχθῶμεν ὅτι, ἡ ἀνωτέρω ἀντίληψις περὶ ἀνταμοιβῆς τῶν μέσων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπίζεται εἰς τὸν γεωργικὸν τομέα καὶ μόνον τὸν ὁποῖον ρητῶς ἀναφέρει ὁ Πλήθων, λόγῳ τοῦ ὅτι, ἦτο κατὰ πολὺ σημαντικώτερος τῶν ἄλλων, ἀλλὰ, θὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὴν μεταποίησιν, δηλαδή τὴν «βιοτεχνίαν». Ἀπόρροια τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως θὰ ἦτο ἀσφαλῶς, ἡ ἀναζωογόνησις τῆς οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως, «γεωργικῆς καὶ βιοτεχνικῆς» τῆς περιοχῆς, «ὑπεργείου καὶ ὑπογείου», ὡς ἔγραφεν ὁ Βησσαρίων, καὶ τελικῶς, ἡ βελτίωσις τῶν οἰκονομικῶν μέσων τοῦ Δεσποτάτου καὶ ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἡθικοῦ τῶν κατοίκων. Συνεπῶς θὰ συνετελεῖτο μία οὐσιαστικὴ συνδρομή, ἀπὸ οἰκονομικῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ Τούρκου εἰσβολέως.

Ἀσφαλῶς ἡ προεκτεθεῖσα ὑπόθεσις δὲν δύναται νὰ πλασιωθῇ μὲ συγκεκριμένους ἀποδείξεις, ἀλλὰ, ὑπάρχουν ὑπὲρ αὐτῆς, σημαντικαὶ ἐνδείξεις. Οὕτω ὁ Βησσαρίων¹, ὁ κατὰ ἐξοχὴν μαθητὴς του, εἰς ἐπιστολὴν του ἀπευ-

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1930. Τομ. Δ'. Σελ. 43-44.

«Ἐπεὶ μέντοι κεχώρισται τῆς αἰσθήσεως ὁ λόγος καὶ ἡ ἀπὸ τῶν νοητῶν ἐπὶ τὰ σωματικὰ τροπὴ τῶν τεχνῶν οὕτω διψκισται, ὡς διακεκριμένως δοκεῖν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ πολλοὺς τῶν λόγων ἐπιστήμονας ὄντας οὐδὲν εἰδέναι τῆς πράξεως, τοὺς δὲ πράττειν εἰδότες καὶ κατὰ λόγον ποιοῦντας ἀγνοεῖν ὅμως τὸν λόγον, καλὸν ἂν εἴη καὶ τούτων ποιήσασθαι λόγον καὶ τινὰς ἐκλεξάμενος νέους εἰς Ἰταλίαν πέμψαι, τῶν τεχνῶν μαθησομένων τὰς ἀναγκαίας ἐπεὶ διὰ λόγου μὲν πρὸς ταῦτα ἔλθειν τῶν σπανιωτάτων τε καὶ μοναδικῶν, δι' αἰσθήσεως δὲ γε καὶ πράξεως ῥᾶστα τε καὶ οὐ πολλῷ χρόνῳ ἔστιν αὐτὰς διδασθῆναι αὐτίκα τὴν ὀργανικὴν τε καὶ μηχανικὴν, ἡ βάρη τε ἔλκεται καὶ καταφερόμενα ῥᾶστα πλήττει τε καὶ λεαίνει τὰ τούτων δεόμενα. Ξύλα πρίζονται αὐτομάτως, μύ-

θυνθείσαν ἐκ Ρώμης πρὸς τὸν Δεσπότην Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, τριάκοντα ἔτη βραδύτερον τῆς ὑποβολῆς τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Πλήθωνος, ἤτοι τῷ 1445, ἐτόνιζεν τὴν ἀνάγκην ἀναπτύξεως τοπικῆς βιοτεχνίας καὶ ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ πλούτου τῆς χώρας ἰδίως εἰς τοὺς κλάδους τῆς μηχανικῆς, σιδηροποιητικῆς καὶ ὀπλοποιητικῆς.

Τὰ αὐτὰ ἐπανελάμβανεν ὁ Βησσαρίων καὶ εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Jacques Pincens τῷ 1459 περὶ οἰκονομικῶν δυνατοτήτων τοῦ Μορέως, περὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν πλουτοπααραγωγικῶν του πηγῶν κλπ¹.

Δὲν πρέπει βεβαίως νὰ παραγνωρίσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν, παρὰλλήλως τῶν Πληθωνικῶν διδασμάτων, τῶν τότε δημιουργουμένων νέων δυτικῶν ἀντιλήψεων, ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἐτέρα σημαντικὴ ἔνδειξις εἶναι, ἡ ἐπιμονὴ μεθ' ἧς ὑπεστήριξεν τὰς ἀπόψεις του ὁ Πλήθων καὶ ἡ δῆλωσίς του «Τοῦτο δ' οὐδὲν ἔργον, κύριον αὐτὸν ἡμῖν ὄντα τῶν ὅλων πραγμάτων, τὰ κράτιστά τε ἅμα καὶ δικαιοτάτα δοκοῦντα καὶ πᾶσι καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ λυσιτελέστατα ψηφίσασθαι· ἔπειτα, ἦν καὶ τοῦτο που προστάττης, τὸ καὶ ἐμὲ δὴ τὸν ταῦτα συντάξοντα εἶναι ὑποστάς ἂν αὐτὸς τὴν λειτουργίαν ταύτην, κἂν εἰ μηδεὶς ἄλλος θαρροίη, ὑπισχυνοίμην ἂν συντάξειν καὶ καταστήσειν ἔργω, Πελοποννήσῳ τὰ πράγματα ἐς τότε τὸ σχῆμα ὃ νῦν δὴ λόγῳ διεξελήλυθα. Ἐκεῖνο μόνον, ὧ βασι-

λωνες τάχιστα τε καὶ ὥς ἔνεστιν ὀξύτατα κινουῦνται, οἳ τε φυσητῆρες τῶν ἐν χωνείαις καὶ διακρίσει μετᾶλλων ἄσκοι ἐντεινόμενοι, τε καὶ ἀνιέμενοι, μηδεμιᾶς χειρὸς ὑπουργούσης τὰ μέταλλα τῆς ἐνούσης μοχθηρᾶς τε καὶ γεώδους διακρίνουσιν ὕλης. Τὴν τε ποίησιν τοῦ σιδήρου, οὕτω μὲ μίαν οὖσαν χρῆσιμον, οὕτω δὲ ἀναγκαίαν ἀνθρώποις, ὥς ἄνευ αὐτοῦ μὴ τὰ πολεμικά, μὴ τὰ εἰρηνικά τε καὶ πολιτικά δύνασθαι καλῶς ἔχειν ἐνταῦθ' αἱ εὐχερῶς καταμάθοι. Ἦκουον δὲ καὶ τὴν Πελοπόννησον καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὴν Σπάρτην αὐτὴν εἶναι πλήρη μετᾶλλων σιδήρου, τούτου δὲ μόνου τῶν ἀναγκαίων αὐτὴν οἶδα στερομένην καὶ χρήζειν ἐτέρωθεν. Τὴν γε μὴν τῶν ὀπλων κατασκευὴν τε ποίησιν, τῶν τε φυλακτικῶν τῶν τε ἀμυντηρίων, ὧν ἄνευ οὐκ ἂν τὰ πολεμικά καλῶς γίγνοιτο, καλῶς ποιήσεις σαυτῷ καὶ τοῖς Ἕλλησι περιποιησάμενος καὶ μάλιστα εἰ σιδήρου μέταλλα ἐν τῇ χώρᾳ, ἔχεις καὶ τοὺς τοῦτον ἐργασομένους προσκτῆσθαι.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ναυπηγικὴν, ὅση τε περὶ τὰς μακρὰς καὶ τριήρεις, ὅση τε περὶ τὰς φορτηγούς καὶ στρογγύλας καταγίνεται νῆας, ὧν πλείστην ἐν Πελοποννήσῳ καὶ καλλίστην ἔχετε ὕλην, ὥς τὰ μέγιστα ὠφελήσουσαν οὐκ ἀπεικότως περὶ πλείστου ἡγήση.

Ταύτας τέτταρας τέχνας, ἄριστε δέσποτα, μηχανικὴν σιδηροποιητικὴν, ὀπλοποιητικὴν καὶ ναυπηγικὴν, ὥς ἀναγκαίαις τε καὶ χρησίμοις τοῖς εὖ ζῆν ἐθέλουσιν, διὰ τεττάρων ἢ ὀκτῶ νέων ἐνταῦθα μετὰ τοῦ προσήκοντος τρόπου καὶ ὥς ἂν μὴ πολλοῖς εἶεν καταφανεῖς παραγενομένων ἐς Ἑλλάδα || μεταγαγεῖν δυνηθῆσθαι καὶ διαδώσεις τοῖς ἡμετέροις. Εἰσι μέντοι καὶ ἄλλαι τέτταρες ἀξίαι λόγου, ἡ τοῦ ὕελου, ἡ τῶν σηρικῶν, ἡ τῶν ἐξ ἐρίου ποίησις ἱματίων καὶ προσέτι ἡ τούτων ἀμφοτέρων βαφή, περὶ ὧν ὁμως, ὥς οὐ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ πρὸς τρυφὴν καὶ διαγωγὴν μᾶλλον ἀνθρώποις ἐξευρημένων, οὐ πολὺν λόγον ποιοῦμαι πρὸ τοῦ τῶν ἀναγκαίων τυχεῖν».

1. D. Zakythinos: Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV siècle, Athènes 1948, page 142.

λεῦ, ὅπως τὸ χαρίζεσθαι πη τοῦτο τοῖς μὴ πρὸς τὸ βέλτιστον ὑμῶν δεῖ δεομένοις πάμπαν ἀπείη»¹.

Δὲν εἶναι λογικὸν ἄνθρωπος τῆς πνευματικῆς ἱκανότητος τοῦ Πλήθωνος, νὰ ἐπέμενεν τόσον εἰς τὰς γενικὰς εἰσηγήσεις του, ἐὰν δὲν εἶχεν σαφεῖς συγκεκριμένους λύσεις, ἅτινας θὰ προέβαλεν ἐὰν καὶ ὅταν τὰ ὑπομνήματα του, ἐγένοντο κατ' ἀρχὴν ἀποδεκτά. Ἀλλά, δὲν εἶναι μόνον αἱ προεκτεθεῖσαι περικοπαὶ τῶν ἀπόψεων, αἵτινες πείθουν, περὶ τοῦ ὅτι ὁ Πλήθων, εἶχεν μᾶλλον ὁλοκληρωμένας ἀπόψεις περὶ οἰκονομίας διὰ τὴν ἐποχὴν του, καίτοι μὴ συστηματικὰς.

Τὰ ὑπὸ ἀνάλυσιν ὑπομνήματα, βρίθουν τοιούτων συλλογισμῶν βάθους, δι' ὧν ἀξιοποιοῦνται τὰ πενιχρὰ οἰκονομικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς, μὲ τάσεις προοδευτικότητος καὶ ριζοσπαστισμοῦ, εὕρισκομένας εἰς ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς κρατούσας στεῖρας συντηρητικὰς συνθήκας. Ἡ υἱοθέτησις τῶν προτεινομένων θὰ ἀνεξωγόνει ἀσφαλῶς ὁλόκληρον τὸν κύκλον τῆς οἰκονομίας, ὥς θὰ ἐλέγομεν σήμερον.

Καὶ ἐνῶ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὑπῆρξεν τυπικῶς ἀρνητὴς τῆς ἐγγείου ιδιοκτησίας², ἐν τούτοις ὁ Πλήθων, ὅχι μόνον δὲν ἦτο ἀναρχικὸς ἢ οὐτοπιστής, ὡς ἐνιοὶ ἐπιθυμοῦν νὰ τὸν παρουσιάσουν, ἀλλ' ἐδέχετο τὴν συμβολὴν τοῦ κεφαλαίου³, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἄρκετὰ σαφῆ ἀντίληψιν, ὡς καὶ τὴν λογικὴν τούτου ἐξυπηρέτησιν. Οὕτως, ἔχουν αἱ περὶ τοῦ παραγωγικῶς δρῶντος κεφαλαίου ἀντιλήψεις τοῦ Πλήθωνος.

Εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς ἐν πεδῖον, ὅπερ ἀπετέλεσεν ἀντίκειμενον μακρῶν καὶ ποικίλων σχολίων τῶν ἱστορικῶν μελετητῶν, τὸ πεδῖον τῶν περὶ τῆς ιδιοκτησίας ἀπόψεων καὶ δὴ τῆς ἐγγείου τοιαύτης.

Ἀρχικῶς θὰ πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἀκινήτου ιδιοκτησίας, εἰς οἰκήματα καὶ γαίαις. Οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τοῦ δικαιώματος ιδιοκτησίας οἰκιῶν. Κατὰ συνέπειαν ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν γενικὸν σεβασμὸν τοῦ Πλήθωνος πρὸς τὰς ἀρχάς, καὶ τὴν καθεστηκυῖαν τάξιν⁴, ду-

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1962. Τόμος Γ'. Σελ. 265.

2-3. Τὰ περὶ τῆς κοινοκτημοσύνης ἀναπτύσσομεν περαιτέρω εἰς ἴδιον τμῆμα τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

4. Σχετικαὶ καὶ αἱ ἀπόψεις τοῦ Α. Βακαλοπούλου. Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1961.

Σελ. 175: Πρέπει λοιπὸν νὰ περιοριστοῦν οἱ ἄρχοντες στὰ ἔργα τους. Ἄν πάλι ὑπάρχουν ἔμποροι ποὺ ἔχουν ὑψωθῇ σὲ ἀξιώματα, πρέπει ἢ νὰ πάψουν νὰ ἐμπορεύωνται ἢ νὰ παραιτηθοῦν. Ἡ εἶδησις εἶναι σημαντικὴ, γιατί δείχνει ὅτι οἱ ἄστοι ἔπαιρναν μέρος στὰ κοινὰ καὶ κατεῖχαν διάφορα ἀξιώματα. Οἱ προτάσεις του ἀπέβλεπαν, ὅπως θ' ἀποδειχθῇ καὶ ἀπὸ τὰ παρακάτω, στὴν ἐνίσχυση τῶν ἀστῶν κλπ.

Σελ. 177: «Ὁ Γεμιστὸς δὲν ἔχει ἀντίρρηση ὁρισμένοι, ποὺ ἔχουν προσφέρει μεγάλες ὑπηρεσίες, νὰ κατέχουν ὅσα ἔχουν ἢ τὰ τούτων ἄξια», ἀλλὰ κατακρίνει τὶς ὑπερβολικὰς ἀξιώσεις τους».

Σελ. 178: Λίγο παραπάνω εἶδαμε καὶ τὴν εὐνοια τοῦ Γεμιστοῦ ἀπέναντι τῶν ἀστῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι μὲ τὸ ἐμπόριο εἶχαν ἀποκτήσει ἄρκετὸ πλοῦτο, δύναμι καὶ ἀξιώματα».

νάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι, οὗτος θὰ ἐσέβετο τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν οἰκῶν ὡς καὶ τῶν ἀντικειμένων καθημερινῆς χρήσεως. Σημαντικὴ ἐνδειξις ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀποτελεῖ καὶ ἡ περικοπὴ «κατὰ τὸν ἐπὶ τοῖς κοινοῖς τε καὶ μηδ' ἑτέρω μᾶλλον προσήκουσι νόμον»¹. Τελείως ὅμως διάφορος εἶναι ἡ περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς Πληθωνικὴ θεωρία. Καὶ αὕτη οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ τὸ ἐπίμαχον σημεῖον. Ὅρα καὶ τὸ κατατέρω χωρίον².

Ἡ θέσις του ἐναντι τοῦ ὑπὸ τῶν πολλῶν θεωρουμένου ὡς οὐσιώδους παραγωγικοῦ συντελεστοῦ τῆς «γῆς» εἶναι σαφής. Ἐφ' ὅσον, ἡ γῆ θὰ εἶναι ἐλευθέρᾳ δι' ἓνα ἕκαστον τῶν κατοίκων, παύει αὐτομάτως νὰ ἀποτελῇ συστατικὸν στοιχεῖον τῆς παραγωγῆς, ὡς καὶ ἄλλοι παράγοντες, οἵτινες μολοντί οὐσιώδεις διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ τὴν παραγωγὴν (ἄηρ, βροχαὶ κλπ.) δὲν ἐθεωρήθησαν ὡς παραγωγικοὶ συντελεσταὶ καθ' ὅσον δὲν ὑπέκειντο εἰς περιορισμούς. Οὐδεὶς λοιπὸν δικαιούται, νὰ ἀποζῇ προσφέρων αὐτὴν μόνον. Ἐδέχετο περὶ τῆς γῆς τόσῃν ἐλευθερίαν, ὅσην ἡ φύσις ἔδωκεν εἰς αὐτήν. Τὴν ἐθεώρει ὡς ἐλεύθερον ἀγαθόν. Οὕτω ὁ Πλήθων ἐμφανίζεται ὡς ἀρνητῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας εἰσηγούμενος ὅπως, αὕτη τίθεται εἰς τὴν διάθεσιν οἰοῦ δὴ ποτε ἐπιθυμοῦντος (καὶ δυναμένου) τὴν καλλιέργειάν της. Διαβλέπομεν δηλαδή μίαν ὅλως πρωτότυπον καὶ τολμηρὰν ἀντίληψιν.

Ἀναγνωρίζει ὁ Πλήθων βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς προτεραιότητος τὸ «δικαίωμα χρήσεως» οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ νομικὴν ἔννοιαν εἰς οἶον-δήποτε τῶν κατοίκων τοῦ Δεσποτάτου. Εὐνόητον τυγχάνει ὅτι, διὰ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ δικαίωματος τῆς προτεραιότητος, παρεδέχετο ἐμμέσως καὶ τὴν δυνατότητα φυσιολογικῆς μεταβιβάσεως τῆς χρήσεως καὶ εἰς τοὺς ἐπιγόνους τοῦ «χρήστου», ἐφ' ὅσον οὗτοι ἐνδιέφεροντο, λόγῳ τοῦ ὅτι εἶχον ὁπίας τὰς πιθανότητας διαδοχῆς. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν πρωτότυ-
πία ν. Συνεπῶς εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἄκρας ἀντιθέσεως πρὸς τὰς κρίσεις

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926, Τόμ. Γ'. Σελ. 260.

2. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926, Τόμ. Γ'. Σελ. 260.

«Ἴσως δ' ἀκόλουθον ἂν δόξειε τοῖς ἡδὴ εἰρημένοις καὶ τὴνδὲ τὴν γνώμην εἰσενεγκεῖν, τὴν γῆν ἅπασαν ὥσπερ ἴσως ἔχει κατὰ φύσιν κοινὴν τοῖς ἐνοικοῦσιν εἶναι, ἀντιποιεῖσθαι δὲ μηδὲν ἰδίᾳ χωρίου μηδενός, ἐξεῖναι δὲ παντὶ τῷ ἐθέλοντι φυτεύειν τε ὅπῃ βούλεται καὶ ἐποικοδομεῖν καὶ ἀροῦν γῆς τι τοσοῦτον ὅπόσον βούλεται τε καὶ δύναται ὡς τούτου τε δὴ καὶ τοσοῦτου καὶ κύριον ἕκαστον ἐσόμενον, ἐπὶ τοσοῦτόν τε ἐφ' ὅσον περ ἂν καὶ κατέχων μὴ ἀμελοῖη τοῦ ἐργάζεσθαι, μηδενὶ μηδὲν τελούντα μηδ' ἐνοχλούμενον μηδὲ κωλυόμενον μηδ' ὑφ' ἐνὸς ἄλλου ἢ τοῦ τῷ ἐργάζεσθαι αὐτὸν προσηληφότος κατὰ τὸν ἐπὶ τοῖς κοινοῖς τε καὶ μηδ' ἑτέρω μᾶλλον προσήκουσι νόμον.» Ἐπειτα ἂν μὲν εἰς εἴλωτας τις τελῇ, τὴν τρίτην ὡς ἔφαμεν, ἀποφέροντα τῷ δημοσίῳ μοῖραν μηδὲν πλέον ἐνοχλεῖσθαι μηδὲ παρ' ἐνὸς ὡς ἅπαν δήπουθεν καὶ καθ' ἅπαρ τὸ ὀφειλόμενον ἐκτετικότα, ἂν δ' εἰς στρατιώτας ἢ τινας ἄλλους τῶν τοῖς κοινοῖς πράγμασι λειτουργούντων μηδὲν ἄλλο μηδὲ τοῦτο μηδενὶ τελεῖν πλὴν αὐτοῦ τοῦ λειτουργεῖν ἐφ' οἷς ἂν τεταγμένοις ᾖ».

περί «κοινοκτημοσύνης», σοσιαλισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ τοῦ Πλήθωνος¹.

Τὰ προτεινόμενα ὁμῶς ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος μέτρα, δὲν εἶναι μόνον π ρ ω τ ό τ υ π α, εἶναι κυρίως τ ο λ μ η ρ ά καὶ μεστὰ οἰκονομικῶν συνεπειῶν. Τυχὸν ἀποδοχὴ τῶν προτάσεων του θὰ εἶχεν ἴσως τὰς κατωτέρω πιθανὰς συνεπείας:

α) Τὴν ἐντατικωτέραν καὶ ἐκτατικωτέραν καλλιέργειαν τῆς γῆς τοῦ Δεσποτάτου.

β) Τὴν ἐξύψωσιν τοῦ καλλιεργητοῦ καὶ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἀπὸ τὰς ταλαιπωρίας ἃς ὑφίστατο ὑπὸ τῶν γαιοκτημόνων «ἰσχυρῶν».

γ) Τὴν αὔξησιν ἀποδόσεως τοῦ φόρου ἐκ τοῦ κυριωτέρου παράγοντος κρατικῶν ἐσόδων, διὰ φυσικῆς καὶ ἀβιάστου ὁδοῦ. Ἡ τολμηρὰ, θαρραλέα καὶ ἐπαναστατικὴ ἀποψὶς του περὶ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, ἦτο ἡ μόνη ἀπομένουσα ἀποτελεσματικὴ διέξοδος πρὸς ὀριστικὸν πραγματισμὸν τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἰσχυρῶν πάσης μορφῆς, ἐπιλύουσα οὕτω τὸ φλέγον ἀγροτικὸν ζήτημα, διὰ τὸ ὁποῖον ἐγγραφεν καὶ ὁ μαθητὴς του Βῆσσαρίων, τριάκοντα ἔτη βραδύτερον, πρὸς τὸν Δεσπότην Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, συνιστῶν μετ' ἐπιμονῆς τὴν ἐπίλυσιν του, ὡς βασικὴν καὶ ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν ἐξυγιάνσεως τῶν οἰκονομικῶν, δημοσιονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ, καὶ ἐπιβιώσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ Δεσποτάτου.

Ἐνδιαφέρουσαι ὁμοίως παρουσιάζονται αἱ αἰτιολογίαι τοῦ Πλήθωνος ὡς πρὸς τὰ προτεινόμενα μέτρα, ἅτινα προέβλεπεν ὅτι θὰ συνήντων βεβαίαν τὴν ἀντίδρασιν τῶν γαιοκτημόνων². Κατ' ἀρχὴν συμπεραίνομεν ὅτι, στηρίζει τὰ ἐπιχειρήματά του ἐπὶ τῆς ἀνάγκης πλήρους καὶ ἀποδοτικῆς ἀξιοποιήσεως τῆς γῆς, τόσον πρὸς τὸ κοινὸν ὅσον καὶ τὸ ἴδιον ἐνὸς ἐκάστου καλλιεργοῦντος συμφέρον.

Φαίνεται ὅτι, κατὰ τὴν κρινομένην περίοδον ὑπῆρχον ἀκαλλιεργητοὶ καὶ χέρσαι μεγάλαι ἐκτάσεις³, μὴ ἀποδίδουσαι οὐσιαστικὰ εἰσοδήματα οὐχὶ μόνον εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον, ἀλλ' οὐδ' εἰς αὐτοὺς τοὺς κατέχοντας αὐτὰς ἰσχυροὺς τοπάρχας-χωροδεσπότας. Τὴν ἀντίδρασιν τῶν τελευταίων ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποφύγῃ καὶ καταστείλῃ διὰ τ ρ ι ῶ ν μ έ σ ω ν, ἦ τ ο ι: διὰ λογικῶν ἐ π ι χ ε ι ρ η μ ά τ ω ν, ὡς τὰ περιεχόμενα εἰς τὴν προηγουμένην περικοπὴν, διὰ τῆς παραλείψεως, ἠθελημένης κατὰ τὴν

1. Ἰδε καὶ σελ. 43.

2. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926 Τόμ. Γ'. Σελ. 261 «Τοῖς μὲν γὰρ χωρίου του δόξουσιν ἂν στέρεσθαι ἱκανὸν παραμύθιον τὸ μὴ μᾶλλον ἂν χωρίου του δοκεῖν τούτους ἀφερεῖσθαι ἢ συμπάσης γῆς παρέχειν ἐξουσίαν ἐν τῷ κοινῷ εἴ γε μὴ ἀργεῖν βούλονται. Καὶ πάντα δ' ἂν οὕτως ἐνεργά τε εἴη καὶ ἔγκαρπα καὶ οὐδὲν ἀργὸν ἢ ἀτημέλητον, εἰ παντὶ ἐξείη τῷ ἐθέλοντι ἐπὶ τῆς ἴσης πανταχῇ ὅποι βούλοιτο ἐργάζεσθαι, ὥστ' ἂν καὶ τῷ κοινῷ καὶ τῷ ἰδίῳ μᾶλλον τι ταῦτα λυσιτελεῖν».

3. Ἀ. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1961. Σελ. 178.

γνώμην μας, σαφούς καθορισμού τῆς κατανομῆς μεταξύ τῶν ἀρχόντων, τοῦ προϊόντος τῆς φορολογίας τοῦ 1)3 τοῦ γεωργικοῦ εἰσοδήματος καὶ τέλος διὰ ρητῆς βεβαιώσεως πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς μόνης ἐνδεχομένης δυνάμεως ἐπιβολῆς ἐπ' αὐτῶν, ὅτι, θὰ ἐξησφάλιζεν ἀφθόνους πόρους πρὸς κάλυψιν τῶν ἰδίων καὶ κοινῶν ἀναγκῶν ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῶν κατωτέρω^{1,2}: Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν γνώμην μας, ἐπὶ τῶν περὶ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας ἀντιλήψεων καὶ εἰσηγήσεων τοῦ Πλήθωνος ὡς ἑξῆς :

Κατ' ἀρχὴν ἐκκινᾷ ἀπὸ μίαν δεδομένην κακὴν κατάστασιν «ἐκεῖνα πρότερον ὑπείπων καὶ καταλέξας, ἃ μάλιστα μὴ καλῶς ἔχοντα ἐνιδεῖν ἔστι τοῖς τῇδε πράγμασιν»,³ «Πονηρῶς γὰρ ἔχει καὶ σφαλερῶς»⁴ καὶ μίαν πιεστικὴν ἀνάγκην λήψεως ταχέως καὶ δραστικῶν μέτρων πρὸς βελτίωσίν της «καὶ ἃ μάλιστα ἐπανορθωτέα τῶν τῇδε πραγμάτων καὶ ὡς γενόμενα ἂν μάλιστα ἂν λυσιτελήσειεν ἤδη ἔρῳ»⁵, «Πάντως δ' οὐ περιοπτέα τῶν παρόντων οὐδαμῶς οὐδὲ ἀμελητέα οὐδὲ ἑατέα οὕτως ἔχειν ὡς ἔχει». «Ὡστ' εἰ βουλευτέον ἐξ οὗ τε καὶ ὅπως σωθῆιμεν τ' ἂν καὶ ἐκ τῶν παρόντων ἄμεινον ἂν ἡμῖν σχοίη τὰ πράγματα, οὐδὲν ἄλλ' ἢ πολιτεῖαν ἐπανορθευτέον καὶ ἐκ φαυλοτέρων τῶν καθεστώτων ἐς ἕτερα σπουδαιότερα μετενεκτέον»¹. Διὰ τῶν προτεινομένων ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν κ ι ν ῆ τ ρ ω ν ἐ ρ γ α σ ί α ς εἰς τὸν λαόν, προϋποθέσεων καλλιέργειας τῶν χέρσων ἐκτάσεων καὶ συγκεντρωσιν τῆς προσοχῆς τῶν τοπαρχῶν, κατὰ τεκμήριον τῶν καλυτέρων πολεμιστῶν, εἰς τὰ ἀμυντικὰ προβλήματα, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν μέσων ἀμύνης τοῦ Δεσποτάτου, σημειοῖ δὲ τὰ κατωτέρω⁶.

1. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλ. καὶ Πελ. 'Αθ. 1926. Τομ. Γ'. Σελ. 261. «Τούτων δὲ οὕτως ὥσπερ ἔφην ἀπάντων συντεταγμένων, ἀρίστην ἂν, ὡς ἐγῶμαι, ἐπανόρθωσιν σχοίη Πελοποννήσῳ τὰ πράγματα. "Εσεσθαι μὲν γὰρ τοὺς τὸν Ἰσθμὸν φρουρήσοντας ἱκανοὺς ἐκ διαδοχῆς, ἔσεσθαι δὲ τοὺς τὰς ἐκασταχοῦ τῆς χώρας ἀκροπόλεις φρουρήσοντος, ἔσεσθαι δὲ τοὺς ἀμυνομένους ἢν τινες ἐπίωσιν, ἔσεσθαι δὲ τοὺς ἐκστρατευομένους εἴ ποιδέοι, ἔσεσθαι δὲ τῷ τοῦ θείου ἡγεμόνος οἴκῳ τὰ ἐπιτήδεια ἱκανά».

2. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : 'Ως ἄνω. 'Αθ. 1930. Τομ. Δ'. Σελ. 134-135. «Ταύτη τράπου σπουδῇ πάσῃ, οὐδὲν ὑφίμενος, οὗτ' εἴ τις οὐ καθ' ἡδονὴν τι μέλλεις ποιεῖν, ἀλλὰ πάντα κινῶν καὶ πάντων πειρώμενος τῶν πρὸς σωτηρίαν φέρειν δοκούντων τὴν κοινὴν».

3. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : 'Ως ἄνω. 'Αθῆναι 1926. Τομ. Γ'. σελ. 251.

4. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : 'Ως ἄνω 'Αθῆναι 1926. Σελ. 264.

5. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : 'Ως ἄνω 'Αθῆναι 1926. Σελ. 251.

6. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : 'Ως ἄνω 'Αθῆναι 1926. Σελ. 264.

7. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : 'Ως ἄνω 'Αθῆναι 1930, Τομ. Δ'. σελ. 118.

8. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλ. καὶ Πελ. 'Αθ. 1926 Τομ. Γ'. Σελ. 261 «Τούτων δὲ οὕτως ὥσπερ ἔφην ἀπάντων συντεταγμένων, ἀρίστην ἂν, ὡς ἐγῶμαι, ἐπανόρθωσιν σχοίη Πελοποννήσῳ τὰ πράγματα. "Εσεσθαι μὲν γὰρ τοὺς τὸν Ἰσθμὸν φρουρήσοντας ἱκανοὺς ἐκ διαδοχῆς, ἔσεσθαι δὲ τοὺς τὰς ἐκασταχοῦ τῆς χώρας ἀκροπόλεις φρουρήσοντας, ἔσεσθαι δὲ τοὺς ἀμυνομένους ἢν τινες ἐπίωσιν, ἔσεσθαι δὲ τοὺς ἐκστρατευομένους εἴ τὰ ἐπιτήδεια ἱκανά, ὥστ' ἂν χαλεπὸν εἶναι εὐρεῖν τί ἂν τῶν μάλιστα δεόντων ἀπείη, εἴ ταῦθ' οὕτω δὴ γένοιτο καὶ τὸ πολίτευμα τοῦτο εἰς ἔργον ἐκβαίη».

Συνεπώς, ὁ Πλήθων δὲν ἀπέβλεπε ἐἰς κοινωνικὴν ἀνατροπὴν, οὔτε ἐἰς τὴν παγίωσιν καθεστῶτος «κοινοκτημοσύνης τῆς γῆς» ὡς οἱ παλαιότεροι καὶ νεώτεροί του οὐτοπισταί, οὔτε ἐἰς τὴν «κοινοκτημοσύνην τῶν ἐν γένει παραγωγικῶν μέσων» τὴν καταργοῦσαν πᾶσαν μορφήν ἰδιοκτησίας, ὡς, ὁ βραδύτερον ἀναπτυχθεὶς ἐἰς τὴν δύσιν κοινωνικὸς καὶ μαρξιστικὸς σοσιαλισμός. Πρὸς ἐπάσας αὐτὰς τὰς ἀντιλήψεις ριζικῶς διαφέρει ὁ Πλήθων, ἐλάχιστα κοινὰ σημεῖα ἔχων μετ' αὐτῶν¹.

Σκοπὸς τοῦ ἦτο ἡ λήψις ἐκτάκτων μέτρων κοινῆς σωτηρίας, ἐντεῦθεν καὶ αἱ δέουσαι μεταρρυθμιστικαὶ ἀπόψεις οἰκονομικοῦ-δημοσιονομικοῦ-κοινωνικοῦ περιεχομένου τὰς ὁποίας προέτεινεν ὡς ἀπαραιτήτους διὰ τὸ αἴσιον ἀποτέλεσμα.

Ὑποθέσεις

Ὡς τρίτον βασικὸν συντελεστὴν παραγωγῆς ἀποδέχεται ρητῶς ὁ Πλήθων τὰς ὑπηρεσίας, ὑλοποιημένας ἐἰς τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν, ὡς ἐξασφαλίζουσιν τὴν ἔννομον τάξιν (ἐσωτερικὴν ἀσφάλειαν, φρουρήσιν, ἀμυναν) ὡς καὶ τὴν παροχὴν ὑπηρεσιῶν κοινῆς ὠφελείας, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τοῦ κάτωθι ἀποσπάσματος².

Ἐκ τῆς ἐν ὑποσημειώσει περικοπῆς αὐτῆς καταφαίνεται σαφῶς ὅτι, ὁ Πλήθων ἐθεώρει τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς ἐξουσίας, ὡς ἓνα τῶν τριῶν πρωταρχικῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν «οἱ δὲ δὴ τὴν ἀσφάλειαν παρασκευάζοντες τοῖς ὅλοις οἱ στρατεύομενοι τε καὶ προκινδυνεύοντες τῶν ὅλων, οἳ τε ἄρχοντες τε καὶ ἐπισταντοῦντες ἄλλοι ἄλλοις τῶν κοινῶν καὶ σώζοντες ἕκαστα, καὶ μείζω καὶ ἐλάττω, βασιλεὺς τε κορυφαῖος ἅπασιν ἐπιστατῶν καὶ πάντα κατευθύνων τε καὶ σώζων»³. Περαιτέρω ὁ Πλήθων κατονομάζει ὡς ὑπηρεσίας τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τὴν παρασκευὴν τῆς ἀμύνης, τὴν συγκρότησιν στρατεύματος καὶ μέριμναν τῶν κοινῶν ὑποθέσεων, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν βασιλέα ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κατωτέρω χωρίου⁴. Ἀναφερόμενος ἐἰς τὴν εὐθύνην τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως,

1. Δ. Δανιηλίδης: Ἡ Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία Ἀθ. 1934, Σελ. 91

Δ. Στεφανίδης: Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ Ἱστορικῇ τῆς ἐξελίξει Ἀθ. 1948, Τομ. Α'. σελ. 295-296.

Ν. Καζάκης: Πλήθων καὶ ὁ Κοινωνισμὸς κατὰ τὴν ἀναγέννησιν Ἀθ. 1903, Σελ. 19.

Ἀ. Καλλιβαῖ: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Σελ. 54 Ἀθῆναι 1952.

Ε. Σαββόπουλου: Γ. Γεμιστὸς Πλήθων. Σελ. 28 Πειραιεὺς 1961.

2. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1930, Τομ. Δ'. Σελ. 123.

«Ἦτις δ' ἂν δικαιοτάτῃ γένοιτο κατὰ λόγον μοῖρα ἐνθένδε ἐστὶ λογίσασθαι. Τοῖς ἐκ γῆς καρποῖς τριῶν δεῖ τούτων πρὸς τὴν φορὰν, ἐργασίας, τῶν τελῶν δι' ὧν περ ἐργάζονται οἱ ἐργασόμενοι, βοῶν, ἀμπελῶν, βοσκημάτων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιοῦτοτρόπων, καὶ τῆς τούτων φυλακῆς».

3. Σπ. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Τομ. Γ'. Σελ. 254. Ἀθ. 1926.

4. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Δ'. Σελ. 120, Ἀθ. 1930.

«Ἐπὶ δὲ τούτοις τὸ ἀρχικὸν φύλον, σωτήρων τέ τινων τῆς ὅλης πόλεως ἡ γένους

τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης γράφει σχετικῶς.¹

Ἐκ τῶν κατωτέρω χωρίων διαφαίνεται ὅτι, ὁ Πλήθων, πλὴν τῶν εἰδικῶς κατονομαζομένων καθηκόντων τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς ἐξουσίας, ἀποδίδει εἰς αὐτὸ καὶ τὴν εὐθύνην παροχῆς τῶν πάσης φύσεως ὑπηρεσιῶν μικρᾶς ἢ μεγάλης σημασίας πρὸς τὸ σύνολον.

Δεχόμενος συνεπῶς, ὡς παραγωγικὴν τὴν ἀποστολὴν τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, λόγῳ ἐξασφαλίσεως τῆς ἀμύνης, ἐπιβολῆς τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ παροχῆς πάσης φύσεως ὑπηρεσιῶν, ἐμφανίζεται πρόδρομος τῶν νεωτέρων οἰκονομικῶν θεωριῶν αἵτινες, ἀποδίδουν κεφαλαιώδη σημασίαν, εἰς τὸν ρόλον τοῦ κράτους, εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς χώρας. Σημειώτεον ὅτι, μέχρι καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος συγκεκροτημένοι ἔτι οἰκονομολογικαὶ σχολαὶ ἠρνοῦντο νὰ ἀποδώσουν τὴν παραμικρὰν ἔστω οἰκονομικὴν ἀξίαν εἰς τὰς παρεχομένας ὑπὸ τοῦ κράτους ὑπηρεσίας. Τέλος, δεόν ὅπως ἐξετάσωμεν, καὶ τὰς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος ὡς πρὸς τὰς πνευματικὰς ὑπηρεσίας καὶ δὴ τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν οἵτινες ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἡσχολοῦντο μὲ τὰ πνευματικὰ ζητήματα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην².

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι, ὁ Πλήθων ἀνεγνώριζε τὴν συμβολὴν τῶν ἱερέων εἰς τὸ πεδίον τῆς παροχῆς πνευματικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου συνεπῶς, ἀνεγνώριζεν τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ συνόλου πρὸς συντήρησιν των. Ἄλλως, ὅμως, ἔχουν τὰ πράγματα περὶ μοναχῶν³⁻⁴.

Εἰς αὐτοὺς οὐδεμίαν συμβολὴν εἰς τὰ κοινὰ ἀναγνώριζει, λόγῳ τοῦ ὅτι εἶναι ἀπομονωμένοι ἀπὸ τὸν λαόν, ὁ δὲ Ἄ. Βακαλόπουλος γράφει

ἢ γενῶν, ἂν οὕτω τύχη, καὶ φυλάκων, ὧν κορυφαῖος μὲν βασιλεὺς ἢ τις ἡγεμὼν, μεθ' ὧν ἄλλοι ἄλλα διειληφότες γένους ἢ πόλεως μέρη διασώζουσιν ἕκαστα, ἂν τι γίγνηται τῶν κατὰ τρόπον. Ἐπεὶ γὰρ οὐχ οἷόν τε πάντας ἀνθρώπους πεισθῆναι ὡς τὸ ἴσον χρή ἔχειν καὶ μὴ πλεονεκτεῖν μηδὲ τοῖς ἀλλοτρίοις ἐπιβουλεύειν, ἀλλ' εἰσὶν οἱ, τοῦ αὐτουργεῖν ἀμελήσαντες ἢ τινα ἄλλην τῶν ἐς τὸν βίον χρεῖαν συντελεῖν, τοῖς ἑτέρων πόνοις ἐπιφύονται. Κατὰ δὴ τούτων ἐτάχθησαν, φίλιων μὲν νομιζομένων, δικασταὶ τε καὶ ἄλλοι ἄρχοντες, πολεμίων δέ, στρατιῶται τε καὶ ὅσοι ἄρχοντες τούτων».

1. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Ὡς ἄνω, Τομ. Γ'. Σελ. 255 Ἀθ. 1926 «Ἀλλὰ τοὺς γε ἐργασομένους δεῖ πρῶτον ὑπάρχειν τέλη τε ἅττα σφῶν τοῖς ἐργοῖς παρῆναι καὶ ἅμα τοὺς φυλάσσοντας, εἰ μέλλοι τι ὄφελος ἔσεσθαι».

2. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Γ'. Σελ. 257. Ἀθ. 1926. «Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν ἱερέων τοῖς ἐπὶ τῆς μείζονος ἱερωσύνης, ἅτε δὴ τῷ κοινῷ ἱερωμένοις, ἀποχρῆναι νεῖμαι καὶ τούτοις τῶν εἰλώτων κατὰ μέσου ἀνδρὸς λογάδος κληῖρον».

3. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Ὡς ἄνω Τομ. Γ'. Σελ. 257, Ἀθ. 1926. «Τοῖς δὲ φιλοσοφεῖν μὲν φάσκουσι τούτοις, ἐπὶ δὲ τούτῳ τῷ προσήματι τὰ πολλὰ τῶν δημοσίων καρποῦσθαι ὀξιοῦσι, τούτοις δ' αὖ νέμειν μὲν τῶν κοινῶν μηδὲν, ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτῶν ἑὰν ἀτελῇ καρποῦσθαι καὶ μητ' αὐτοὺς εἰσφέρειν, μητ' ἀποφέρεισθαι μηδὲν τῶν κοινῶν ὁσίων τε εἶναι φημι καὶ τῷ σχήματι τούτῳ προσῆκον».

4. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Γ'. Σελ. 257, Ἀθ. 1926. «Τοὺς δὲ φιλοσοφεῖν ποιουμένους τούτους λειτουργεῖν μὲν τῷ κοινῷ μηδὲν, ἀλλ' ἑτέροισιν εἶναι τοὺς τῷ κοινῷ ἱερωμένους, τούτους δ' ἀποστάντας, ὡς φασί, πάντων ἰδίᾳ θεοκλυτεῖν τε καὶ τῆς σφετέρας αὐτῶν ἐπιμελεῖσθαι ψυχῆς».

«Δὲν ταιριάζει, λέγει, στοὺς μοναχοὺς νὰ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ νέμονται τὰ πολλὰ τῶν δημοσίων» μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι «φιλοσοφοῦν», δηλαδή, ὅτι διάγουν μοναχικὴ ζωὴ. Δὲν πρέπει νὰ τοὺς παραχωροῦν κανένα πράγμα ἀπὸ τὰ «κοινὰ», δηλαδή δουλοπάρικο ἢ κτῆμα. Ν' ἀρκεσθοῦν οἱ μοναχοὶ νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὰ δικά τους μόνο κτήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν πληρώνουν φόρους¹.

Ἄμυνα

Οὐσιώδης συντελεστὴς διὰ τὴν ἄμυναν μιᾶς χώρας, πλὴν τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως, εἶναι ὁ πληθυσμὸς. Ἀναλόγως δὲ τῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἔχομεν στρατὸν ὑπολογίσιμον ἢ περιορισμένης ἀξίας.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν διὰ τὸν Πλήθωνα ἡ ἄμυνα τῆς χώρας ὑπῆρξεν ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιδιωκομένης εἰρηνικῆς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως, ἡ σύνθεσις τοῦ λαοῦ ἀπετέλει σημεῖον οὐσιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος².

Ἐκ τῆς ὑποσημειώσεως προκύπτει μία σημαντικὴ παρατήρησις οὐχὶ μόνον ἀπὸ ἀπόψεως ἀμύνης, ἀλλὰ γενικώτερον ἀπὸ κοινωνικοοικονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς τοιαύτης. Γνωστὸν τυγχάνει ἄλλωστε, ὅτι, ἄμυνα οἷσδῆποτε μορφῆς προϋποθέτει πλὴν τοῦ ἀκμαίου μαχητικοῦ φρονήματος καὶ ἐπαρκῆ δημοσιονομικὴν ἐξυπηρέτησιν. Ἄνευ ταύτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας, οὐδὲν πολεμικὸν ἐγχείρημα.

Σταθμίζων λοιπὸν τὴν κατάστασιν ὁ Πλήθων, προέτεινεν βασικῶς τὸν διαχωρισμὸν τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου³ εἰς στρατευομένους καὶ μὴ στρατευομένους φορολογουμένους⁴. Διότι ἀνεγνώριζεν ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διατηρήσεως τοῦ ὑψηλοῦ φρονήματος τῶν μαχομένων τὴν ἐξασφάλισιν τῶν μέσων συντηρήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του καὶ ἀντιστοίχως ἡῤῥξημένην ὑποχρέωσιν καταβολῆς φόρων ἐκ μέρους τῶν μὴ μαχομένων πρὸς συντήρησιν τῶν πρώτων⁵⁻⁶.

1. Ἀ. Βακαλοπούλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Σελ. 177 Θεσσαλονίκη 1961.

2. Σπ. Λάμπρου: «Παλαιοδόγεια καὶ Πελοποννησιακά» Τόμος Γ'. Ἀθ. 1926, Σελ. 251 «Ἔστι' τοίνυν πρῶτον ἰδεῖν τῇδε Πελοποννησίων τὸν πολὺν λεῶν γεωργοῦντάς τε ἢ καὶ νέμοντας ἐνίους καὶ ἀπὸ τούτων τὰς τε πρὸς τὸν βίον ἀφορμὰς σφίσιν αὐτοῖς ποριζομένους εἰσφέροντάς τε τῷ κοινῷ καὶ στρατευομένους τοὺς αὐτούς».

3. Α. Βακαλοπούλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ Σελ. 176 Θεσσαλονίκη 1961.

4. Ε. Σαββόπουλου: Ὁ Γεμιστὸς-Πλήθων Σελ. 21-22 Πειραιεὺς 1961.

5. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Γ'. Σελ. 253-254, Ἀθ. 1926 «Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνό φημι δεῖν ἐπανορθωτέον εἶναι τὸ μὴ τοὺς αὐτοὺς εἶναι τοὺς στρατευομένους τε καὶ ἅμα εἰσφέροντας, ἀλλὰ διχῇ πρῶτον διελεῖν πάντας Πελοποννησίους, χωρὶς μὲν τοὺς στρατευομένους, χωρὶς δὲ τοὺς οἰοίσοντας, πρὸς ὁπότερον ἂν ἕκαστοι μᾶλλον δοκῶσι πεφυκέναι, καὶ τοῖς μὲν στρατευομένοις πρὸς τῷ πάσης εἰσφορᾷ ἀφεῖσθαι καὶ συνεκτιοριστέον εἶναι ὅθεν θρέψονται, τοὺς δ' εἰσοίσοντας στρατείας μὲν ἀφεῖσθαι πάσης, μηκέτι μέντοι οὕτω καὶ σμικρά μὲν συχνὰ δὲ μὴδ' ὑπὸ πολλῶν εἰσπραττόμενα, μὴδὲ νομίσματι εἰσφέρειν».

6. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Δ'. Σελ. 121-122 Ἀθ. 1930 «Στρατιώ-

Ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν ἀνωτέρω μετὰ τῶν περὶ τῆς φορολογίας τοῦ 1)3 πρὸς συντήρησιν τῶν ἀρχόντων καὶ φυλάκων γραφομένων, προκύπτει σειρὰ ἐρωτημάτων. Τὶ ἡννόει ὁ Πλήθων μὲ τὴν κατὰ συζυγίας διαίρεσιν καὶ στρατεύσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἡννόει «στρατιώτας ἀποκεκρίσθαι τῶν πολλῶν», τὶ ἡννόει γράφων περὶ «λογάδων στρατιωτῶν», ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς «τὸ πολὺ καὶ οἰκόσιτον τῆς στρατιᾶς» καὶ ποῖοι θὰ ἦσαν οἱ πόροι τοῦ μικροῦ ἔστω κατὰ τὸν Πλήθωνα ποσοστοῦ ξένων μισθοφόρων καὶ τέλος ποία θὰ ἦτο ἡ ὀλικὴ ἐπιβάρυνσις τῶν μὴ στρατευομένων πρὸς συντήρησιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω;

Ἐκ πρώτης ὄψεως ὑπάρχει πλήρης σύγχυσις, ἀλλὰ αἴρεται αὕτη ἐὰν δεχθῶμεν βασικὰς τινὰς ὑποθέσεις.

Κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο κατηγορίας στρατιωτῶν ἦτοι, δύο εἶδη στρατευμάτων. α) Τοὺς κοινούς στρατιώτας οἵτινες θὰ ἀπετέλουν τὰ «ἐφεδρικά» στρατεύματα κατὰ τὴν περίοδον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων¹, καὶ β) τοὺς λογάδας ἐντοπίους καὶ ξένους οἵτινες θὰ ἀπετέλουν τὸν μόνιμον πυρῆνα τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων².

Οὗτοι κατὰ μὲν τὴν εἰρηνικὴν περίοδον θὰ ἐνέμοντο ποσοστὸν τῆς φορολογίας τοῦ 1)3, ἐνῷ κατὰ τὰς πολεμικὰς περιόδους, θὰ ἐξυπηρετοῦντο ἐπιπροσθέτως καὶ ὑπὸ παραχωρουμένων εἰς αὐτοὺς εἰλώτων μὲ ὑπο-

τας ἀποκεκρίσθαι τῶν πολλῶν καὶ ὅλως τοὺς σώζοντας τῶν σωζομένων καὶ τοὺς μὲν, ἀφειμένους παντός φόρου, στρατεύεσθαι τε καὶ προκινδυνεύειν τῶν πολλῶν, τοὺς δέ, τοῖς αὐτῶν προσέχοντας, ἱκανοὺς τε ἐς δύναμιν καὶ ἅμα οὐ βαρεῖς τινὰς φέρειν τοὺς φόρους, σίτησιν τοῖς τε ἄρχουσιν καὶ στρατιωτῶν τοῖς λογάσι. Τὸ πολὺ δὲ τῆς στρατιᾶς καὶ τὸ ἀναγκαιότατον ὁμόφυλόν τε εἶναι καὶ οἰκεῖον, ἀλλὰ μὴ ξενικόν· ἅπιστα γὰρ τὰ πολλὰ τῶν ξενικῶν, καί, στρεφόμενα πολλὰκις, αὐτὰ πολέμια ἀντὶ σωτῆρων τε καὶ φυλάκων φιλεῖ γίνεσθαι, τὰ δ' οἰκεῖα καλῶς θεραπευόμενα τῷ παντὶ βεβαιότερά τε καὶ πιστότερα. Τῶν αὐτουργῶν δὲ τὸ πολὺ καὶ οἰκόσιτον τῆς στρατιᾶς κατὰ συζυγίας συντετάχθαι, κοινοῖς τε τοῖς τέλεσι τῶν ὁμοζύγων ἐκάστων ἐργαζομένων τὰ πολλὰ παρὰ μέρος ἐκάτερον, τὸν μὲν ἐργάζεσθαι τῷ κοινῷ ἀμφοῖν, τὸν δ' ἕτερον στρατεύεσθαι, ὅπως ἂν ὡς μάλιστα οἶόν τε ἀμφοῖν, τῶν τε ἰδίων οἰκῶν ἐφικνοῖντο οἱ αὐτοὶ τῆς τε φυλακῆς τῆς ὑπὲρ τῶν κοινῶν. Διακεκρίσθαι δὲ ἰδίᾳ μὲν πεζοὺς, ἰδίᾳ δὲ ἱππέας τῶν στρατιωτῶν, καὶ τοὺς μὲν πεζοὺς ἐς λόχους τε καὶ τάξεις συντετάχθαι ὑπὸ λοχαγοῖς τε καὶ ταξιάρχους ἄρχουσιν, ἱππέας δὲ εἰς ἵλας τε καὶ συντάγματα ὑπὸ ἱλάρχους τε καὶ συνταγματάρχαις· ὥστε ὁξέως τε ἐν κόσμῳ ἐκασταχῇ παρεῖναι ἢ ἂν δέοι».

1. Σ π. Λ α μ π ρ ο υ : Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Γ'. Σελ. 256, Ἀθ. 1926 «Τούτων δ' οὕτω διατεταγμένων τῶν στρατιωτῶν, ἐκάστῳ πεζῷ μὲν ἓνα φημί δεῖν νενεμηθῆναι τῶν εἰλώτων, ἱππεὶ δὲ δύο, ὥσθ' ἐκάστον τῶν στρατιωτῶν καρπούμενον μὲν τὰ αὐτοῦ ὅσα ἐργαζομένῳ μὴ ἐμποδῶν ἔσοιτο τῷ στρατεύεσθαι, καρπούμενον δὲ τὴν παρὰ τοῦ εἰλωτος μοῖραν, εἴτε ἰδίῳις, εἴτε κοινοῖς εἴθ' ὅπως ἂν κοινῇ συμβαίνωσι τοῖς τέλεσιν ἐργαζομένου, ἔχειν μετὰ τε ὅπλων στρατεύεσθαι καὶ παραμένειν ὅπῃ τάττοντο».

2. Σ π. Λ α μ π ρ ο υ : Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Γ'. Σελ. 256-257 Ἀθ. 1926 «Τοῖς δ' ἄρχουσιν τε καὶ τῶν στρατιωτῶν λογάσιν ὑμέτερος μὲν ἂν εἴη ὁπόσους ἂν ἐθέλοιτε νέμειν ἐκάστῳ τῶν εἰλώτων, ἐμὸν δ' ἂν εἴη γνώμην εἰσενεγκεῖν κατὰ τρεῖς τῶν ἐκάστω νενεμημένων εἰλώτων, ἓνα ἀναγκάζειν παρέχεσθαι ἱππέα, θεράποντα μὲν αὐτῷ στρατιώτην δ' ἅμα ἐσόμενον τῷ κοινῷ, τρεφόμενον δ' οὕτως ὅπως ἂν κοινῇ οὗτοι ἐκαστοὶ συμβαίνωσιν».

χρέωσιν ἀντιπαροχῆς προσθέτου στρατοῦ μισθοφορικοῦ καὶ ἐπιχωρίου. Ὡς πρὸς τὴν κατανομήν αὐτῶν καθορίζει ὅτι αὕτη θὰ ἐπαφίετο εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Δεσπότη.¹

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον στρατολογίας τῶν ἐπικουρικῶν δυνάμεων γράφει τὰ ἑξῆς:²

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καθορίζει τὴν ἀκολουθητέαν ὁδόν, εἰς ἣν περὶπτωσιν τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ ἦτο μάχιμον, καί, ἐπεθύμει νὰ μετασχη εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Δηλαδή εἰσηγεῖται ἐν σύστημα διαδοχικῆς ἀνὰ ζεύγη στρατείας-καλλιιεργείας.

Εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἀνωτέρω εἰσηγήσεών του ὁ Πλήθων ὠρμήθη ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῆς ἀνάγκης σθεναρᾶς ἀντιμετωπίσεως τῆς τουρκικῆς ἐπιβουλῆς, καί, ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν τῆς κακῆς ἀμυντικῆς καταστάσεως τοῦ Δεσποτάτου, τὸ ὁποῖον ὡς ἤδη ἐγράφη ἐδοκιμάζετο οἰκονομικῶς καὶ δημοσιονομικῶς.

Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὴν τουρκικὴν ἀπειλήν, αὕτη, ἦτο, εἰς ὅλους ἐμφανῆς καὶ πανθομολογουμένη. Ὅσον ἀφορᾷ δέ, τὴν κατάστασιν «τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων» ὁ Πλήθων γράφει:³

Δηλαδή τονίζει ὅτι ἡ ἄμυνα τῆς πολιτείας δὲν δύναται νὰ στηρίζεται εἰς «ἀνελευθέρους ἀνθρώπους, οἵτινες παραλλήλως πρὸς τὰς στρατιωτικὰς τῶν ὑποχρεώσεις ὑποβάλλονται καὶ εἰς βαρεῖαν φορολογίαν, ὡς συμπληρώνει κατωτέρω:⁴

Ἀλλά, δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀπαλλαγοῦν οἱ στρατευόμενοι τῆς φορο-

1. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Τομ. Δ'. Σελ. 132-133 Ἀθ. 1930 «Τῶν δὲ τοιούτων εἰλώτων πρῶτα μὲν ἐξ τὸν σὸν οἶκον ἐξελεῖν ὁπόσους ἂν δόξειε δεῖν, τοὺς δὲ λοιποὺς τοῖς ἀρχουσί τε καὶ τῶν στρατιωτῶν λογάσι κατανεῖμαι ὅπη τε ἐν ἐκάστῳ καὶ ὁπόσους βούλοιο· τρέφειν ἕκαστον καὶ τοὺς πελάτας στρατιωτικοὺς τινὰς θεράποντας».

2. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Σελ. 256 Ἀθ. 1926 «Οὐ μὲν οὖν ἔστιν εἰς στρατιώτας τε καὶ εἰλωτας τοὺς σύμπαντας διελεῖν, διὰ τὸ μὴ πάντας ἐπιτηδείους δοκεῖν εἶναι στρατεύεσθαι, ταύτη νεῖμαι· οὐ δ' ἂν οἱ πλείστοι ἐπιτήδαιοι δοκοῖεν στρατεύεσθαι, τούτους μὲν αὐτὰ κατὰ συζυγίας διελεῖν, ἔπειτα ἀναγκάζειν τοὺς ὁμόζυγας κοινοῖς τὰ πολλὰ τοῖς τέλεσιν ἐργάζεσθαι καὶ παρὰ μέρος ἑκάτερον τὸν μὲν ἐργάζεσθαι τῷ κοινῷ ἀμφοῖν, τὸν δ' ἕτερον στρατεύεσθαι».

3. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Δ'. Σελ. 132 Ἀθ. 1930 «Μὴ γὰρ διακεκρίσθαι τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ κατῆλous μὲν ἀρχουσιν ἀναμεῖχθαι, στρατιώτας δ' εἰλωτεύειν, ἐπὶ εἰλωσι δὲ τὰ τῆς σωτηρίας εἶναι, φαυλοτάτης ταῦτα πολιτείας καὶ οὐδέποτε οὐδὲν μέγα ἢ καλὸν διαπραξαμένης. Ὅνοις γοῦν οὐ χρώμεθα ἐπὶ τὰ τῶν γενναίων ἵππων ἔργα, οὐδὲ γενναίοις ἵπποις ἐπὶ τὰ τῶν ὄνων, οἶμαι δὲ οὐδ' ἵπποις τοῖς αὐτοῖς ἐπ' ἀμφοτέρα, ἀλλ' ἰδίᾳ μὲν πολεμιστηρίοις, ἰδίᾳ δ' ἀχθοφόροις χρώμεθα. Πολλῶς δὲ πρότερον καὶ ἐπ' ἀνθρώπων τὰ τοιαῦτα ἔδει διακρίνειν καὶ μὴ συγχεῖν».

4. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Σελ. 131 Ἀθ. 1930 «Μὴ περιῶν τῶν πολεμίων, οὐδὲ περιεῖναι τῶν πολεμίων, μὴ στρατιὰν εὖνουν· τε καὶ φρόνημα ἔχουσιν κεκτημένος μᾶλλον ἢ πλείω· φορολογουμένην δὲ στρατιὰν τό τε φρόνημα σώζειν ὅμα καὶ τὴν εὖνοιαν παγχάλεπον, ἀλλ' ἔρρειν ἀνάγκη τὰ πολλὰ τὰ τε φρονήματα τὴν τ' εὖνοιαν στρατιωτῶν φορολογουμένων».

λογίας, πρέπει νὰ ἐξασφαλισθοῦν ἀνάλογοι πόροι διὰ τὴν συντήρησιν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ στηρίζεται τις εἰς ληλασίαν πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν πόρων αὐτῶν¹.

Δὲν εἶναι δυνατὸν δὲ νὰ ἀναμένη τις, τὴν σωτηρίαν ἀπὸ ξενικὰ μισθοφορικὰ στρατεύματα², διὰ τὸν λόγον ὅτι ταῦτα ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε διαμορφουμένων καταστάσεων τάσσονται μετὰ τὴν πλευρὰν τοῦ πλειοδοτοῦντος, ἐπὶ πλεόν δὲ συνεπάγεται ὑπερόγκους δαπάνας αἵτινες τελικῶς ἀποβαίνουν ἐπὶ ματαίῳ³.

Ἀπόρροια τῶν ἀνωτέρω ἦτο, ἡ δημιουργουμένη κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἀνάγκης κατάστασις, ἥτις τόσον ζωηρῶς περιγράφεται εἰς τὸ κατωτέρω χωρίον⁴.

Τοιαύτη ἦτο λοιπὸν ἡ κατάστασις ἣτις ὠδήγησεν τὸν Πλήθωνα εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ τὴν εἰσήγησιν τῶν ληπτέων μεταρρυθμιστικῶν μέτρων. Κατ' ἀρχήν, ἔκρινεν ἀπαραίτητον τὸν διαχωρισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς φορολογουμένους καὶ στρατευομένους. Διὰ τῆς τοιαύτης διαιρέσεως ἐπεδιώκοντο:

α) Ἡ βελτίωσις τῆς θέσεως τῶν στρατευομένων, ἥτις θὰ εἶχεν ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν τόσον ἐπὶ τῆς προσελεύσεως, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς ποιότητος καὶ τοῦ μαχητικοῦ φρονήματος τοῦ στρατεύματος.

β) Ἡ πραγματοποίησις τῶν εἰσπράξεων πρὸς κάλυψιν τῆς ἀμυντικῆς προπαρασκευῆς καί,

1. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Τομ. Γ'. Σελ. 252 Ἀθ. 1926. «Καὶ γὰρ οὐκ οὐδὲ αἰεὶ ἐστὶ λαφυραγωγεῖν τὴν στρατιάν, ὥστ' ἂν καὶ εἶναι τινα ἀπὸ τούτου τοῖς στρατευομένοις ὠφέλειαν».

2. Ε. Σαββόπουλου: Ὁ Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων, Σελ. 17 Πειραιεὺς 1961.

3. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Σελ. 252-253 Ἀθ. 1926 «Ἦν μὲν οὖν ἐφ' ἐκάστης ἐστίας ἔνιοι εἰσγοῦνται εἰσφοράν, ὥστ' ἂν ξενотροφεῖν ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἰσθμοῦ φρουρᾶς, καὶ μέγα τι καὶ σεμνὸν οἶονται ἐπινενοηκέναι ὡς μόνον ἂν ἐπαρκέσον τοῖς πράγμασι, λογιζόμενοι ὅσον ἀργυρολογήσουσι κυρωθείσης ἂν τῆς εἰσφορᾶς, γέλως ἔμοιγε δοκεῖ, εἰ διαφθείροντες τοὺς ἡμετέρους πολίτας μισθοῦμενοι ὑπὸ ξένων καὶ ἄλλοτρίων ἀνθρώπων οἰόμεθα σωθήσεσθαι. Πῶς δ' οὐ τούτους διαφθεῖρειν ἐστίν. ὅταν τοῦ μὲν φρουρεῖν ἀφίωμεν, τοσαῦτα δὲ ἀργυρολογῶμεν; Εἰ γὰρ αἱ νῦν εἰσφοραὶ διαφθείρουσι, καὶ διεφθόρασί γε ἤδη οἱ πολλοί, τί ποτε καὶ γενοίτ' ἂν, ἂν τι καὶ προστεθῇ; Ἐπειτα, ἂν τις κίνδυνος ἐπὶ, οἱ μὲν ξένοι ἐκεῖνοι δῆλον ὅτι οὐκέτι που ἔσονται ἱκανοὶ ἀμύνειν, καταφευξόμεθα δὲ ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους τούτους στρατιώτας· τοῖς δὲ διεφθαρμένοις καὶ ἀόπλοις καὶ ἄδυνάτοις, ἢ ἂν τάττωνται παραμένειν οὐχ ἔξομεν ὅτῳ χρησόμεθα».

4. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Γ'. 251 Ἀθ. 1962 «Ἐπειδὴν οὖν ἐς στρατείαν οὕτως ἔχοντες παραγγελθῶσιν, ὀλίγοι τε ἐξίσαιν ἐκ πολλῶν τῶν τε ἀξιόντων ἀοπλοὶ οἱ πλείστοι ἔρχονται, καταστάντες τε ἐπὶ στρατοπέδου οὐ πάνυ τοι ἐθέλουσι παραμένειν, τῶν ἔργων σφᾶς οἴκοι καλοῦντων, ἀφ' ὧν καὶ οἴκοι καὶ ἐπὶ στρατοπέδου δεήσει δαπανᾶν καὶ πρὸς γε ἔτι εἰσφέρειν, μὴ παραμενούσης δὲ στρατιᾶς ἢ καὶ ἀόπλου σμικρὸν πού τὸ ὄφελος. Ταῦτα δὲ ὡς μὲν οὕτως ἔχει καὶ ὡς σφαλερώτατά ἐστιν οὕτως ἔχοντα, ἔξεστι μὲν καὶ τῷ ἐθέλοντι ἐκ τῶν καθεστηκότων πραγμάτων λογίζεσθαι, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς χρείας καὶ τοῦ παραπεπτωκότος τῆδε ἤδη πολέμου μάλιστα δὴ οὕτως ἔχοντα ἐλήλεται».

γ) Ἡ διατήρησις τῶν ἐσόδων τῶν ἐκ τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς προερχομένων εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος κατὰ τὰς πολεμικὰς περιόδους ὡς καὶ πρότερον, διὰ τῆς ἐντατικωτέρας ἐργασίας τῶν μὴ στρατευομένων (σύστημα συζυγίας ἐναλλάξ στρατευομένων-ἐργαζομένων).

Αὐτὰ μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐπικουρικὰ στρατεύματα τὰ συγκροτούμενα κατὰ τὰς περιόδους τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀλλ' ὁ Πλήθων ἀνεγνώριζεν παραλλήλως τὴν ἀνάγκην συντηρήσεως ἐπιλέκτων μονίμων στρατιωτικῶν πυρήνων.

Ἀπέκλεισεν τὴν δυνατότητα καλύψεως τῶν ἀναγκῶν εἰς σημαντικὴν τουλάχιστον κλίμακα ὑπὸ ξένων μισθοφορικῶν στρατευμάτων καὶ εἰσηγήθη τὴν ἀνάπτυξιν ἐπιλέκτων τμημάτων ἐξ ἐγχωρίων, διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ὁποίων θὰ ἐμερίμνα, ἀφ' ἑνὸς τὸ Δεσποτάτον καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀριθμὸς τις εἰλώτων τιθέμενος εἰς τὴν διάθεσιν των.

Ὡς ἀξιωματικοὶ προφανῶς θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ πολεμικώτατοι ἄρχοντες καὶ τοπάρχαι. Εἰς τὰ ἀνωτέρω διαβλέπομεν ὅτι, ὁ Πλήθων καθίσταται πρόδρομος τοῦ θεσμοῦ τοῦ μονίμου ἐπαγγελματικοῦ στρατοῦ ὡς οὗτος ἴσχυεν εἰς Μ. Βρεταννίαν καὶ εἰς ΗΠΑ μέχρι πρὸ τίνος καὶ τοῦ σώματος μονίμων ἀξιωματικῶν τῶν ἐθνικῶν στρατῶν τῆς σήμερον.

Βεβαίως, ὁ Πλήθων, καίτοι ἀπέκρουεν τὴν ἄμυναν διὰ ξενικοῦ στρατοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ συλλάβῃ τὴν ἔννοιαν, τὴν κρατοῦσαν σήμερον πρὸς δημιουργίαν ἐθνικοῦ στρατοῦ διὰ καθολικῆς στρατεύσεως.

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ περὶ ναυτικῶν δυνάμεων γνώμη τοῦ Πλήθωνος «ἀλλὰ μὴ ναυκλήρων τέχναις ἄλλων τι φαύλων ἀνθρώπων»¹. Ἐν τούτοις ὅμως, δύναται ἔν τινι μέτρῳ νὰ δικαιολογηθῇ, ἔαν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι ὁ κύριος ἐχθρὸς, οἱ ὀθωμανοί, δὲν διέθετον κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἰσχυρὸν ναυτικὸν καὶ κατὰ συνέπειαν ὁ ἐναντίον των πόλεμος θὰ διεξήγετο διὰ χερσαίων δυνάμεων. Ἀλλωστε, αἱ περὶ ναυτικῶν ἀντιλήψεις ἐναρμονίζονται πλήρως πρὸς τὰς γενικωτέρας περὶ οἰκονομίας ἀπόψεις του, ὡς ἐκτίθενται εἰς τὰ ἐπόμενα.

Συμπεραίνοντες ἀποδεχόμεθα ὅτι, ὁ Πλήθων ἀντιμετώπιζεν ἐπικειμένην εἰσβολὴν ἐνῶ, αἱ ἀμυντικαὶ δυνάμεις καὶ τὰ μέσα τοῦ Δεσποτάτου ἦσαν πενιχρὰ τόσο ποιοτικῶς ὅσον καὶ ποσοτικῶς.

Ἀπέκρουσεν τὰς σκέψεις ἄλλων τινῶν περὶ ἐπιβολῆς ἐπαχθοῦς καὶ προσθέτου φορολογίας πρὸς ἐκμίσθωσιν κυρίως ξενικῶν στρατευμάτων καὶ δευτερευόντως πρὸς ὀχύρωσιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔντασιν τῆς ἐν γένει πολεμικῆς προπαρασκευῆς. Ἀντιθέτως, ὁ Πλήθων, εἰσηγείτο τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀμύνης ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων δυνάμεων καὶ πόρων, ὡς μόνων ἀξιοπίστων. Ὁρθώτατα λοιπόν, διέγνωσεν ὅτι, συστηματικὴ ἀμυντικὴ προσπάθεια, δέον ὅπως στηρίζεται κατ' ἀνάγκην ἐπὶ ὑγιοῦς οἰκονομικοῦ βάρους. Διότι πειθαρχία, μαχητικότης καὶ φρόνημα προϋποθέτουν εἰς μέγαλον

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1930. Τομ. Δ'. σελ. 122.

βαθμόν, τὴν παροχὴν τῶν ἀναγκαίων μέσων εἰς τοὺς μαχητὰς καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πόρων διαβιώσεως τῶν οἰκογενειῶν των.

Συνεπῶς, ὁ Πλήθων, βαθύτατα πραγματιστής, ἀλλά, καὶ ταυτοχρόνως εὐρυτάτης ἀντιλήψεως, συνέθεσεν τὰς διαφόρους πλευρὰς τοῦ προβλήματος καὶ εἰσηγήθη τὴν σειρὰν ἐκείνων τῶν μέτρων, ἅτινα ἐν μέρει μὲν ἐξητάσθησαν εἰς τὰ προηγούμενα καὶ τὸ παρόν, ἐν μέρει δὲ θὰ ἐξετασθοῦν περαιτέρω.

Ἀπὸ καθαρῶς οἰκονομικῆς πλευρᾶς ἐξεταζομένη ἡ προσπάθεια δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὅτι, ὑπῆρξεν μία σημαντικὴ, μία προοδευτικὴ λύσις ἣτις ἐμπεριεῖχεν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν στοιχεῖα ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας καὶ τῆς παραγωγῆς καὶ γενικώτερον τῆς οἰκονομίας τοῦ Δεσποτάτου, μὲ ἄμεσον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἀντιμετώπισιν ἐκτάκτων ἀμυντικῶν ἀναγκῶν, ἀλλά, καὶ μὲ ἐμφανεῖς ἀνωτέρας οἰκονομικοκοινωνικὰς ἐπιδιώξεις.

Προχωρῶν ὁ Πλήθων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σκέψεων του, ἐξετάζει τὰ περὶ τάξεων¹.

Παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Πλήθων, δέχεται τρεῖς βασικῶς τάξεις:

- α) Τὸ αὐτουργικόν, δηλαδὴ τοὺς παραγωγοὺς πρωτογενῶν ἀγαθῶν,
- β) Τὸ διακονικόν, ἥτοι τοὺς περὶ τὴν μεταποίησιν, διακίνησιν καὶ διαγομὴν ἀσχολουμένους καὶ
- γ) Τὸ ἀρχικόν εἰς ὃ περιλαμβάνοντο οἱ ἄρχοντες καὶ τοπάρχαι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Βασιλέα μεριμνῶντες διὰ τὴν διοίκησιν καὶ περιφρούρησιν τῆς πολιτείας.

Τέλος, ὁ Πλήθων διαπιστοῖ τὴν ἀνάγκην ὑπάρξεως στρατιωτῶν, διὰ τὴν περιφρούρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς πολιτείας, καὶ δικαστῶν, διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀδικουμένων.

Πρὸς συντήρησιν τῶν ἀρχόντων, τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν δικαστῶν, καθιερώθησαν οἱ φόροι, καταβαλλόμενοι ὑπὸ τῶν ἄλλων τάξεων.

1. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλαιοιολόγια καὶ Πελοποννησιακά. Ἀθ. 1930, Τομ. Δ'. Σελ. 119-120. «Ἔστι δ' ἐν πόλει σχεδὸν ἀπάση πρῶτον μὲν καὶ ἀναγκαιότατον μέρος καὶ γένος καὶ πλεῖστον τὸ αὐτουργικόν, ὅσον γεωργῶν τε καὶ νομέων καὶ ξυμπάντων τῶν τοὺς ἐκ γῆς αὐτῶν δι' αὐτῶν ποριζομένων καρπούς, ἕτερον δὲ τὸ τούτοις αὐ καὶ τῷ ἄλλῳ πόλεως πλήθει διακονικόν, ὅσον δημιουργικόν τε καὶ ἐμπορικόν καὶ καπηλικόν φύλον καὶ εἰ δὴ τί ἄλλο τούτοις προσῆκον, δημιουργῶν μὲν τὰ μὴ ὄντα τῶν σκευῶν, ὧν περ ἄνθρωποι ἐς τὸ βίον δεόνται, ἐς οὐσίαν ἀγόντων, ἐμπόρων δὲ τὰ πλεονάζοντά τε καὶ ἐλλείποντα ταῖς χώραις ἐκάσταις ἀπισούντων τῇ ἐκ τῆς ἐτέρας ἐς τὴν ἐτέραν μετακομιδῇ αὐτῶν, ἐς τὴν διακονίαν ταύτην κάταττόντων αὐτούς, ἅτε οὐ σχολάζόντων τῶν αὐτουργῶν ὑπὸ τοῦ τοῖς αὐτῶν πράγμασι προσέχειν, καπήλων δὲ παρὰ μὲν τῶν αὐτουργῶν ἢ τινων ἐμπόρων ἄθροα ὠνουμένων, τῶν δὲ δεομένων ἐκάστοις ἐπὶ τῆς χρεῖας ὅποτε καὶ ὅπόσον δεοῖντο ἀποδιδόμενων. Εἰσὶ δ' οἱ καὶ τὴν τοῦ σώματος ῥώμην μισθούμενοι διακονοῦντες ἄλλοτε ἄλλοις διαζῶσιν. Ἐπὶ δὲ τούτοις τὸ ἀρχικόν φύλον, σωτήρων τὲ τινων τῆς ὅλης πόλεως ἢ γένους ἢ γενῶν, ἂν οὕτω τύχη, καὶ φυλάκων, ὧν κορυφαῖος μὲν βασιλεὺς ἢ τις ἡγεμὼν, μεθ' ὃν ἄλλοι ἄλλα διειληφότες γένους ἢ πόλεως μέρη διασώζουσιν ἕκαστα, ἂν τι γίγνηται τῶν κατὰ τρόπον».

Αὗται εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, αἱ περὶ τῆς κρατούσης εἰς τὸ Δεσποτᾶτον κοινωνικῆς διαρθρώσεως γινώμει τοῦ Πλήθωνος.

Ἄλλὰ, ἐν ὅψει τῆς τότε ὑφισταμένης διαφθορᾶς καὶ παραλύσεως, ὡς καὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς τουρκικῆς ἀπειλῆς, ὁ Πλήθων, εἰσηγεῖται γενναῖα μεταρρυθμιστικὰ μέτρα, μὴ θίγοντα πάντως τὸ πλαίσιον τῆς καθεστηκυίας τάξεως. Προτείνει τὸν, ὅς μᾶς ἐπιτραπῇ ἡ ἔκφρασις, διὰ συνταγματικοῦ νόμου σαφῆ καθορισμὸν τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ἐκάστης τάξεως. Προηγεῖται ἡ θεωρητικὴ διαπίστωσις ὅτι «αὐτίκα τοὺς ἄρχοντας μηδὲν τῶν διακονικῶν ἐπιτηδεύειν· ἐναντιώτατον γὰρ πού διακονίᾳ ἄρχῃ».¹

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ συγκεκριμένη πρότασις τῆς διὰ νόμου ρυθμίσεως τοῦ θέματος «Ἄρχοντι δὴ ὁ γε σπουδαῖος νόμος ὀρεῖ μὴ ἐξεῖναι ἐμπορεῦσθαι μηδὲ καπηλεύειν μηδ' ἄλλου μηδενὸς ἄπτεσθαι τῶν ἀνελευθέρων τοὺς τε».²

Εὐρισκόμεθα ἐνώπιον συλλογισμοῦ σημαντικοῦ, πέραν τοῦ ἠθικοῦ οἰκονομικοῦ περιεχομένου. Διότι, ἡ εἰσήγησις αὕτη ἐὰν ἐγένετο ἀποδεκτὴ, θὰ ἀπετέλει βεβαίως περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας δράσεως τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ, τελείως ἀπαραίτητον καὶ ἐπιβεβλημένον ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων πρὸς ἐξυγίανσιν τῆς ὅλης κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς. Αὐτονόητος τυγχάνει ἡ βαρύτης τῆς εἰσηγήσεως. Δὲν εἶναι δυνατόν, δὲν ἐπιτρέπεται, δημόσιοι ἄνδρες νὰ ἀσχολοῦνται μὲ ἐμπορίαν, μεταπρατισμὸν ἢ οἰονδήποτε ἄλλο κερδοσκοπικὸν ἐπάγγελμα ἀπάδον πρὸς τὰ καλῶς νοούμενα καθήκοντα τοῦ ἄρχοντος. Εἶναι εὐνόητον, τὸ ὅτι εἰς ἐν περιβάλλον μὲ χαμηλὴν ἠθικὴν στάθμην καὶ παγιωμένας κακὰς ἐξεις ὡς ἦτο τὸ τοῦ Μυστρᾶ, αἱ ἠθικαὶ καὶ ὀρθολογικαὶ ἀπόψεις, θὰ ἐγένοντο δεκταὶ τουλάχιστον μὲ ἐπιφυλάξεις, ἐὰν δὲν διήγειρον σφοδρὰς ἀντιδράσεις, λόγῳ τοῦ ὅτι ἔθιγον δημιουργημένα συμφέροντα τῆς κρατούσης τάξεως. Πράγματι δέ, ἔθεωρήθησαν ὑπὸ τινων βίαιαι καὶ ἐπαναστατικά.³ Καὶ προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπιχειρημάτων ὡς ἀκολουθῶς.⁴

Ἐκ τῶν κατωτέρω καταφαίνεται ὅτι, ὁ Πλήθων διὰ τῶν μεταρρυθμι-

1-2 Σ π. Λάμπρου: Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά. Ἀθῆναι 1930 Τομ. Δ'. Σελ. 121.

3. Δ. Δανιηλίδης: Ἡ Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία. Ἀθ. 1934, Σελ. 101.

4. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Σελ. 131-132. «Καὶ τοὺς ἄρχοντας δὲ διακαθῆραι δεῖ τῶν καπηλευόντων καὶ προειπεῖν μὲν ἅπασιν μὴ καπηλεύειν μηδ' ἐμπορεῦσθαι τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἄρχοντας τῷ ὄντι εἶναι, ἐπὶ φυλακῇ καὶ σωτηρίᾳ προσεσθηκότας τῶν πολλῶν, οὐ διακονικὰ ἐπιτηδεύματα ἐπιτηδεύοντας καὶ διακόνων πονηρῶν ἀδίκους σταθμίους καὶ παντὶ ὅτῳ ἂν δύνωνται τρόπῳ τοῖς τῶν ταλαιπώρων αὐτουργῶν πράγμασι λυμαινομένων, εἴ τὲ τινες καὶ ἐκ καπήλων ἐς τὰς ἀρχὰς παρεωσμένοι εἴεν, καὶ τούτους δέ, ἂν τι χρήσιμοι δοκῶσιν, ἢ, πεπαιγμένων ἤδη τοῦ καπηλεύειν, ἄρχειν ἢ ἀπεληλάσθαι τῶν ἀρχῶν. Μὴ γὰρ διακεκρίσθαι τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καπήλους μὲν ἄρχουσιν ἀναμεμῖχθαι, στρατιώτας δ' εἰλωτεύειν, ἐπὶ εἰλωσι δὲ τὰ τῆς σωτηρίας εἶναι, φαυλοτάτης ταῦτα πολιτείας καὶ οὐδέποτε οὐδὲν μέγα ἢ καλὸν διαπραξομένης».

στικῶν του προσπαθειῶν ἀπέβλεπεν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ κύρους τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ, καὶ εἰς τὴν προστασίαν ἀπὸ πάσης αὐθαιρεσίας τῶν ἀτυχῶν αὐτουργῶν. Ἀπέβλεπεν δηλαδὴ εἰς τὴν παγιοποίησιν μιᾶς «ἐννόμου τάξεως» ἣτις, θὰ ἀπέβαινεν τὸ θεμέλιον πάσης ὑγιοῦς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος. Ἡ ἐπιζητούμενη ρύθμισις θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἠθικοῦ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἔξωθεν ἐπιβουλῆς.¹

Εἰς τὸ χωρίον ὁ Πλήθων, αἰτιολογεῖ ὅχι μόνον τὴν ἐκ τῶν φόρων ἀπαλλαγὴν τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ, καὶ τὴν εἴσπραξιν τούτων, καταβαλλομένων παρὰ τοῦ «Αὐτουργικοῦ» καὶ «Διακονικοῦ», εἰς τρόπον ὥστε, οἱ ἄρχοντες καὶ ἐπίλεκτοι στρατιῶται ἀπερίσπαστοι ἀπὸ τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, νὰ δύνανται νὰ διοικοῦν καὶ φρουροῦν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον τὴν πολιτείαν.

Ὁ Πλήθων, δέχεται, συνεπῶς, τὴν κρατικὴν διοίκησιν ὡς παραγωγικὴν μὲ βασικὰς ἐπιδιώξεις, ἐσωτερικῶς μὲν τὴν διατήρησιν τῆς ἐννόμου τάξεως, ἐξωτερικῶς δὲ τὴν ἄμυναν τῆς πολιτείας. Ὡς ἐκ τούτου ἀναγνωρίζει τὴν παραγωγικότητα τῶν κρατικῶν δαπανῶν.²⁻³ Ἐπίσης αἰτιολογεῖ τὴν ἐπιβολὴν φόρων εἰς βάρος τῶν ἄλλων τάξεων, ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἐσωτερικῆς ἐννόμου τάξεως καὶ ἀνεξαρτησίας ἐξασφαλιζομένων ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν στρατιωτικῶν. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ προσεχὲς μέρος περὶ τῶν Δημοσιονομικῶν ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος, ἐν συγκρίσει πρὸς μεταγενεστέρας οἰκονομολογικὰς σχολὰς,

Ἐν κατακλείδι τοῦ παρόντος κεφαλαίου παρατηροῦμεν ὅτι, ὁ Πλήθων σεβόμενος, εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς, τὴν ἤδη διαμορφωμένην κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν, δηλαδὴ τὸ προβάδισμα τῶν κρατούντων (ἀρχόντων) καὶ ἀναγνωρίζων τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ὑπηκόων πρὸς συντήρησιν τῶν ἀρχόντων, προσπαθεῖ νὰ ρυθμίσῃ κατὰ ἐπιφελῆ διὰ τὸ σύνολον τρόπον, τὰς μεταξὺ των σχέσεις τῇ βοηθείᾳ βασικῶν τινῶν νόμων «συνταγματικῶν» καὶ ἠθικῶν τινῶν προτάσεων, μελλουσῶν νὰ ἀποτελέσουν τὸ ρυθμιστικὸν ἰδεῶδες τῆς κοινωνίας. Ἡ ὅλη μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια ἀπέρρεεν ἐκ τῆς ἀδιρήττου ἀνάγκης καὶ ἀπέβλεπεν εἰς συγκεκριμένον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Δεσποτάτου πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς τουρκικῆς ἀπειλῆς.

1. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1930, Τομ. Δ'. Σελ. 121 «Τοὺς τὲ στρατιώτας ἀποκεκρίσθαι τῶν πολλῶν καὶ ὅλως τοὺς σώζοντας τῶν σωζομένων καὶ τοὺς μὲν, ἀφειμένους παντὸς φόρου, στρατεύεσθαι τε καὶ προκινδυνεύειν τῶν πολλῶν, τοὺς δὲ, τοῖς αὐτῶν προσέχοντας, ἱκανοὺς τε ἐς δύναμιν καὶ ἅμα οὐ βαρεῖς τινας φέρειν τοὺς φόρους, σίτησιν τοῖς τε ἄρχουσι καὶ στρατιωτῶν τοῖς λογάσι».

2. Ἀ. Καλλιὰ: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Ἀθῆναι 1952, Σελ. 56

3. Δ. Στεφανίδης: Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει Ἀθῆναι 1948, Σελ. 297.

δ) *Καταμερισμός τῶν ἔργων*

Λόγω τοῦ γεωργικοῦ κυρίως χαρακτήρος τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴν ἐποχὴν του, φυσικὸν ἦτο ὁ Πλήθων νὰ ἀποδίδῃ ἰδιάζουσιν σημασίαν εἰς τὰ ἀγροτικά ἔργα, ὡς τεκμαίρεται καὶ ἐκ τοῦ κατωτέρω ἀποσπάσματος¹ περιγράφοντος τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν.

Περαιτέρω, προχωρεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι, μολονότι διὰ τὴν κοινὴν εὐημερίαν, ἀπαραίτητα ἔργα εἶναι αἱ ἐργασίαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν μεταποίησιν, διακίνησιν καὶ ἐμπορίαν ἀγαθῶν, ὡς ἐπίσης, τὴν ἄμυναν καὶ τὰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας. Ἐντούτοις, ἀναγνωρίζει ὡς θεμελιῶδες ἔργον τὴν σωματικὴν (μυϊκὴν) ἐργασίαν τῶν περὶ τὰ ἀγροτικά ἔργα ἀσχολουμένων ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἐν ὑποσημειώσει χωρίου.²

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀπόψεις του διὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν μεταποίησιν, ἐμπορίαν καὶ διακίνησιν τῶν ἀγαθῶν ὡς καὶ τῶν παρεχόντων ἰδιωτικῆς φύσεως ὑπηρεσίαν διαλαμβάνει σχετικῶς εἰς τὸ οἰκεῖον χωρίον.³

Δὲν παραλείπει νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τὸ κοινὸν εἰς τὸν τομέα τῆς ἀμύνης, τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς ἐπίσης καὶ τὴν μέριμνα περὶ τὰ κοινὰ ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.⁴

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926. Τομ. Γ'. Σελ. 251. «Ἔστι τοίνυν πρῶτον ἰδεῖν τῇδε Πελοποννησίων τὸν πολὺν λεὼν γεωργοῦντάς τε ἢ καὶ νέμοντας ἐνίοις καὶ ἀπὸ τούτων τὰς τε πρὸς τὸν βίον ἀφορμὰς σφίσιν αὐτοῖς ποριζομένους»

2. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Τομ. Δ'. Σελ. 119. «Ἔστι δ' ἐν πόλει σχεδὸν ἀπάσῃ πρῶτον μὲν καὶ ἀναγκαιότατον μέρος καὶ γένος καὶ πλεῖστον τὸ αὐτουργικόν, ὅσον γεωργῶν τε καὶ νομέων καὶ ξυμπάντων τῶν τοὺς ἐκ γῆς αὐτῶν δι' αὐτῶν ποριζομένων καρπούς, ἕτερον δὲ τὸ τούτοις αὐ καὶ τῷ ἄλλῳ πόλεως πλήθει διακοινικόν, ὅσον δημιουργικόν τε καὶ ἐμπορικόν καὶ καπηλικόν φύλον καὶ εἰ δὴ τί ἄλλο τούτοις.»

3. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Τόμος Δ'. Σελ. 120. «πρὸς ἕκον, δημιουργῶν μὲν τὰ μὴ ὄντα τῶν σκευῶν, ὧν περ ἄνθρωποι ἐς τὸν βίον δέονται, ἐς οὐσίαν ἀγόντων, ἐμπόρων δὲ τὰ πλεονάζοντά τε καὶ ἐλλείποντα ταῖς χώραις ἐκάσταις ἀπισούντων τῇ ἐκ τῆς ἐτέρας ἐς τὴν ἑτέραν μετακομιδῇ αὐτῶν, ἐς τὴν διακονίαν ταύτην κατατπόντων αὐτούς, ἅτε οὐ σχολαζόντων τῶν αὐτουργῶν ὑπὸ τοῦ τοῖς αὐτῶν πράγμασι ἢ τινων ἐμπόρων ἀθρόα ὠνούμενων, τῶν δὲ δεομένων ἐκάστοις ἐπὶ τοῖς χρεῖαις ὁπότε καὶ ὁπόσον δέοιντο ἀποδιδόμενων. Εἰσὶ δ' οἱ καὶ τὴν τοῦ σώματος ῥώμην μισθοῦμενοι διακονοῦντες ἄλλοτε ἄλλοις διαζώσιν.»

4. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Τομ. Δ'. Σελ. 120. «Ἐπὶ δὲ τούτοις τὸ ἀρχικὸν φύλον, σωτήρων τε τινων τῆς ὅλης πόλεως ἢ γένους ἢ γενῶν, ἂν οὕτω τύχη, καὶ φυλάκων, ὧν κορυφαῖος μὲν βασιλεὺς ἢ τις ἡγεμὼν, μεθ' ὃν ἄλλοι ἄλλα διειληφότες γένους ἢ πόλεως μέρη διασώζουσιν ἕκαστα, ἂν τι γίγνηται τῶν κατὰ τρόπον.

Ἐπεὶ γὰρ οὐχ οἷόν τε πάντας ἀνθρώπους πεισθῆναι ὡς τὸ ἴσον χρή ἔχειν καὶ μὴ πλεονεκτεῖν μηδὲ τοῖς ἄλλοις ἐπιβουλεύειν, ἀλλ' εἰσὶν οἱ, τοῦ αὐτουργεῖν ἀμελήσαντες ἢ τινα ἄλλην τῶν ἐς τὸν βίον χρεῖαν συντελεῖν, τοῖς ἐτέροις πόνοις ἐπιφύονται. Κατὰ δὴ τούτων ἐτάχθησαν, φιλίων μὲν νομιζομένων, δικασταὶ τε καὶ ἄλλοι ἄρχοντες, πολεμίων δέ, στρατιῶταί τε καὶ ὅσοι ἄρχοντες τούτων· οἷς ἀσχολουμένοις περὶ τὴν τῶν ὅλων φυλακὴν».

Ἡ συμβολή τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι, τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνωρίζόμενα ὡς χρήσιμα ἔργα δὲν τὰ θεωρεῖ μεμονωμένως καὶ ὡς ἄσχετα ἀλλήλων, ἀλλὰ, διατυπώνει σαφῶς τὴν ἀντίληψιν ὅτι, παρουσιάζουν στενὴν ὀργανικὴν σύνδεσιν καὶ ἀλληλεξάρτησιν, ἥτις πάλιν εἶναι, κεφαλαιώδους σημασίας διὰ τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν. Σχετικῶς γράφει: «Ὅτι γὰρ ἂν τούτων ἀπὴ οὐδὲν τῶν λοιπῶν ὄφελος, ἀλλὰ τοὺς γε ἐργαζομένους δεῖ πρῶτον ὑπάρχειν τέλη τε ἅττα σφῶν τοῖς ἔργοις παρῆναι καὶ ἅμα τοὺς φυλάσσοντας, εἰ μέλλοι τι ὄφελος ἔσεσθαι»¹.

Ἡ διατύπωσις αὕτη τοῦ Πλήθωνος περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς θεμελιώδους συμβολῆς τῆς κατανομῆς τῶν ἔργων καὶ τῆς συνεργασίας τῶν ἐπὶ μέρους εἰδῶν ἐργασίας εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ συνόλου, ἐπέχει θέσιν καθολικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ μολονότι διαρκοῦς ἀξίας, ἐντούτοις, μόνον κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθόν, μετὰ πάροδον αἰώνων, ἀνεγνωρίσθη καὶ ἐξετιμήθη δεόντως, ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

Ἀναφορικῶς μὲ τὴν ἰθύνουσαν τάξιν τῶν ἀρχόντων, δηλαδή, μὲ τοὺς περὶ τὰ κοινὰ ἀσχολουμένους, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀναμείξεως των εἰς ἄλλότρια ἔργα, καὶ εἰδικώτερον ὡς μεταπρατῶν καὶ ἐμπόρων, προφανῶς διὰ κερδοσκοπικοὺς λόγους, προτείνει, τὸν διὰ νόμου περιορισμὸν τῶν ἀρχόντων εἰς τὰ διοικητικὰ καὶ ἀμυντικὰ καθήκοντα πρὸς ἐξυγίανσιν τῆς «διοικήσεως»^{2,3}. Σχετικὰ τὰ παρατιθέμενα χωρία, τῶν ὑπομνημάτων καὶ τοῦ

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1926. Τομ. Γ'. Σελ. 254-255.

2. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Τόμ. Δ'. Σελ. 121. «Τριῶν δὲ τούτων ὄντων ἐν πόλει τῶν πρώτων γενῶν κατὰ φύσιν, ἴδι' ἅττα καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ αἱ πράξεις ἐκάστων, καὶ ὁ σπουδαῖος νόμος αὐτὸ τοῦθ' ὀρεῖ, τὰ αὐτοῦ πράττειν ἕκαστον καὶ μὴ ἐπαλλάττειν ἄλλο ἄλλῳ γένει ἐπιτήδευμα καὶ πράξιν, αὐτίκα τοὺς ἀρχοντας μὴδὲν τῶν διακανονικῶν ἐπιτηδεύειν ἐναντιώτατον γὰρ πού διακονίᾳ ἀρχῇ, διακονικὰ δ' ἐπιτηδεύματα ἄλλα τε, ὡς ἔφαμεν, καὶ ἐμπορία τε καὶ καπηλεία. Ἀρχοντι δὲ ὁ γε σπουδαῖος νόμος ὀρεῖ μὴ ἐξεῖναι ἐμπορεύεσθαι μὴδὲ καπηλεύειν μὴδ' ἄλλου μηδενὸς ἀπτεσθαι τῶν ἀνελευθέρων τοὺς τὲ στρατιώτας ἀποκεκρίσθαι τῶν πολλῶν καὶ ὅλως τοὺς σώζοντας τῶν σωζομένων καὶ τοὺς μὲν, ἀφειμένους παντὸς φόρου, στρατεύεσθαι τε καὶ προκινδυνεύειν τῶν πολλῶν, τοὺς δέ, τοῖς αὐτῶν προσέχοντας, ἱκανοὺς τε ἐξ δυνάμιν καὶ ἅμα οὐ βαρεῖς τινὰς φέρειν τοὺς φόρους, σίτησιν τοῖς τε ἀρχουσιν καὶ στρατιωτῶν τοῖς λογάσι».

3. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1930. Τόμ. Δ'. Σελ. 131-132. «Καὶ τοὺς ἀρχοντας δὲ διακαθῆραι δεῖ τῶν καπηλευόντων καὶ προεῖπεῖν μὲν ἅπασιν μὴ καπηλεύσειν μὴδ' ἐμπορεύεσθαι τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἀρχοντας τῷ ὄντι εἶναι, ἐπὶ φυλακῇ καὶ σωτηρίᾳ προσσηκότας τῶν πολλῶν, οὐ διακονικὰ ἐπιτηδεύματα ἐπιτηδεύοντας καὶ διακόνων πονηρῶν ἀδίκους σταθμίους καὶ παντὶ ὅτῳ ἂν δύνωνται τρόπῳ τοῖς τῶν τάλαιπῶρων αὐτουργῶν πράγμασι λυμαινομένων, εἴ τὲ τινες καὶ ἐκ καπήλων ἐς τὰς ἀρχὰς παρεωσμένοι εἴεν, καὶ τούτους δέ, ἂν τι χρήσιμοι δοκῶσιν, ἢ, πεπαυμένων ἤδη τοῦ καπηλεύειν, ἀρχεῖν ἢ ἀπελθῆναι τῶν ἀρχῶν. Μὴ γὰρ διακρίσθαι τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καπήλους μὲν ἀρχουσι· ἀναμεῖχθαι, στρατιώτας δ' εἰλωτεύειν, ἐπὶ εἰλωσι δὲ τὰ τῆς σωτηρίας εἶναι, φαυλοτάτης ταῦτα πολιτείας καὶ οὐδέποτε οὐδὲν μέγα ἢ καλὸν διαπραξαμένης. Ὅνοις γοῦν οὐ χρώμεθα ἐπὶ τὰ τῶν γενναίων ἵππων ἔργα, οὐδὲ γενναίοις ἵπ-

Α. Βακαλοπούλου.¹

Ἐπικαλεῖται καὶ περιγράφει μάλιστα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν προτεινομένων τὰ δεινὰ ἅτινα προέρχονται ἐκ τῆς ἀναμείξεως τῶν «ἰσχυρῶν» εἰς ἔργα ἀπάδοντα τῆς θέσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς των, καὶ ἐπανέρχεται ἐπὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς τηρήσεως τῆς ἀρχῆς τῆς κατανομῆς τῶν ἔργων. Αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως, ὑποστηρίξῃ τὴν θέσιν καὶ τὰ δικαιώματα τῶν αὐτουργῶν ἦτοι, τῶν χειρονακτικῶς ἐργαζομένων ἐντὸς βεβαίως τῶν πλαισίων τῆς καθεστηκυίας τάξεως, ἀπὸ τὰς αὐθαιρεσίας καὶ υπερβάσεις τῶν ἰσχυρῶν. Ὅρα καὶ ἀνάλογα χωρία»^{2,3}.

Ἀναγνωρίζει ὅτι, ἐφ' ὅσον οἱ χειρονακτικῶς ἐργαζόμενοι ἐκτελοῦν τὰς πρὸς τὸ σύνολον νομικῶς ἐπιβεβλημένας ὑποχρεώσεις των, κατ' οὐδένα τρόπον ἐπιτρέπεται νὰ ὑποβάλωνται εἰς καταναγκασμὸν οἰασδήποτε φύσεως ἐκ μέρους τῶν «ἰσχυρῶν», οὔτε καὶ δι' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἄμυναν, ὥς προκύπτει ἐκ τοῦ κατωτέρω :

«Ἄν καὶ εἴη στρατεύεσθαι τε τὸν αὐτὸν καὶ αὐτόν τε ἅμα τρέφειν καὶ ἐτέρους»⁴. Μοναδικὴν περίπτωσιν ἐπιβολῆς ὑποχρεωτικῆς ἐργασίας, δέχεται τὴν ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων χρησιμοποίησιν εὐαρίθμων εἰλώτων-ὑπηρετῶν, ὥς καὶ τῶν βαρυποινιτῶν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἀμυντικῶν ἔργων⁵.

ε) Κατανομή ἀγαθῶν

Ἐφ' ὅσον ὁ Πλήθων ἐδέχετο ὥς τρεῖς τοὺς πρωταρχικοὺς συντελεστάς παραγωγῆς⁶ ἦτοι τὴν ἐργασίαν, τὰ μέσα καὶ τὴν διοικητικὴν ἀρχὴν ἔκρινεν δικαίως τὴν κατανομήν τῶν παραγομένων ἀγαθῶν εἰς τρία ἴσα μερίδια, ἅνα ἓν εἰς ἕκαστον τῶν ἀντιστοίχων φορέων, ἀνεξαρτήτως ἀριθμοῦ

ποῖς ἐπὶ τὰ τῶν ὄνων, οἶμαι δὲ οὐδ' ἵπποις τοῖς αὐτοῖς ἐπ' ἀμφοτέρα, ἀλλ' ἰδίᾳ μὲν πολεμιστηρίοις, ἰδίᾳ δ' ἀχθοφόροις χρώμεθα. Πολλῷ δὴ πρότερον καὶ ἐπ' ἀνθρώπων τὰ τοιαῦτα ἔδει διακρίνειν καὶ μὴ συγχεῖν».

1. Α. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ : Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1961. σελ. 174-177,

2. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926. Τόμ. Γ'. Σελ. 255-256. «Τοὺς δὲ ταύτην εἰσίσοντας τὴν εἰσφορὰν καλέσειε μὲν ἂν τις οὕτως εἰλωτας διὰ τὸ ἀφειμένους τῆς στρατείας ἐπὶ τὸ εἰσφέρειν τετάχθαι· νομίζειν δὲ χρῆναι κοινούς τούτους τροφείας καὶ μηδὲν πλέον μήτε εἰσπράττειν παρὰ ταύτην τὴν εἰσφορὰν μηδ' ὑπὲρ ἐνὸς μήτε ἀγγάροις ἐξεῖναι χρῆσθαι μηδενί, ἀλλ' ὥς μάλιστα περιέπειν οὐδ' ὅτιοῦν ἀδικησομένους».

3. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Ὡς ἄνω σελ. 260. «Ἐπειτα, ἂν μὲν εἰς εἰλωτάς τις τελῇ, τὴν τρίτην, ὥς ἔφαμεν, ἀποφέροντα τῷ δημοσίῳ μοῖραν μηδὲν πλέον ἐνοχλεῖσθαι μηδὲ παρ' ἐνὸς ὥς ἅπαν δῆπουθεν καὶ καθ' ἅπαξ τὸ ὀφειλόμενον ἐκτετικότα, ἂν δ' εἰς στρατιώτας ἢ τινας ἄλλους τῶν τοῖς κοινῶς πράγμασι λειτουργούντων μηδὲν ἄλλο μηδὲ τοῦτο μηδενί τελεῖν πλὴν αὐτοῦ τοῦ λειτουργεῖν ἐφ' οἷς ἂν τεταγμένοις ἦ».

4. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Ὡς ἄνω. Τόμ. Γ'. Σελ. 252.

5. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ : Ὡς ἄνω. Τόμ. Γ'. Σελ. 262. «Ἐκείνη δ' ἡ ζημία καλλίων τε ἅμα μοι δοκεῖ καὶ ταῖς τε πολιτείαις σύμφορος καὶ τῷ κοινῷ λυσιτελεστέρα, δεδεμένους ἐργάζεσθαι τοὺς τοιοῦτους καὶ ἐποικοδομεῖν ἃ ἂν δεοί, τοῦ τε τοῦ ἰσθμοῦ διατειχίσματος τὰ πονοῦντα καὶ εἴ που ἄλλοθι μάλιστα δόξειεν ἂν τούτου δεῖν».

6. Ε. Σ α β β ο π ο ὕ λ ο υ : Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Σελ. 19, Πειραιεύς 1961.

τῶν συμμετεχόντων¹. Προφανῶς, δεόν ὅπως σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, ἡ τοιαύτη κατανομή ἡνύνει τὴν ὀλιγάριθμον τάξιν τῶν ἀρχόντων, ἀλλά, δεόν ὅπως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ κοινωνικά θέματα ἐρρυθμίζοντο διὰ τῆς δυνάμεως τῶν κρατούντων. Ἦτο δὲ τοιαύτης ἐκτάσεως ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ ἡ καταπίεσις τῶν ἀγροτῶν ὥστε, ἡ ἐπιβολὴ μιᾶς τοιαύτης φορολογίας, μολονότι, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν βαρεῖα ἐντούτοις θὰ ἐγένετο εὐμενῶς ἀποδεκτὴ. Πλείοτερα εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ φόρων.

Παρατηροῦμεν ὅτι, εἰς τὴν περίπτωσιν ὁ ἐργαζόμενος διέθετεν ιδιόκτητα μέσα, ἐδικαιοῦτο τὰ δύο τρίτα τῶν παραγομένων ἀγαθῶν. Εἰς τὸ ἕτερον ὑπόμνημά του προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν εἰσδηγῶν του, δεχόμενος τὴν ἔκπτωσιν ἐκ τοῦ φορολογητέου προϊόντος τῶν πραγματοποιηθέντων ἐξόδων.²

Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν περικοπῶν, σαφῶς συνάγεται ὅτι, τὸ ἐν τρίτον παντὸς παραγωγικοῦ ἐπιτεύγματος, καθ' οἷονδήποτε σχῆμα παραγόμενον, ἀνῆκεν εἰς τὴν Διοικητικὴν ἐξουσίαν, μηδεμιᾶς ἐξαίρεσεως ἐπιτρεπομένης. Ἐντούτοις, ἱκανὴν σύγχυσιν προεκάλεσεν τὸ χωρίον: «τὸν δὲ κοινοῖς ἐργαζόμενον τοῖς τέλεσιν ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ ἐργάζεσθαι, ἄλλο δὲ μὴδ' ὅτιοῦν τελεῖν τούτων μὴδὲνα ὅτι ἄξιον λόγου», λόγῳ ποιᾶς τινὸς ἀσαφείας. Οὕτω ὁ Καθηγητὴς Δ. Στεφανίδης γράφει σχετικῶς ὅτι: Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἀναλόγου πρὸς τὴν εἰσφορὰν ἀπολήψεως ἐκ τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς τυγχάνει πλήρους ἐφαρμογῆς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ'

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1930. Τομ. Δ'. Σελ. 123-124. «Ἦτις δ' ἂν δικαιοτάτη γένοιτο κατὰ λόγον μοῖρα ἐνθένδε ἐστὶ λογίσασθαι. Τοῖς ἐκ γῆς καρποῖς τριῶν δεῖ τούτων πρὸς τὴν φορὰν, ἐργασίας, τῶν τελῶν, δι' ὧν περ ἐργάσσονται οἱ ἐργασόμενοι, βοῶν, ἀμπέλων, βοσκημάτων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιοῦτοτρόπων, καὶ τῆς τούτων φυλακῆς ὥστε καὶ τρισὶν ἂν πρὸςήκοιεν κατὰ τὸ δίκαιον, τοῖς ἐργαζομένοις, τοῖς τὰ τέλη παρεχομένοις τοῖς ἔργοις καὶ τρίτοις τοῖς φύλαξι τε τῶν ὧν καὶ σωτήρησιν, οὓς βασιλέας τε καὶ ἡγεμόνας ἄλλους τε ἀρχοντας καὶ στρατιώτας ἔφαμεν. Τοὺς οὖν αὐτουργούς, τοὺς οἰκείους τοῖς τέλεσιν ἐργαζομένους ἐξουσίας οὕσης σφίσις ὅπη τε γῆς καὶ ὅπως βούλοιντο ἐργάζεσθαι ἔχοντας τὰς δύο μοῖρας, τὴν μὲν τῇ ἐργασίᾳ προσήκουσαν, τὴν δὲ τοῖς τέλεσι, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ τε καὶ τοῖς τὴν φυλακὴν τῶν ὧν ἐπιτετραμένους ἀποφέρειν, ἀπάσης ἄλλης εἰσφορᾶς, ὅτι μὴ ἄξιας λόγου, καὶ λειτουργίας ἀφειμένους, καὶ τοῦτον δικαιοτάτον γίνεσθαι φόρον γέρας τε ἄξιον καὶ σίτησιν ἅμα τοῖς τῶν κοινῶν τεταγμένοις λειτουργιῶν».

2. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Ἀθ. 1926. Τομ. Γ'. Σελ. 255. «Διὰ ταῦτα τοίνυν καὶ τριχῇ φημι δεῖν νεμεῖσθαι τοὺς γιγνομένους ἐκάστοις τῶν ἔργων καρποὺς εἴτε σίτος εἶεν, εἴτε οἶνος, εἴτε ἔλαιον, εἴτε βαμβύκινα, ἔτι τε βοσκημάτων τόκοι, γάλα, ἔριον εἴτε τι ἄλλο παραπλήσιον, λογιζομένων τῶν καρπῶν ἀροτῆρσι μὲν μετὰ τὴν τῶν σπερμάτων ἐξαίρεσιν, νομεῦσι δὲ μετὰ τὴν τῶν ἀρχαίων ἀποκατάστασιν καὶ μίαν μὲν αὐτῷ τῷ ἐργάτῃ γεγενῆσθαι μοῖραν, δευτέραν δὲ τοῖς τέλεσι, τὴν τρίτην δ' αὖ τῷ δημοσίῳ. Τὸν μὲν οὖν οἰκείους ἐργαζόμενον τέλεσιν, ἔχοντα τὰς δύο μοῖρας, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ ἀποφέρειν, τὸν δ' αὖ, παρὰ τῶν ἐπὶ τῇ δημοσίᾳ τεταγμένων ἐκλαμβάνοντα τὰ τέλη, αὐτὸν ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἐργάζεσθαι ἢ εἴ πως ἂν ἄλλως κοινῇ συμβαίνοντες τούτου τοῦ δικαίου μὴ πολὺ τοι ἀπολείποιτο, τὸν δὲ κοινοῖς ἐργαζόμενον τοῖς τέλεσιν ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ ἐργάζεσθαι, ἄλλο δὲ μὴδ' ὅτιοῦν τελεῖν τούτων μὴδὲνα ὅτι μὴ ἄξιον λόγου».

ἦν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἰσφέρει καὶ τοὺς τρεῖς συντελεστοὺς τῆς παραγωγῆς, ἐργασίαν, κεφάλαιον, καὶ ἀσφάλειαν. Τοῦτο συμβαίνει, λέγει, ἂν στρατιῶται ἢ ἄλλα δημόσια ὄργανα καλλιεργοῦν αὐτοπροσώπως καὶ δι' ἰδίων κεφαλαίων ἐν τεμάχιον γῆς κατὰ τὸν χρόνον τῆς μὴ ἀπασχολήσεως μὲ τὰ κύρια αὐτῶν ἔργα-τοιοῦτον τι δὲν ἀποκλείει ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρά-ὁπότε καὶ λαμβάνουν ὁλόκληρον τὸ προϊόν, ἄνευ οὐδεμιᾶς φορολογικῆς ἐπιβαρύνσεως»,¹ ἐνῶ, μία ἀκριβὴς κατὰ λέξιν ἐρμηνεία θὰ ὠδήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, τὸ ζεῦγος ἐργαζομένου-ιδιοκτήτου μέσων, ἐδικαιοῦτο ἀνὰ 1)2 ἕκαστος, ἥτοι ἀπὸ κοινοῦ, ἀκεραίου τοῦ εἰσοδήματος.

Ἄλλ' ἀμφότεραι αἱ ἐρμηνεῖαι δὲν μᾶς ἱκανοποιοῦν διότι εὐρίσκονται εἰς ἀντίθετον πρὸς τὴν σαφῶς διακηρυσσομένην ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος ὑποχρέωσιν τοῦ παραγωγοῦ, ὅπως, ἐκχωρῇ τὸ 1)3 τῶν παραγομένων ἀγαθῶν εἰς τὴν διοικητικὴν ἐξουσίαν. Ἡμεῖς, προτείνομεν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου αὐτοῦ, ὑπὸ τὸ πνεῦμα ὅτι, «τὸ κοινοῖς τέλεσιν», ἀναφέρεται εἰς μέσα κοινῆς ιδιοκτησίας τοῦ ἐργαζομένου καὶ οἰουδήποτε τρίτου, τὸ δὲ «ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ ἐργάζεσθαι» εἰς κατὰ τὸ ἡμισυ συμμετοχὴν τοῦ ἐργαζομένου εἰς τὸ μερίδιον τῶν μέσων (μερίδιον 1)3 τοῦ ὅλου) λόγῳ τῆς ιδιότητός του, ὡς κατὰ τὸ ἡμισυ συνιδιοκτήτου τῶν μέσων, (τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ 1)3 ἀνῆκεν εἰς τὸν μὴ ἐργαζόμενον ιδιοκτήτην τῶν μέσων). Ἀποκλείομεν δὲ σαφῶς τὴν ἐξαίρεσιν ἐκχωρήσεως τοῦ 1)3 πρὸς τὴν διοίκησιν, δι' οἰουδήποτε λόγον. Περίεργον εἶναι ὅτι, ὁ Πλήθων εἰς οὐδὲν σημεῖον τῶν ὑπομνημάτων του ποιεῖται μνείας, τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος τῶν βιοτεχνικῶν, ἐμπορικῶν καὶ ναυτιλιακῶν δραστηριοτήτων. Μία πιθανὴ αἰτιολόγησις τῆς παραλείψεως αὐτῆς εἶναι ἡ σκέψις ὅτι, λόγῳ τοῦ μικροῦ ὄγκου τοῦ «σχετικοῦ εἰσοδήματος», ἐν σχέσει πρὸς τὸ γεωργικὸν ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ πολυπλόκου χαρακτήρος του ἀφ' ἑτέρου, ὁ Πλήθων ἀπέφευγεν κατὰ τὸ «προκαταρτικὸν αὐτὸ στάδιον ἐνεργειῶν» ὅπως, ἀσχοληθῇ μὲ λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοιούτων προβλημάτων.

Τέλος, προκειμένου περὶ ἐκτάκτων ἀναγκῶν καὶ εὐρείας στρατολογίας ὁ Πλήθων, προτείνει τὴν ἀνὰ ζεύγη κατανομήν τοῦ σωματικῶς ἐργαζομένου ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἐκ περιτροπῆς στράτευσιν ἑνὸς ἑκάστου τοῦ ζεύγους, ἐνῶ, ὁ ἕτερος θὰ ἐργάζεται διὰ τὴν συντήρησιν ἀμφοτέρων, τοῦ παραγωγικοῦ ἐπιτεύγματος κατανεμομένου πλέον κατ' ἴσα μερίδια εἰς ἕκαστον. Κατὰ τὴν γνώμην μας ἡ περίπτωσις αὕτη ἀποτελεῖ μίαν πρόσθετον, πέραν τοῦ 1)3, ἐπιβάρυνσιν τοῦ αὐτουργοῦ, ἀλλὰ, δέον ὅπως ἐρμηνευθῇ ὡς μέτρον ἐκτάκτου ἀνάγκης, διαρκείας προσωρινῆς, ὅσον διαρκεῖ ἡ πολεμικὴ ἀνάγκη².

1. Δ. Στεφανίδης: Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει. Ἀθήναι 1948. Σελ. 289, Τομ. Α'.,

2. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926. Τόμ. Γ'. Σελ. 256.

«Οὐ μὲν οὖν ἔστιν εἰς στρατιώτας τε καὶ εἰλωτας τοὺς σύμπαντας διελεῖν, διὰ τὸ μὴ πάντας ἐπιτηδεῖους δοκεῖν εἶναι στρατεύεσθαι, ταύτη νείμαι· οὐ δ' ἂν οἱ πλείστοι ἐπι-

Β) Περί εμπορικής πολιτικής

Εἰς τὰ ὑπὸ ἀνάλυσιν ὑπομνήματά του, ὁ Πλήθων, διαλαμβάνει μέτρα ἀντιμετωπίσεως τῆς ἀκολουθητέας ἐμπορικῆς πολιτικῆς, καθ' ὅσον, ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας σχετικῆς κατευθύνσεως εἰς τὸ Δεσποτάτον, ἐνεφανίζετο κατάστασις ἀνησυχητικῆ, ἀπὸ πλευρᾶς ἐπαρκείας ἀγαθῶν. Ἐπαραγματοποιοῦντο ἡϋξημέναι εἰσαγωγαὶ ἀγαθῶν, ἔναντι τῶν ἐξαγομένων τοιούτων, καὶ δὴ εἰς εἶδη πολυτελείας πέραν τῶν ἀνεκτῶν ὀρίων. Ἐπειδὴ μάλιστα ὑφίστατο ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη εἰσαγωγῆς ὀπλων, σιδήρου κλπ. πολεμικῶν ἐφοδίων διὰ τὴν ὑπὸ κρίσιν περίοδον, προέτεινεν τὴν ἐξαγωγήν ἀνευ καταβολῆς οἰουδήποτε φόρου.¹

Δεχόμενος ὅτι, ἡ γεωργία ἦτο ἡ κυριώτερα πηγὴ πλούτου, οὐχὶ μόνον διὰ τὸ κράτος, ἀλλὰ, καὶ διὰ τὸν ἰδιώτην, δὲν ἐθεώρει ὅτι ἦτο καὶ ἡ μόνη. Πλὴν τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς καὶ πλησίον ταύτης εὕρισκοντο ἡ δευτερογενὴς καὶ τριτογενὴς ὡς λέγομεν σήμερον.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ προκειμένου οἱ παραγωγικοὶ οὔτοι κλάδοι, νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὴν καθολικὴν προσπάθειαν ἀνορθώσεως τοῦ Δεσποτάτου, εἰδικώτερον δὲ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς περιγραφείσης κρίσεως καταστάσεως, ὁ Πλήθων εἰσηγήθη μέτρα προστατεύοντα τὸ ἐθνικὸν συμφέρον καὶ τὸ κοινωνικὸν σύνολον. Δὲν εἶναι συνεπῶς εὐχερὲς νὰ κατατάξωμεν τὰς ἀπόψεις του, ὡς πρὸς μίαν μόνον κατεύθυνσιν, καθ' ὅσον, θὰ ἀφιστάμεθα τότε τῆς πραγματικότητος. Ἀνεπιφυλάκτως ὅμως, δεχόμεθα ὅτι αἱ ἀπόψεις του, ὑπεστήριζον καὶ ὑπεδείκνυσαν τὴν κρατικὴν παρέμβασιν εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν, ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος². Ἦχθη λοιπὸν ὁ Πλήθων, εἰς τὴν διατύπωσιν σειρᾶς ὀλοκλήρου μέτρων, πρὸς θεμελίωσιν συστηματικῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς τοῦ Δεσποτάτου. Αἱ ἀπόψεις του διεπνέοντο ὑπὸ πνεύματος παρεμβατισμοῦ, κρατικοῦ ἐλέγχου, ἐξικνουμένου ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ πεδίου τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς.³

τῆδριοι δοκοῖεν στρατεύεσθαι, τούτους μὲν αὖ κατὰ συζυγίας διελεῖν, ἔπειτα ἀναγκάζειν τοὺς ὁμόζυγας κοινοῖς τὰ πολλὰ τοῖς τέλεσιν ἐργάζεσθαι καὶ παρὰ μέρος ἐκάτερον τὸν μὲν ἐργάζεσθαι τῷ κοινῷ ἀμφοῖν, τὸν δ' ἕτερον στρατεύεσθαι».

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Δ'. Σελ. 124, Ἀθ. 1930. «Τοὺς ἐκ τῆς χώρας καρπούς μὴ ἐξεῖναι ἐξάγειν ὅπη τε καὶ ὅπως τις βούλοιο, ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ πρὸς γε ἐσπόνδους τῶν ξένων τὸν βουλόμενον ἐξάγειν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ἐξαχθησομένους ἢ εἰ ἐν μὴ μείονι ἢ διπλασίᾳ χρεῖα οἱ ξένοι εἶεν τῶν πολιτῶν· σιδήρου δὲ μόνον, εἰ δέοι, καὶ ὀπλων καὶ εἰ δὴ τοῦ ἄλλου τῶν ἀναγκασιότατων ἀλλαττόμενον ἐξεῖναι ἐξάγειν, μὴ τελούντα μηδοτιοῦν».

2. Ε. Σαββοπούλου: Γ. Γεμιστός - Πλήθων, Πειραιεὺς 1961. Σελ. 24.

3. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἀνωτέρω Τόμος Γ'. Σελ. 263 - 264, Ἀθ. 1926:

«Σχεδὸν γὰρ οὐδ' ὅτουοῦν τῶν ἐξωθεν εἰσαγωγίμων δοκεῖ δεῖσθαι ἡ χώρα, ὥστε του καὶ τοιούτου νομίσματος δεῖν, πλὴν σιδήρου καὶ ὀπλων. Ταῦτα δὲ τῶν βαμβυκίνων τούτων ῥάδιον ἀλλάττεσθαι, ὥστ' οὐδὲν ἂν εἶναι βλάβος ἀτίμασσαι τὸ ξενικὸν τουτὶ

Βεβαίως ὁ προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος παρεμβατισμός δέν ἦτο ὁλοκληρωμένος, ὑπὸ μορφὴν ἀκριβοῦς ἐπιστημονικοῦ συστήματος. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι φυσικόν, ἐφ' ὅσον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Καθηγητὴς Δ. Βεζανῆς, καὶ σήμερον ἀκόμη (μετὰ πέντε ὁλοκλήρους αἰῶνας) δέν ἔχομεν θεωρίαν παρεμβατισμοῦ χαρακτηριζομένην καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ ἀκρίβειας.¹

Προέτεινεν τὸν περιορισμὸν τῶν εἰσαγωγῶν,² τὴν ἀναταλλαγὴν ἐγχωρίων βιοτεχνικῶν καὶ ἀγροτικῶν προϊόντων πρὸς μέσα ἀμύνης, ὅπλα, σίδηρον κλπ. ἐφόδια, τὸν περιορισμὸν τῶν ἐξαγωγῶν καὶ τὴν καθιέρωσιν τοῦ συστήματος τῶν ἀνταλλαγῶν. Τὰ προτεινόμενα μέτρα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἀνωτέρω ἀπέβλεπον τελικῶς εἰς τὴν ὑποστήρηξιν πολιτικῆς τῆς αὐταρκείας, ὡς θέλομεν εὐθύς ἀποδείξει διὰ τῆς σχετικῆς ἀναλύσεως.

1) Εἰσαγωγὰι - Ἐξαγωγὰι

Ἐκκινᾷ ὁ Πλήθων ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ Δεσποταῖον ὀφείλει νὰ εἶναι βασικῶς αὐταρκες, μὴ ἐξαρτώμενον ἐκ τῶν εἰσαγωγῶν: «τὸ τε τῆς γῆς κρατοῦντος αὐτόθεν, ἂν τῶν ἐπιτηδείων εὐπορεῖν, ἀλλὰ, μὴ ἐκ τῆς ὑπερορίας δεῖσθαι»³.

Καὶ προχωρεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι, εὐτυχῶς ἡ Πελοπόννησος δέν ἔχει ἀνάγκην προϊόντων τῆς ἀλλοδαπῆς πλὴν σιδήρου καὶ ὀπλων,

---

νόμισμα καὶ πονηρόν. Οὐ γὰρ σμικρά που κακία πολιτείας, παρόντων μὲν ἐρίων τούτων ὧν ἡ χώρα φέρει, παρόντος δὲ λίνου, οὔσης δὲ βύσσου, ὄντων δὲ βαμβυκίνων, μὴ τούτοις τὰ περὶ τὴν ἀμπεχόνην οὕτως ὅπως ἂν δυνώμεθα φιλοτεχνεῖν, ἀλλὰ τὸν ἔξωθεν μὲν ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους κομιζομένων ἐκείνων ἐρίων, ὑπὲρ δὲ τὸν Ἰόνιον εἰς ἐσθῆτα σκευαζομένων δεομένους φαίνεσθαι. Ὡς πλέονι ἂν καλλίους τῷ ὄντι ἦμεν τοῖς ἐπιχωρίοις τούτοις χρώμενοι καὶ αὐτάρκως τὰ περὶ τὴν ἀμπεχόνην ἔχοντες ἢ ὅσῳ καλλίων ἂν δόξειεν ἴσως ἡ ξενικὴ αὕτη ἐσθῆς τῆς ἐπιχωρίως ἂν σκευασθησομένης. Ἐπεὶ δ' εἰσαγωγίμων ἐμνήσθην χρημάτων, καλῶς ἂν ἴσως ἔχοι καὶ ὅλως περὶ εἰσαγωγῆς τε καὶ ἐξαγωγῆς χρημάτων βραχύ τι διαλαβεῖν. Τῶν τε οὖν εἰσαγομένων χρημάτων τὰ μὲν που εἰσάγειν ἄμεινον, τὰ δὲ μὴ, τῶν τε ἐξαγομένων τὰ μὲν ἐξάγειν, τὰ δὲ μὴ ἐξάγειν ἄμεινον, τὰ δ' ἐν ἑκατέροις οὐ πολὺ τι διαφέρει ὁπότερα ἴσως γίγνεται ἂν. Οὐκ οὖν οὐδὲ ταῦτα παροπτέα εἰκὴ καὶ ὡς ἔτυχέ που γιγνόμενα· οὐ γὰρ φαῦλον ἂν εἰς πολιτείαν καὶ τοῦτο ξυμβάλλεσθαι τὸ μέρος καλῶς ἢ μὴ γιγνόμενον. Ἄ μὲν γὰρ ἄμεινον εἰσάγειν, τούτων μὲν ἂν δέον τέλος μηδὲν μηδὲν τελεῖν τῆς εἰσαγωγῆς μήτε πολίτην μήτε ξένον, ἵνα δὴ καὶ ῥᾶον εἰσάγοιτο· τῶν δ' ἄλλων ἃ ἄμεινον μένειν, ταῦτα δ' ἐπὶ μεγάλοις τοῖς τέλεσι τοὺς ἐξάγοντας ἐξάγειν, ἵνα ἢ μὴ λυσιτελοῦν σφίσιν ἐξάγειν μένοντα ἀφθονώτερον ὑπάρχη τοῖς πολίταις χρήσθαι ἢ ἐξαγόμενα πάντως ὠφελῇ τι τὸ κοινὸν καὶ ὅδε ὁ πόρος τῷ δημόσιῳ προστίθοιτο, ὃ δὴ ἐπὶ τε πρεσβείας καὶ εἴ γέ τι ἄλλο ἀηθὲς ἀνάλωμα καταλαμβάνοι εἴ ἂν δῆπουθεν χρῆσθαι».

1. Δ. Βεζανῆς: Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία. Ἀθήναι 1933. Σελ. 20

2. Α. Βακαλοπούλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, Σελ. 179. Θεσσαλονίκη 1961.

3. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τομ. Δ'. Σελ. 122, Ἀθ. 1930.

τά ὅποια δύναται νά εἰσαγάγῃ δι' ἀνταλλαγῆς προϊόντων καί ἰδίως βαμβακερῶν ὑφασμάτων.^{1,2,3}

Ἐξ αἰτίας ὅμως τῆς τάσεως πρὸς πολυτελεῖ διαβίωσιν τῆς ἀρχούσης τάξεως καί τῆς περιφρονήσεως ὑπ' αὐτῆς τῶν ἐγχωρίων βιοτεχνικῶν προϊόντων, παρατηρεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλήθωνος ἀθρόα εἰσαγωγή προϊόντων πολυτελείας εἰς ὑψηλὰς τιμὰς καί πρὸς ἀντιστάθμισιν τῶν τοιούτων εἰσαγωγῶν, ὑπῆρχεν πλεον, ἀνάγκη ἐξαγωγῆς μεγάλων ποσοτήτων ἐγχωρίων πρώτων ὑλῶν εἰς τιμὰς λίαν χαμηλὰς. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀνωτέρω ὑπῆρξεν ἡ μείωσις καί ἡ σπᾶνις βασικῶν εἰδῶν λαϊκῆς καταναλώσεως, ἥτοι, εἶχεν συντελεσθῇ διαφοροποιήσις εἰς τὴν ἐλαστικότητα ζήτησεως ὡς λέγομεν σήμερον, προϊόντων τῆς ἀλλοδαπῆς.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως αὐτῆς πλὴν τῶν ἠθικῆς φύσεως ἐπιχειρημάτων, ὁ Πλήθων, εἰσηγήθη τὴν λήψιν σειρᾶς ὅλης μέτρων ἐμπορικῆς πολιτικῆς.

α) Εἰσαγωγαι

Ὡς πρὸς τὰς εἰσαγωγὰς ὁ Πλήθων διαχωρίζει τὰ εἰσαγόμενα εἶδη εἰς τρεῖς κατηγορίας :

- i) Πολυτελεῖ καὶ ἐπουσιώδη
- ii) Τὰ «ἀδιάφορα».
- iii) Ἀπολύτου ἀνάγκης.

Τῶν πρώτων ἐπικρίνει σφοδρῶς τὴν εἰσαγωγὴν⁴ συνιστῶν μάλι-

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926. Τομ. Γ'. Σελ. 263.

«Σχεδὸν γὰρ οὐδ' ὅτουσιν τῶν ἔξωθεν εἰσαγωγίμων δοκεῖ δεῖσθαι ἡ χώρα, ὥστε τοῦ καὶ τοιούτου νομίματος δεῖν, πλὴν σιδήρου καὶ ὀπλων. Ταῦτα δὲ τῶν βαμβυκίνων τούτων ράδιον ἀλλάττεσθαι».

2. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Ἀθ. 1926. Τόμ. Γ'. Σελ. 263.

«Τῶν γὰρ ξενικῶν τούτων ἐσθημάτων πολλὴ ἀλογία καὶ δεῖσθαι. Οὐ γὰρ σμικρά που κακία πολιτείας, παρόντων μὲν ἐρίων τούτων ὧν ἡ χώρα φέρει, παρόντος δὲ λίνου, οὔσης δὲ βύσσου, ὄντων δὲ βαμβυκίνων, μὴ τούτοις τὰ περὶ τὴν ἀμπεχόνην οὕτως ὅπως ἂν δυνώμεθα φιλοτεχνεῖν, ἀλλὰ τῶν ἔξωθεν μὲν ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους κομιζομένων ἐκείνων ἐρίων, ὑπὲρ δὲ τὸν Ἰόνιον εἰς ἐσθῆτα σκευαζομένων δεομένους φαίνεσθαι. Ὡς πλεόνι ἂν καλλίους τῶ ὄντι ἤμεν τοῖς ἐπιχωρίοις τούτοις χρώμενοι καὶ αὐτάρκως τὰ περὶ τὴν ἀμπεχόνην ἔχοντες ἢ ὅσω καλλίων ἂν δόξειεν ἴσως ἡ ξενικὴ αὕτη ἐσθῆς τῆς ἐπιχωρίως ἂν σκευασθῇσομένης».

3. Ἀ. Βακαλοπούλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1961. Σελ. 179.

4. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Ἀθ. 1926. Τομ. Γ'. Σελ. 263 - 264.

«Ἐπεὶ δ' εἰσαγωγίμων ἐμνήσθην χρημάτων, καλῶς ἂν ἴσως ἔχοι καὶ ὅλως περὶ εἰσαγωγῆς τε καὶ ἐξαγωγῆς χρημάτων βραχὺ τι διαλαβεῖν. Τῶν τε οὖν εἰσαγομένων χρημάτων τὰ μὲν που εἰσάγειν ἄμεινον, τὰ δὲ μὴ τῶν τε ἐξαγομένων τὰ μὲν ἐξάγειν, τὰ δὲ μὴ ἐξάγειν ἄμεινον, τὰ δ' ἐν ἑκατέροις οὐ πολὺ τι διαφέρει ὁπότερα ἴσως γίγνοιτ' ἂν. Οὐκ οὖν οὐδὲ ταῦτα παροπτέα εἰκὴ καὶ ὡς ἔτυχέ που γιγνόμενα· οὐ γὰρ φαῦλον ἂν εἰς πολιτείαν καὶ τοῦτο συμβάλλεσθαι τὸ μέρος καλῶς ἢ μὴ γιγνόμενον. Ἄ μὲν γὰρ ἄμεινον εἰσάγειν, τούτων μὲν ἂν δέον τέλος μηδὲν μηδὲν τελεῖν τῆς εἰσαγωγῆς μήτε πολίτην μήτε ξένον, ἵνα δὴ καὶ ῥᾶον εἰσάγοιτο».

στα τήν ἀπαγόρευσιν τῆς εἰσαγωγῆς των,¹ χωρὶς ἐντούτοις νὰ καθορίζῃ, ἐπακριβῶς τὰ ληπτέα πρακτικὰ μέτρα, ἐνδεχομένως πρὸς ἀποφυγὴν προστριβῶν μετὰ τῆς ἀρχούσης τάξεως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ δεύτερα, φρονεῖ ὅτι, ἡ εἰσαγωγή των εἶναι ἀδιάφορος διὰ τήν χώραν. Ὡς πρὸς τὰ εἶδη τῆς τρίτης κατηγορίας εἰς τὰ ὁποῖα συγκαταλέγει τὸν σίδηρον, τὰ ὄπλα καὶ γενικῶς τὰ πολεμοφόδια, ὡς καὶ ἕτερα εἶδη βασικῆς ἀνάγκης μὴ παραγόμενα εἰς τὸ Δεσποτᾶτον, ἅτινα καὶ δὲν κατονομάζει, εἰσηγείται τήν ἀτελῆ εἰσαγωγὴν καὶ ἐπὶ πλέον πᾶσαν διευκόλυνσιν εἰς τοὺς εἰσαγωγεῖς των.

Οὕτω, ἐπίστευεν ὅτι, θὰ ἀντιπαρήρχετο καὶ τὸν οὐσιώδη κίνδυνον ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν τιμῶν ² τῶν εἰσαγομένων ἀγαθῶν, ἅτινα ἐνδεχομένως θὰ παρέσυρον γενικώτερον εἰς μεταβολὴν τῶν τιμῶν καὶ τὰ ὑπόλοιπα προϊόντα δημιουργουμένης μιᾶς δυσχεροῦς καταστάσεως.

Περαίνοντες τὰ περὶ εἰσαγωγῶν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἰς τὰ περὶ προσπαθείας περιστολῆς τῆς εἰσαγωγῆς τῶν πολυτελεῶν καὶ λοιπῶν ἐπουσιωδῶν ἀγαθῶν δὲν συμφωνοῦμεν μὲ τὰ ὑποστηριζόμενα τόσον ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν Δ. Στεφανίδη καὶ Α. Καλλιαβᾶ ὅσον καὶ τοῦ Ι. Μαμαλάκη, καθ' ὅσον, εἰς οὐδὲν σημεῖον τῶν ἀρχαίων κειμένων ἀναφέρεται ἀνάγκη ἐπιβολῆς εἰσαγωγικῶν δασμῶν ὡς οὗτοι ἀναγράφουν.³⁻⁴⁻⁵

β) Ἑξαγωγαι

Κατ' ἀρχὴν ὁ Πλήθων τάσσεται κατὰ τῶν ἑξαγωγῶν. Πλὴν τῆς περιπτώσεως ἀνταλλαγῆς ἐγχωρίων ἀγαθῶν μὲ ὄπλα καὶ σίδηρον, ἥτις

1. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1930. Τομ. Δ'. Σελ. 124, «Ξενικῶν μὲν ἐσθῆτων ἄλλων ματαίων καὶ ἀνωφελῶν ὀλιγωροῦσιν».

2. Χρησιμοποιοῦντες τὸν ὅρον «μεταβολὴ τῶν τιμῶν» δὲν νοοῦμεν τὴν σήμερον ἀναλυτικὴν παραδεδεγμένην ἔννοιαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, οὔτε τὴν εἰς τὸν θεωρητικὸν τομέα σύγχρονον βιβλιογραφίαν (Ὅρα καὶ Ι. Πίντος: Ἡ θεωρητικὴ ἀνάλυσις τῶν μεταβολῶν τῶν τιμῶν ἐν τῇ συγχρόνῳ οἰκονομίᾳ. Ἀθῆναι 1936) ἀλλὰ, τὴν ἀπλῆς μορφῆς μεταβολὴν τῶν τιμῶν ἥτις διεμορφοῦτο κατὰ τὴν κρινομένην περίοδον.

3. Δ. Στεφανίδη: Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ τῆς ἐξελίξει. Ἀθῆναι 1948. Τομ. Α'. Σελ. 293.

«Κατόπιν τούτου συνιστᾷ ἐνεργὸν ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως διευκολυνθῇ μὲν ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίωντων εἰδῶν, παρακωλυθῇ δὲ δι' ὑψηλῶν δασμῶν ἡ τῶν μὴ ἀπαραιτήτων».

4. Α. Καλλιαβᾶ: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία Ἀθ. 1952. Σελ. 54.

«Οὕτω μεταξὺ τῶν ἄλλων δημοσιονομικῶν μέτρων προτείνει τελωνειακὰ ἐμπόδια καὶ τελωνειακοὺς δασμοὺς διὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰδῶν μὴ ἀπαραιτήτων καὶ διευκόλυνσιν εἰσαγωγῆς τῶν ἀναγκαίωντων».

5. Ι. Μαμαλάκη: Γ. Γεμιστὸς — Πλήθων Ἀθῆναι 1939, Σελ. 83.

«Ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἑξαγωγὴ πρέπει νὰ κανονισθοῦν ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς πολιτείας μὲ ἐπιβολὴ τελωνειακῶν δασμῶν».

δέον ὅπως ἐνθαρρύνεται διὰ παντός τρόπον, ὡς π.χ. δι' ἀπαλλαγῆς τῶν ἐξαγομένων ἀπὸ παντός δασμοῦ.¹

Διὰ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ δέχεται ὅτι, δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐξαγωγή αὐτῶν, ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις ὡς ὁ φιλικὸς χαρακτήρ τῶν εἰσαγουσῶν χωρῶν. Ἀλλά, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐπαρκείας τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς προτείνει τὴν ἐπιβολὴν ὑψηλοῦ ἐξαγωγικοῦ δασμοῦ ἀνερχομένου εἰς πεντήκοντα τοῖς ἑκατὸν τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τρεχούσης τιμῆς. Οὕτω, τελικῶς μὲ τὰς διαφόρους μεσολαβούσας ἐπιβαρύνσεις, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μεταφορᾶς, ἡ τιμὴ εἰς τὸν τόπον προορισμοῦ, θὰ ἀνῆρχετο εἰς τὸ διπλάσιον περίπου τῆς ἐν τῷ Δεσποτάτῳ πραγματοποιουμένης. Τόσον δὲ ὑψηλὰ εἰς κοστολόγιον δὲν θὰ ἐνδιέφερον τοὺς ἀλλοδαποὺς ἀγοραστὰς καὶ τελικῶς θὰ περιωρίζοντο εἰς τὸ ἐλάχιστον αἱ ἐξαγωγαὶ προϊόντων ἐκ τοῦ Δεσποτάτου. Περιοριζομένων δὲ τῶν ἐξαγωγῶν θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ ἐπάρκεια τῶν ἀναγκαιούντων ἀγαθῶν διὰ τοὺς κατοίκους. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ λοιπὰ ἐκτὸς εἰδῶν διατροφῆς εἶδη, διὰ τὰ ὁποῖα ἔκρινεν προτιμώτερον τὴν παραμονὴν των εἰς τὸ Δεσποτάτον, προέτεινεν, τὸν ἐξαγωγικὸν δασμὸν ὡς ἀνασχετικὸν παράγοντα² ἀποφασιστικῶς ἐπηρεάζοντα τὰς ἐξαγωγάς. Οὕτω, τὰ διάφορα ἀγαθὰ θὰ παρέμενον εἰς τὸ Δεσποτάτον. Παρὰ ταῦτα, ἐὰν παρὰ τὸ ἡϋξημένον τῶν δασμῶν ἐπραγματοποιούντο περιωρισμένης πλέον κλίμακος ἐξαγωγαί, θὰ ὠφελῆτο τὸ σύνολον, ἦτοι τὸ Δημόσιον Ταμεῖον διὰ τῆς εἰσπράξεως τῶν ἡϋξημένων δασμῶν. Τὸ ἔσοδον μάλιστα τοῦτο θὰ ἐχρησιμοποιήτο δι' ἐκτάκτους δαπάνας ἢ διὰ τὴν συντήρησιν διπλωματικῶν ἀποστολῶν. Ὅρθως, συνεπῶς, παρατηρεῖ ὁ Καθηγητὴς Δ. Στεφανίδης ὅτι «οἱ δασμοὶ εἶναι λοιπὸν διὰ τὸν Πλήθωνα οὐχὶ μέσον πορισμοῦ δημοσίων ἐσόδων, ἀλλ' ὄργανον ρυθμίσεως τῶν ἐσωτερικῶν οἰκονομικῶν σχέσεων. Τὰ ἐκ τούτων ἔσοδα τοῦ κράτους χρησιμοποιοῦνται παρ' αὐτοῦ δι' ἐντελῶς ἐκτάκτους ἀνάγκας»³ Ἐπὶ τοῦ σημείου ὅτι ὁ Πλήθων εἰσηγείτο «τὴν διευκόλυνσιν ἐξαγωγῆς πλεοναζόντων εἰδῶν» διατηροῦμεν ἐπιφυλάξεις, καθ' ὅσον, εἰς οὐδὲν σημεῖον τῶν ὑπο-

1. Σ π. Λάμπρου: Πολ. καὶ Πελ. Τομ. Δ'. Σελ. 124, Ἀθ. 1930.

«Τοὺς ἐκ τῆς χώρας καρποὺς μὴ ἐξεῖναι ἐξάγειν ὅπη τε καὶ ὅπως τις βούλοιτο, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ πρὸς γε ἐνσπόνδους τῶν ξένων τὸν βουλόμενον ἐξάγειν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ἐξαχθησομένους ἢ εἰ ἐν μὴ μείονι ἢ διπλασίᾳ χρεῖα οἱ ξένοι εἶεν τῶν πολιτῶν· σιδήρου δὲ μόνον, εἰ δέοι, καὶ ὅπλων καὶ εἰ δὴ τοῦ ἄλλου τῶν ἀναγκαιοτάτων ἀλλαττόμενον ἐξεῖναι ἐξάγειν, μὴ τελούντα μηδοτιοῦν».

2. Σ π. Λάμπρου: Πολ. καὶ Πελ. Τομ. Γ'. Σελ. 264, Ἀθ. 1926.

«Τῶν δ' ἄλλων ἃ ἄμεινον μένειν, ταῦτα δ' ἐπὶ μεγάλοις τοῖς τέλεσι τοὺς ἐξάγοντας ἐξάγειν, ἵνα ἢ μὴ λυσιτελοῦν σφίσιν ἐξάγειν μένοντα ἀφθονώτερον ὑπάρχη τοῖς πολιταῖς χρῆσθαι ἢ ἐξαγόμενα πάντως ὠφελῇ τι τὸ κοινὸν καὶ ὅδε ὁ πόρος τῷ δημοσίῳ προστίθεται, ὃ δὴ ἐπὶ τε πρεσβείας καὶ εἴ γέ τι ἄλλο ἄθρες ἀνάλωμα καταλαμβάνει εἴη ἂν δῆπουθεν χρῆσθαι».

3. Δ. Στεφανίδης: Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει. Ἀθήναι 1948. Τομ. Α'. Σελ. 294.

μνημάτων αναφέρεται σύστασις περί προνομιακῆς μεταχειρίσεως πλεοναζόντων ἐξαγωγίμων εἰδῶν, πλήν, τῆς ρητῆς προαναφερθείσης περιπτώσεως, ἀνταλλαγῆς βαμβακερῶν ὑφασμάτων με ὅπλα. Συντασσόμεθα με τὴν ἄποψιν τοῦ Καθηγητοῦ Α. Καλλιαβᾶ καθ' ὅσον, ὡς γράφει: «τὰ δασμολογικὰ μέτρα δὲν ἀποβλέπουν εἰς δημοσιονομικοὺς σκοπούς, ἀλλὰ εἰς γενικοὺς οἰκονομικοὺς»¹ εἰς αὐτοὺς δὲ περιλαμβάνονται οἱ σκοποὶ τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς χάριν τῶν ὁποίων εἰσηγείτο τοὺς δασμούς.

Διὰ τῆς τοιαύτης ρυθμίσεως τῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν με κύριον, οὐχὶ ὅμως, ἀποκλειστικὸν ὄργανον τὸν δασμόν, ὁ Πλήθων, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν παρεμπόδισιν εἰσαγωγῶν πολυτελῶν καὶ ἀχρήστων εἰδῶν, ὁπότε, αὐτομάτως θὰ ἀνεζωπυροῦτο ἡ ἐντοπία βιοτεχνία εἰδῶν ἐπενδύσεως καὶ γενικώτερον παρεμφερῶν προϊόντων καὶ ἐπὶ πλέον θὰ ἐπέδρα ἀνασταλτικῶς ἐπὶ τῶν ἐξαγωγῶν ἀκατεργάστων πρώτων ὑλῶν καὶ ἀγροτικῶν προϊόντων.

Τοιοῦτοτρόπως θὰ ἐπετυγχάνοντο:

α) Ἐπάρκεια καταναλωτικῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης καὶ εἰς προσιτὰς τιμὰς διὰ τὸ εὐρὺ κοινόν.

β) Ὑπαρξις ἐπαρκῶν ἀποθεμάτων πρὸς ἀνταλλαγὴν με ὅπλα, σίδηρον κλπ. καὶ τινὰ εἶδη πρώτης ἀνάγκης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν προτεινομένην ἀπαλλαγὴν τῶν ἀπὸ παντὸς εἰσαγωγικοῦ δασμοῦ.

γ) Ἐξασφάλισις πρώτων ὑλῶν εἰς τὴν ἀναζωογονημένην βιοτεχνίαν τοῦ Δεσποτάτου.

Οὕτω, ἡ εἰσηγούμενη ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος ἐμπορικὴ πολιτικὴ ἐσκοπεί εἰς τὸ νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὴν λύσιν εἰς τὰ φλέγοντα ζητήματα τῆς Πελοποννήσου. Καὶ πράγματι, ἐὰν τὰ προτεινόμενα μέτρα ἐτίθεντο εἰς ἐφαρμογὴν ἐν συνδυασμῷ με τὴν αὔξησιν τῆς καλλιεργουμένης γῆς καὶ ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ὡς ἀνεπτύξαμεν εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον, θὰ ἀνεμόρφωνον ριζικῶς τὸν ὅλον οἰκονομικὸν βίον τοῦ Δεσποτάτου. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὑποστηριζόμενα ὑπὸ τοῦ H. F. Tozer¹ περὶ τοῦ προστατευτισμοῦ τοῦ Πλήθωνος καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς καταναλώσεως, δεχόμεθα μὲν ὅτι, ὁ Πλήθων, ἀπέδιδεν ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν κατανάλωσιν, ἀλλὰ, τὰ εἰσηγούμενα ὑπ' αὐτοῦ μέτρα, ἐὰν ἐτίθεντο εἰς ἐφαρμογὴν, πιθανόν, θὰ εἶχον γενικώτερον εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα, τόσον, ἐπὶ τῆς παραγωγῆς ὅσον καὶ τῆς καταναλώσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διησφαλίζετο ἡ κατανάλωσις τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς εἰς κανονικὰ ἐπίπεδα, με σοβαρὰς πιθανότητος αὐξήσεως ταύτης, ἐφ' ὅσον, δι' ἄλλων μέτρων, ὡς ἀνελύθησαν ἤδη, θὰ ἐβελτιοῦτο ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων. Συνέπεια δὲ ἡνύξημένης καταναλώσεως, ἐγχωρίων προϊόντων, ἐστήμαιεν

1. Ἀ. Καλλιαβᾶ: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία Ἀθῆναι 1952. Σελ. 54.

2. H. F. Tozer: A Byzantine reformer (the journal of Hellenic Studies, London 1886, page 375).

όπωςδήποτε, αύξησιν άπασχολήσεως άγροτικού δυναμικού, καθ' όσον, διά τήν έποχήν εκείνην, δέν δύναται νά γίνη λόγος περί τεχνικού έξοπλισμού.

Έπομένως, δυνάμεθα νά ύποστηρίξωμεν ότι, έχομεν έν δασμολογικών καθεστώς, περίπου όμοιον τοϋ ύφισταμένου, και έν πολλοίς ταυτιζόμενον πρός τās σημερινās κατευθύνσεις και κρατούσας άντιλήψεις περί δασμών εις τε τήν πράξιν και τήν θεωρίαν.^{1,2}

2) Πολιτική αϋταρκείας και άνταλλαγών

Η προτεινόμενη ύπό τοϋ Πλήθωνος έμπορική πολιτική, δέν ύπέρξεν άσχετος πρός τήν επιδιωκομένην πολιτικήν τής αϋταρκείας^{3,4} ήν και ύπεστήριζεν. «Τό τε τής γής κρατούντας αϋτόθεν, άν τών επιτηδείων εύπορεΐν, αλλά μη έκ τής ύπερορίας δεΐσθαι».⁵

Έπίσης και τό προτεινόμενο σύστημα άνταλλαγής⁶ προϊόντων, εκεί απέβλεπεν. Σχετικόν τό κατωτέρω χωρίον. '

Έπεθύμει, όπως καταστή τώ Δεσποτάτον, χώρα αϋτάρκης από πάσης πλευράς. Άναλογιζόμενος δέ τούς φόβους τούς όποίους διетύπωσεν διά τά κυκλοφορούντα ξενικά νοθευμένα νομίσματα και τούς όποίους εκθέτομεν περαιτέρω εις ίδιον τμήμα, δυνάμεθα νά συμπεράνωμεν ότι, διά τής αϋταρκείας έθετεν εις τό περιθώριον τό τόσον επιζήμιον, άλλ' έν κυκλοφορία εύρισκόμενον ξενικόν νόμισμα, ως περιεγράφη. Με τήν πολιτικήν τής αϋταρκείας, συνδέεται επί πλέον και ή πολιτική τής έμπορικής άπομονώσεως⁸, ήτις, δυνατόν νά ύποστηριχθί ότι έν προκειμένω εύρισκεν

1. Ί. Παρασκευοπούλου: Παραδόσεις Έφρημοσμένης Πολιτικής Οικονομίας, 'Αθ. 1949, Σελ. 36 κ.έ.

Μ. Στασινοπούλου: Μαθήματα Δημοσιονομικού Δικαίου και Δημοσίου Λογιστικού. 'Αθήναι 1956 Σελ. 290.

Π. Δερτιλή: Σύστημα Δημοσίας Οικονομικής 'Αθ. 1945, Τόμ. Α'. Σελ. 503.

Χρ. Λαδά: Δημοσία Οικονομία και Στατιστική. 'Αθ. 1910, Σελ. 107, κ.έ.

Ι. Πίντου: Μαθήματα Έφρημοσμένης Πολιτικής Οικονομίας 'Αθ. 1934. 'Εκδ. Γ'. τεϋχος Α', Σελ. 36.

2. Διάφορον άποψιν περί δασμού διетύπωσεν ό Fr. List ίδε Δ. Καλιτσου-νάκι: 'Ιστορία τής Πολιτικής Οικονομίας. 'Αθ. 1929, Σελ. 251 και Δ. Στεφανίδη: 'Η Κοινωνική Οικονομική έν τή Ιστορική της εξέλιξει. 'Αθήναι 1949, Τομ. Β', Σελ. 374 κ.έ.

3. Ε. Σαββοπούλου: Γ. Γεμιστός — Πλήθων. Πειραιεύς 1961. Σελ. 24-28.

4. Πολιτικήν τής αϋταρκείας έπεδίωξεν και τό Βασίλειον τής Νικαίας.

5. Σπ. Λάμπρου: Παλ. και Πελ. 'Αθ. 1930. Τομ. Δ'. Σελ. 122,

6. Ch. Gide: 'Αρχαί Πολιτικής οίκονομίας. 'Αθήναι 1943, 'Εκδ. Δ'. Σελ. 254 κ.έ.

Ε. Σαββοπούλου: Γ. Γεμιστός — Πλήθων. Πειραιεύς 1961. Σελ. 24-28

7. Σπ. Λάμπρου: Παλ. και Πελ. 'Αθ. 1926. Τόμ. Γ'. Σελ. 263.

«Σχεδόν γάρ οϋδ' ότουοϋν τών έξωθεν εισαγωγίμων δοκεΐ δεΐσθαι ή χώρα, ως τε τοϋ και τοιούτου νομίσματος, δεΐν, πλην σιδήρου και σπλων. Ταϋτα δέ τών βαμβυκίνων τούτων ράδιον αλλάττεσθαι.»

8. Ξ. Ζολώτα: Θεωρητική Οικονομική. 'Αθ. 1944 'Εκδ. Β'. Σελ. 715

εἰς τὸν Πλήθωνα, ἓνα ἐκ τῶν πρώτων τῆς ὑποστηρικτῶν. Βεβαίως, πρωταρχικῶς ἐνδιέφερεν ἡ πολιτικὴ τῆς αὐταρκείας, ἐνῶ, ἡ πολιτικὴ τῆς ἐμπορικῆς ἀπομονώσεως, δὲν ὑπῆρξεν παρὰ μόνον μέσον ἐπιτεύξεως αὐτῆς, χρησιμοποιούμενον ἢ μὴ, ἀναλόγως, τῶν κατὰ περίπτωσιν γενικώτερων συνθηκῶν.

Διὰ τῆς προτεινομένης πολιτικῆς τῆς αὐταρκείας, ὁ Πλήθων, διέβλεπεν πολιτείαν σεβαστὴν καὶ ὑπολογιζομένην ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, μὴ ἐξαρτωμένην δὲ δι' ἐπισιτιστικούς ἢ ἄλλους ἐφοδιαστικούς κυρίως λόγους, ὑπὸ ἐτέρας πολιτείας. Οὕτως, ἀπεκλείοντο ἐκβιασμοὶ καὶ ταπεινώσεις.

Τὰ ἀνωτέρω ἐπιτυγχάνονται βεβαίως ὑπὸ καθεστῶτος ἀκολουθοῦντος μορφὴν κλειστῆς οἰκονομίας καὶ αὐτὴν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Πλήθων. Τόσον τὰ ἀνωτέρω ὅσον καὶ τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον χωρίον, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης, «τὸ τέ τῆς γῆς κρατοῦντας αὐτόθεν, ἂν τῶν ἐπιτηδείων εὐπορεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐκ τῆς ὑπερορίας δεῖσθαι».¹

Ἀλλὰ, εἰς τὰ γραφόμενα τοῦ Πλήθωνος συναντῶμεν καὶ μίαν ἄλλην ἔννοιαν, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν μας, ἔχει προσλάβει ἀποφασιστικὴν σημασίαν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, τὴν ἔννοιαν τῆς προγραμματισμένης οἰκονομικῆς δράσεως. Σχετικῶς, ὁ Πλήθων γράφει: «Οὐκ οὐδὲ ταῦτα παροπτέα εἰκὴ καὶ ὡς ἐτυχέ που γιγνόμενα οὐ γὰρ φαῦλον ἂν εἰς πολιτείαν καὶ τοῦτον ξυμβάλλεσθαι τὸ μέρος καλῶς ἢ μὴ γιγνόμενον».²

Ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτῆς περικοπῆς καίτοι τόσον λακωνικῆς καὶ περιληπτικῆς προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι—ἂν ἐπιτρέπεται βεβαίως χωρὶς νὰ διακινδυνεύσωμεν ἐκ τῆς τοποθετήσεως,—ὁ Πλήθων, ἔχει τὴν συναίσθησιν τῆς ἀξίας τοῦ σχεδιασμοῦ τῆς οἰκονομίας, καὶ τῶν εὐεργετημάτων, ἅτινα προκύπτουν ἐξ' αὐτοῦ, κυρίως, περὶ προσπαθειῶν αἵτινες ἐκφεύγουν τῶν συνήθων ὁρίων ὡς καὶ ἡ προκειμένη περίπτωσις. Βεβαίως τὰ ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος προτεινόμενα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κριθοῦν ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς κρατοῦσης σήμερον εἴτε ἀναλυτικῆς, λεπτομερειακῆς καὶ περιγραφικῆς μορφῆς προγράμματος, ἂν καὶ ὁ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς δὲν εἶναι ἀκόμη «ἐπιστήμη» ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ τῆς λέξεως σημασίαν,^{3,4,5} εἴτε κατευθυντηρίων γραμμῶν οἰκονομικῆς φύσεως σχεδίου.

Περαίνοντες τὰ περὶ ρυθμίσεως τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς προτεινόμενα μέτρα τοῦ Πλήθωνος, δεόν ὅπως ἀναγνωρίσωμεν διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὸ βάθος καὶ τὴν πρακτικότητά τῶν ἀπόψεών του, ὡς καὶ τὸν στενὸν

1. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Δ'. Ἀθ. 1930. Σελ. 122

2. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Ἀθ. 1926, Σελ. 264.

3. Δ. Καλιτσουνάκι: Ἐφηρμοσμένη Πολ. Οἰκονομία. Ἀθ. 1957. Σελ. 10.

4. Ἀ. Ἀγγελόπουλου: Ὁ Σοσιαλισμός. Ἀθ. 1944. Σελ. 108 κ.ε.

5. Ι. Πίντου: Μεθοδολογικά προβλήματα τοῦ οἰκονομικοῦ Προγραμματισμοῦ. Ἀθ. 1959. Σελ. 19,

6. Ἐκδόσεις Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας Προγραμματισμοῦ.

ὀργανικὸν συσχετισμὸν τῶν ἐπὶ μέρους πρὸς τὰς γενικὰς περὶ οἰκονομίας ἀντιλήψεις τοῦ Πλήθωνος. Τέλος, δεόν ὅπως τονίσωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι, τὰ προτεινόμενα μέτρα, ἐὰν, ἐγένοντο ἀποδεκτὰ θὰ ἐξυπηρετοῦν ἀποτελεσματικῶς τὸν κεντρικὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, ἥτοι, τὴν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἐνίσχυσιν τῆς ἀμύνης τοῦ Δεσποτάτου, μόνης κυρίως σοβαρᾶς ἐλπίδος καὶ ἐγγυήσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλληνισμοῦ.

γ) Περὶ δημοσιονομίας

Ἐξετάζοντες τὰ γενικὰ περὶ Δεσποτάτου, περιεγράψαμεν τὰς ἐπικρατούσας συνθήκας ἀπὸ πλευρᾶς οἰκονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς. Συνεπῶς, εἰσερχόμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἤδη διαγραφεισῶν γενικῶν γραμμῶν, εἰς τὴν λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν τῶν οὐσιωδεστέρων καθ' ἡμᾶς ἐκ τῶν ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος, τῶν δημοσιονομικῶν, αἵτινες, μέχρι σήμερον δὲν ἔτυχον τῆς δεούσης προσοχῆς.¹ Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἐπιχειροῦμεν νὰ παρουσιάσωμεν, παρὰ τὴν ἐλαχίστην συνδρομὴν σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ἡ ἀνάλυσις τούτων θέλει ἀποδείξει τὴν πληρότητα, τὴν ὀρθότητα καὶ τὸν πραγματισμὸν διὰ τῶν ὁποίων ἀντεμετώπιζεν ὁ Πλήθων τὰ δημοσιονομικὰ φαινόμενα τῆς ἐποχῆς. Ἡ τοιαύτη ἀντιμετώπισις καὶ σήμερον ἀκόμη προκαλεῖ βαθὺν τὸν σεβασμὸν.

Περὶ φόρων καὶ λοιπῶν πόρων

Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν τμῆμα ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν οὐσιωδεστέρων σημείων τῆς Πληθωνικῆς θεωρίας καὶ τὸ σοβαρώτερον τοῦ κεφαλαίου περὶ Δημοσιονομίας.

Ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη πολλάκις, βασικὸς σκοπὸς τῶν ὑποβληθέντων ὑπομνημάτων, ὑπῆρξεν πλήν τῆς ἀμυντικῆς προπαρασκευῆς ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου τοῦ Δεσποτάτου, προκειμένου νὰ καταστή τοῦτο ἱκανόν, νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἠθικὴν πλευρὰν τοῦ περιεχομένου τῶν ὑπομνημάτων σχετικῶς πρὸς τὴν ἀμυναν καὶ προπαρασκευήν, θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ ὅσα ἐτονίσθησαν εἰς πρότερον ἀναπτυχθέντα κεφάλαια. Ἦδη, εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ὑλικῆς πλευρᾶς τῶν ὑπομνημάτων, ἐξ ἴσου σοβαροῦ παράγοντος διὰ τὴν ἐξυγίανσιν τῆς κρατοῦσης καταστάσεως, ἀλλὰ, καὶ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀμύνης. Μὲ βαθεῖαν ἐπίγνωσιν τῶν ἐπικρα-

1. Ἄ. Ἀνδρεάδης: Ἰστ. Ἑλλ. Δημ. Οἰκον. Ἀθ. 1918 Σελ. 393.

«Κατὰ νοῦν ἔχοντες νὰ δημοσιεύσωμεν ἰδίαν πραγματείαν περὶ τῶν δημοσιονομικῶν θεωριῶν καὶ σχεδίων τοῦ Πλήθωνος, ἀναγράφομεν ἐνταῦθα, οἷον ἐν παραρτήματι τῆς περὶ Παλαιολόγων βιβλιογραφίας, ὅσα ἀρκοῦσιν ὅπως κατανοηθῇ ἡ καὶ ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἀπόψεως σημασία μιᾶς τῶν ἐξοχωτέρων μορφῶν τοῦ ἐκπνέοντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ».

τουσῶν οἰκονομικῶν καὶ ἰδίως δημοσιονομικῶν συνθηκῶν, μὲ σαφεῖς ἐπιδιώξεις διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, ὁ Πλήθων, ὑποδεικνύει σειράν ὀλοκλήρων μέτρων, ἅτινα, ἐφαρμοζόμενα θὰ ἀπέδιδον τόσον, ἐξ ἀπόψεως καθαρῶς ταμειυτικῆς ὅσον, καὶ ἀπὸ γενικωτέρας κοινωνικῆς τοιαύτης. Θὰ προσπαθήσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα, νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ Πλήθων, «ὑπῆρξεν εἷς, ἐκ τῶν πρώτων Δημοσιονόμων». Αἱ ἀπόψεις του ἀποτελοῦν σταθμὸν διὰ τὴν δημοσίαν οἰκονομικήν, καθ' ὅσον, καὶ σήμερον ἀκόμη διέπουν τὴν δημοσιονομικὴν σκέψιν, τόσον περὶ φορολογίας, ὅσον καὶ περὶ πραγματοποιήσεως δαπανῶν.

Ἱστορικὴ προέλευσις τῶν φόρων

Ἐν πρώτοις ἐκ τοῦ κατωτέρω χωρίου παρατηροῦμεν τὴν προσπάθειαν τοῦ Πλήθωνος, ὅπως, ἐρμηνεύσῃ τὴν ἱστορικὴν προέλευσιν τῶν φόρων καὶ δικαιολογήσῃ τὴν ὑπαρξιν τούτων: «οἷς ἀσχολούμενοι περὶ τὴν τῶν ἔλων φυλακὴν, ἐπειδὴ ἐτέρωθεν ἔδει τῶν ἐπιτηδείων, φόροι παρὰ τῶν αὐτουργῶν μάλιστα ἐκάστων ἐτάχθησαν φέρεσθαι, σίτισις τοῖς κοινοῖς φύλαξι καὶ μισθός τις καὶ ἅμα γέρας τῆς φυλακῆς. Καὶ αὕτη δὴ γένεσις φόρων»¹.

Ἀμφότεραι αἱ περιπτώσεις παρουσιάζουν σημαντικὸν ἐνδιαφέρον οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν, ἀλλ' ἀκόμη, καὶ διὰ τὴν δημοσιονομικὴν ἐπιστήμην, ἥτις καὶ σήμερον ἀσχολεῖται μὲ τὴν ὀρθὴν δικαιολόγησιν τῆς καταβολῆς τοῦ φόρου. Παρατηροῦμεν δὲ συγχρόνως τὴν πρώτην προσπάθειαν θεμελιώσεως τῆς ἐνιαίας φορολογίας, ἥτις, θὰ ἐπέφερεν τὸν περιορισμὸν τῶν πολλῶν, ἀνίσων καὶ ἀδίκων φόρων καὶ τὴν ἀνάλογον περιστολὴν γενικώτερον τῆς καταπιέσεως τοῦ λαοῦ ἐκ τοῦ λόγου τούτου.

Εἶδη φόρων

Ὡς πρὸς τὴν ὑφισταμένην τότε φορολογίαν καὶ τὰ εἶδη τῶν φόρων παραστατικὸν τυγχάνει τὸ σχετικὸν χωρίον του².

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1930. Τόμ. Δ'. Σελ. 120.

2. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1930. Τόμ. Δ'. Σελ. 122 - 123.

«Φόρων δὲ ἐπειδὴ τριττὰ εἶδη, ὡς ἐξ ἐλάχιστα διελεῖν, τὸ μὲν ἀγγαρεῖα, τὸ δὲ τακτὸς ὅρος χρημάτων, εἴτε κέρματος, εἴτ' ἄλλων ὠντινωνοῦν, τὸ δὲ ῥητὴ τις τῶν γιγνομένων μοῖρα. Ἀγγαρεῖα μὲν βαρύτατος φόρων τοῖς φέρουσι πολὺ τὸ δούλειον ἔχων, ἅτε τῶν σωμάτων, οὐ τῶν χρημάτων ἐπιλαμβανόμενος τοῖς τε πραττομένοις οὐ μικρὰς παραίτιος ἀσχολίας, δι' ἔτους αἰεὶ τοῦ παρεσσομένου τε καὶ ἄξοντος ἐπὶ τὰ ἔργα δεομένη. Ὁ δὲ τακτὸς χρημάτων ὅρος πρὸς τῷ δουλείῳ καὶ οὗτος πλείστον αὐτὸν ἔχει καὶ τὸ ἀνώμαλον, ἀναγκαίως τε φερόντων καὶ οὐ πρὸς λόγον τῶν δυνάμεων τὰ πολλὰ, χαλεποῦ ὄντος τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν ταῖς δυνάμεσιν ἐκάστων ἐξισοῦν τοῦ φόρου καὶ ἅμα οὐδὲ μενουσῶν

Βασικῶς λοιπὸν ὁ Πλήθων, διέκρινεν τρία εἶδη φόρων:

«τὴν ἀγγαρείαν», «τὸ ὀρισμένον ποσὸν χρημάτων» καὶ «τὸ ὀρισμένον ποσοστὸν ἐκ τοῦ εἰσοδήματος». Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν «ἀγγαρείαν» ἀντιτίθεται πρὸς αὐτήν, καθ' ὅσον, προσδίδει καταφανῆ δουλικὸν χαρακτῆρα καὶ εἶναι βαρύτατον εἶδος φόρου, ἐκτεινομένη πέραν τῶν χρημάτων καὶ ἐπὶ τῶν σωμάτων τῶν ὀφειλετῶν. Εὐλογον λοιπὸν εἶναι καὶ σύμφωνον πρὸς τὰ ὅσα διεκήρυσσεν ὅτι, κατεδίκασεν τὸ βάρβαρον εἶδος αὐτοῦ τοῦ φόρου.

Πέραν ὅμως τῆς ἀγγαρείας ἀντετίθετο καὶ πρὸς τὸ ἕτερον εἶδος φόρου, «τοῦ ὀρισμένου ποσοῦ χρημάτων». Καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν ἀπόρροια τοῦ ἀνεπτυγμένου αἰσθήματος τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης, ὡς λέγομεν σήμερον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατεῖχeto ὁ Πλήθων. Διέβλεπεν δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν φόρον, χαρακτῆρα δουλικόν. Ἡ δὲ ὑποχρεωτικὴ του καταβολῆ συνεπήγετο πλείστας ὅσας ἀνωμαλίας διότι, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος, δὲν ὑπῆρχεν ἡ δυνατότης μέσῳ τῆς δημοσιονομικῆς ὁργανώσεως τοῦ Δεσποτάτου νὰ καθορίζεται ἡ ἐκάστοτε φορολογικὴ ὑποχρέωσις τῶν κατοίκων, βάσει τῆς οἰκονομικῆς δυνατότητος ἑνὸς ἐκάστου. Συνεπῶς, ἡ φορολογία αὕτη κατέληγεν ἐξ' ἴσου αὐθαίρετος καὶ τυρρανικὴ, ὅσον, ἴσως καὶ ἡ τῆς ἀγγαρείας. Ὁ τρόπος δὲ τῆς εἰσπράξεως καθίστα τὸν φόρον ἰδιαιτέρως ἐπαχθῆ.

Δικαία Φορολογία

Ἀντὶ τούτων προτείνει «τὴν ρητὴν τῶν γιγνομένων μοῖραν», δηλαδὴ στηριζομένην ἐπὶ ὀρισμένου ποσοστοῦ τοῦ εἰσοδήματος, καθ' ὅσον, ἡ λύσις αὕτη συνεδύαζεν πλὴν τῶν κατωτέρω ἀναγραφομένων πλεονεκτημάτων καὶ τὸ πρόσθετον γνῶρισμα ὅτι, θὰ ἦτο ὀλιγώτερον δουλικὴ καὶ καταπιεστική, συγκρινομένη πρὸς τὰ εἶδη φόρων ἅτινα ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω.

α) Ἡ καταβολὴ του θὰ ἐγένετο εἰς εἶδος.

β) Θὰ ἐπραγματοποιήτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγκομιδῆς καί,

γ) Θὰ ἦτο ἰσοδύναμος καὶ ἰσόρροπος, ἀνάλογος πάντοτε πρὸς τὴν δυνατότητα ἑνὸς ἐκάστου τῶν φορολογουμένων.

Τὰ ἀνωτέρω πλεονεκτήματα δέον, ὅπως, ἐξετασθοῦν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν ἥτοι, τόσον ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας δικαιουμένης τοῦ φόρου, ὅσον καὶ τῶν φορολογουμένων ὑποχρεουμένων εἰς καταβολήν. Θὰ ἔθετεν τέρμα εἰς τὰς αὐθαιρεσίας τόσον τῶν φορολογικῶν ὅσον καὶ τῶν εἰσπρα-

---

τῶν δυνάμεων ἐκάστοις ἐπὶ τῶν αὐτῶν, κατὰ σμικρὰ δὲ καὶ πολλάκις τοῦ ἔτους καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰσπραττόμενος καὶ πολλῶν ἂν χαλεπώτερος. Ἡ δὲ ῥητὴ τῶν γιγνομένων μοῖρα τό τε δούλειον ἦττον ἔχει παντός τε ἄλλου φόρου τοῦ τὸ ἴσον ἂν δυναμένου πολλῶν οὗτος κουφότερος κατ' αὐτὸ τὸ εὐπορώτατον τῆς ὥρας, ἢνίκ' ἂν ἡ συγκομιδὴ ἐκάστοις τῶν ἐκ γῆς εἴη καρπῶν, καὶ ἀπ' αὐτῶν αἰεὶ ὑπαρχόντων εἰσπραττόμενος, πρὸς δὲ γε ἔτι καὶ ὁμαλώτατος φόρων πρὸς λόγον αἰεὶ τῶν δυνάμεων φερόντων ἐκάστων, ὡστ' ἂν καὶ κράτιστος εἴη φόρων οὗτος, κουφώτατός τε ὢν, ὡς ἔφαμεν, καὶ ὁμαλώτατος, λυσιταλέστατός τε τοῖς κοινοῖς τῇ δικαιοτάτῃ μοῖρα εἰσπραττόμενος».

κτορικῶν ὀργάνων, ἅτινα ἐλυμαίνοντο καὶ κατεδυνάστευον τὸν λαὸν τοῦ Δεσποτάτου καὶ ἰδιαιτέρως τοὺς ἀτυχεῖς ἀνισχύρους γεωργούς.

Ἀντιλαμβάνομεθα πόσον μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν δημοσιονομικὴν σκέψιν καὶ γενικώτερον τὴν δημοσιονομίαν ἐκ τῆς διατυπώσεως κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀπόψεων τόσοῦ πραγματιστικῶν καὶ προοδευτικῶν¹.

Ἐκ τοῦ ἐν ὑποσημειώσει ἀποσπάσματος προκύπτουν σαφῶς τὰ ἑξῆς:

α) Ὁ καθορισμὸς τῆς φορολογικῆς ὑποχρεώσεως τῶν ἀγροτῶν ἀνερχομένης εἰς τὸ $1/3$ τῶν παραγομένων ἀγαθῶν (μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν καλλιεργητικῶν καὶ ἐν γένει παραγωγικῶν ἐπιβαρύνσεων) διὰ τοῦ ὁποίου θὰ συνετηροῦντο ὁ Δεσπότης, οἱ ἄρχοντες οἱ στρατιῶται καὶ γενικῶς ἡ διοικητικὴ ἐξουσία καί,

β) Ἡ παράλειψις καθορισμοῦ τῆς φορολογικῆς ὑποχρεώσεως τῶν λοιπῶν ἐπαγγελημάτων τῶν συμπεριλαμβανομένων εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ «διακονικοῦ» ἦτοι, τῶν τεχνιτῶν, ἐμπόρων καὶ μικρεμπόρων.

Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ εἰσηγούμενη ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος φορολογία παρουσιάζει ἀτελείας καὶ δυνατόν ἀκόμη νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι, αὕτη ὑπῆρξεν καὶ ἐπαχθῆς. Προσεκτικώτερα ὁμως μελέτη τοῦ θέματος, ἐν σχέσει πρὸς τὰ τότε κρατοῦντα, πείθει περὶ τοῦ ἀντιθέτου, ὡς θέλει ἀποδειχθῇ κατωτέρω.

Διὰ τῶν εἰσηγήσεων αὐτῶν ἐπεδιώκετο ἡ συμμετοχὴ ἐκάστου κατοικοῦ εἰς τὰ δημόσια βάρη, κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ πραγματοποιουμένην πρόσδοτον. Ὁ δὲ ἐκ τῶν προτέρων καθορισμὸς τοῦ ὕψους τῆς φορολογίας εἰς $1/3$, θὰ καθίστα ταύτην ἐκτὸς πάσης αὐθαιρεσίας καὶ ἀμφισβητήσεως. Οὕτω, θὰ ἔληγεν ὀριστικῶς τὸ καθεστῶς τῶν πολλῶν καὶ συχῶν φόρων, φοριδίων καὶ ἀγγαρειῶν αἵτινες ἐταλαιπώρουν τὸν λαόν, καὶ θὰ ἐκρημνίζετο διὰ παντὸς ἡ δυσβάστακτος, δυσανάλογος, ἄδικος καὶ διαβλητὴ φορολογία, ἥτις, ὡς γνωστὸν ἐπιτίπτει πάντοτε ἐπὶ τῶν οἰκο-

1. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1930. Τόμ. Δ'. Σελ. 123 - 124. «Ἦτις δ' ἂν δικαιοτάτη γένοιτο κατὰ λόγον μοῖρα ἐνθένδε ἐστὶ λογίσασθαι. Τοῖς ἐκ γῆς καρποῖς τριῶν δεῖ τούτων πρὸς τὴν φορὰν ἐργασίας, τῶν τέλων δι' ὧν περ ἐργάζονται οἱ ἐργασόμενοι, βοῶν, ἀμπελῶν, βοσκημάτων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιοιυτοτρόπων καὶ τῆς τούτων φυλακῆς· ὥστε καὶ τρισὶν ἂν προσήκοιεν, κατὰ τὸ δίκαιον, τοῖς ἐργαζομένοις, τοῖς τὰ τέλη παρεχομένοις τοῖς ἐργοῖς καὶ τρίτοις τοῖς φύλαξί τε τῶν ὅλων καὶ σωτήρσιν, οὓς βασιλέας τε καὶ ἡγεμόνας ἄλλους τε ἄρχοντας καὶ στρατιώτας ἔφαμεν. Τοὺς οὖν αὐτουργοὺς τοὺς οἰκείους τοῖς τέλεσιν ἐργαζομένους, ἐξουσίας οὕσης σφίσιν ὅπη τε γῆς καὶ ὅπως βούλοιντο ἐργάζεσθαι ἔχοντας τὰς δύο μοῖρας, τὴν μὲν τῇ ἐργασίᾳ προσήκουσαν, τὴν δὲ τοῖς τέλεσι, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ τε καὶ τοῖς τὴν φυλακὴν τῶν ὅλων ἐπιτετραμμένοις ἀποφέρειν, ἀπάσης ἄλλης εἰσφορᾶς, ὅτι μὴ ἀξίας λόγου, καὶ λειτουργίας ἀφαιμένους, καὶ τοῦτον δικαιοτάτον γίνεσθαι φόρον γέρας τε ἄξιον καὶ σίτησιν ἅμα τοῖς ἐπὶ τῶν κοινῶν τεταγμένοις λειτουργίων.»

νομικῶς ἀνισχύρων, ὡς σαφῶς καταφαίνεται ἐκ τῶν κατωτέρω ἀποσπασμάτων^{1,2}.

Ὡστε, ὁ Πλήθων ὑπεστήριζεν πλήν τῆς δικαίας, βάσει τῆς προσόδου, κατανομῆς τῶν φορολογικῶν βαρῶν, ὡς λέγομεν σήμερον, τὴν κατάργησιν τῶν πολλῶν σπασμωδικῶν καὶ ἀνωμάλων φόρων, εἰσηγείτο δὲ πρωτοπορειακὸν σύστημα φορολογίας ὅπερ ἐμελλεν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ υἱοθετηθῇ ὑπὸ πολλῶν πεπολιτισμένων κοινωνιῶν, ἐσχάτως δέ, καὶ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας. Τὸ σύστημα τοῦτο κατέστη γνωστὸν καὶ ἐφηρμόσθη ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «ἐνιαία φορολογία». Χαρακτηριστικὸν τῆς ὑφισταμένης ἀθλίας καταστάσεως ἀπὸ δημοσιονομικῆς πλευρᾶς, εἶναι καὶ τὸ ὅτι, κάτοικοι ἐκ τοῦ Δεσποτάτου μετεκינוοῦντο εἰς ἄλλας ἐπικρατείας διὰ μόνον τὸν λόγον τῆς βαρείας φορολογίας καὶ τοῦ ἐπαχθοῦς ἀπανθρώπου τρόπουπραγματοποιήσεως τῆς.

Ἡ Ἐνιαία Φορολογία

Μεγίστη συνεπῶς παρουσιάζετο τότε ἡ ἀνάγκη μιᾶς μεταρρυθμίσεως οὐσιαστικῆς. Πρωταρχικῆς δὲ σημασίας θὰ ἦτο ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου φορολογίας εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ὁποίου ὁ Πλήθων ὑπέδειξεν, τὸ σύστημα τῆς «ἐνιαίας φορολογίας». Σήμερον εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσωμεν πλήρως τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ περιεχομένου τῆς ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος προταθείσης φορολογικῆς μεταρρυθμίσεως³.

Τὸ προτεινόμενον σύστημα τῆς «μιᾶς εἰσφορᾶς» ἐξεταζόμενον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὕψος τοῦ φόρου ἐπεδίδωκεν:

1. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Δ'. Ἀθ. 1930. Σελ. 132.

«Καὶ τοὺς φόρους δὲ τοὺς πολλοὺς καὶ κατὰ σμικρὰ καὶ ἀνωμάλους τούτους ἀνελὼν ἐκείνον ἀντὶ πάντων κατάστησον ὃν τῷ δικαιοτάτῳ λόγῳ ἔφαμεν τρίτην γίνεσθαι τῶν γιγνομένων μοῖραν κουφότατόν τε μοῦ τοῖς εἰσίσουσιν καὶ τοῖς κοινοῖς λυσιτελεσάτον τὸν αὐτὸν ἐσόμενον· ἥττον τε γάρ τις διὰ τοιοῦτον τὸν φόρον ἀποδράσεται ἥττον τε ὑπὸ τῶν πραττομένων ἀδικήσεται, ὡς τὸ εἰκός, βουλομένων ἂν ὡς πλείστα γίγνεσθαι τοῖς εἰσπραχθεσμένοις, ἵνα δὴ καὶ σφίσιν ὡς μείζων γίγνοιτο ὁ φόρος».

2. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Ἀθῆν. 1926. Σελ. 251.

«Ἔστι τοίνυν πρῶτον ἰδεῖν τῇδε Πελοποννησίῳ τὸν πολὺν λεῶν γεωργοῦντάς τε ἢ καὶ νέμοντας ἐνίους καὶ ἀπὸ τούτων τὰς τε πρὸς τὸν βίον ἀφορμὰς σφίσιν αὐτοῖς πορίζομένους εἰσφέροντάς τε τῷ κοινῷ καὶ στρατευομένους τοὺς αὐτοὺς, εἰσφέροντάς τε κατὰ σμικρὰ μὲν, συχνὰ δὲ καὶ ὑπὸ συχνῶν εἰσπραττόμενα καὶ νομίσματι τῶν πλείστων εἰσπράξεων, οὐ χρήμασι γιγνομένων».

3. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Ἀθ. 1926. Σελ. 254. «Τοὺς δ' εἰσίσοντας στρατείας μὲν ἀφείσθαι πάσης, μηκέτι μέντοι οὕτω κατὰ σμικρὰ μὲν συχνὰ δὲ μηδ' ὑπὸ πολλῶν εἰσπραττόμενα μηδὲ νομίσματι εἰσφέρειν· χαλεπώταται γὰρ οὕτως αἱ εἰσπράξεις ἅμα ἀμφοῖν, καὶ τοῖς εἰσφέρουσιν καὶ τοῖς εἰσπράττουσιν, καθίστανται· ἀλλὰ μίαν μὲν τῷ εἶδει τὴν εἰσφορὰν, καὶ ταύτην χρήμασιν, εἰσφέρειν ἐνὸς τὲ τινος εἰσπράττοντος παρ' ἐκάστου, τοιαύτην δὲ καὶ τηλικαύτην, οἷαν τὴν αὐτὴν τό τε δίκαιον ἅμα ἔξειν καὶ τοῖς πράγμασιν ἐπαρκέσειν αὐτοῖς τε τοῖς εἰσίσουσιν ὡς κουφοτάτην ἂν ἔσεσθαι φέρειν».

α) Τὴν καταβολὴν ἑνὸς καὶ μόνου φόρου.

β) Τὴν κατάργησιν παντὸς ἐτέρου ὑφισταμένου φόρου ἐπιβαλλομένου καὶ εἰσπραττομένου, εἴτε ὑπὸ μορφὴν φόρου εἴτε ὑπὸ οἰανδήποτε ἑτέραν ὡς π.χ. ἀγγαρεία, φορίδιον κλπ.

γ) Τὴν αὐξήσιν τῶν δημοσίων ἐσόδων διὰ τῆς συμμετοχῆς παντὸς δυναμένου καὶ ἀναλόγως τῆς δυνατότητός του εἰς τὰ δημόσια βάρη.

δ) Τὴν ὡς ἐκ τούτου ἀποφυγὴν καθιερώσεως νέας φορολογίας, ἀκόμη καὶ δι' ἐκτάκτους ἀμυντικούς σκοπούς, χάριν τῶν ὁποίων, ὡς πολλάκις ἐγράψαμεν, ἔδει, νὰ ἐθυσιάζοντο τὰ πάντα, κατὰ τὸν Πλήθωνα, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κατωτέρω ἐδαφίου¹.

ε) Τὴν εἰς εἶδος καταβολήν, περιοριζομένης οὕτω τῆς κυκλοφορίας τῶν νοθευμένων ξενικῶν νομισμάτων, διότι περὶ κυκλοφορίας ἐγχωρίου νομίσματος ἡ κοπὴς νέου τοιούτου οὐδὲν ἀναφέρει.

στ) Τὴν ἐδραίωσιν τοῦ πνεύματος τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης, ἥτις διὰ πρώτην φοράν προεβάλετο, καταργουμένων τῶν αὐθαίρεσιῶν τῶν φορολογικῶν ὀργάνων ὡς καὶ τοὺς τούτων ἀκολουθούντας εἰσπρακτορικῶν τοιούτων. Τοιουτοτρόπως, θὰ ἐφηρμόζετο ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλόγου συμμετοχῆς τῶν ὑποχρέων εἰς τὰ φορολογικὰ βάρη, ὡς γράφομεν καὶ ἄνωτέρω, κατὰ τὸ μέτρον τῆς οἰκονομικῆς δυναμικότητός των.

Πρόδρομος ἀρχὴ τῆς καὶ σήμερον κρατούσης θεωρίας περὶ τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀλλὰ, καὶ τῆς δικαίας μεταχειρίσεως τοῦ ἀτόμου ἐκ μέρους τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας. Οὕτω, θὰ ἐπετυγχάνοντο αἱ προϋποθέσεις:

i) Κανονικῆς καὶ ἐμπροσθέντος ἐκχωρήσεως τοῦ ποσοστοῦ τῆς προσόδου ἐκ μέρους τῶν ὑποχρέων ἀποφευγομένων τῶν φοβερῶν συνεπειῶν διὰ τοὺς ὀφειλέτας, γεγονὸς ὅπερ θὰ ἐσήμαινεν, τὴν εὐμενῆ ἀπήχησιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καί,

ii) δημιουργίας σχετικῆς ἐνώσεως εἰς τὰ δημόσια οἰκονομικά, τόσον ἀπαραιτήτου πάντοτε παράγοντος διὰ τὴν ἐποικοδομητικὴν δραστηριότητα πάσης πολιτείας.

Συνετὸς χειρισμὸς ἐσόδων καὶ δημιουργία νέων

Καὶ ἐνῶ ὁ Πλήθων εἰσηγεῖτο μέτρα καθιστῶντα τὸν φόρον προσιτὸν

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1926. Τόμ. Γ'. Σελ. 252 - 253.

«Ὡς μὲν οὖν ἐφ' ἐκάστης ἐστίας ἔνιοι εἰσηγοῦνται εἰσφοράν, ὥστ' ἂν ξενοτροφεῖν ὑπὲρ τῆς τοῦ ἰσθμοῦ φρουρᾶς, καὶ μέγα τι καὶ σεμνὸν οἶονται ἐπινενογκέναι ὡς μόνον ἂν ἐπαρκέσουσι τοῖς πράγμασι, λογιζόμενοι ὅσον ἀργυρολογήσουσι κυρωθείσης ἂν τῆς εἰσφοράς. γέλως ἔμοιγε δοκεῖ, εἰ διαφθείροντες τοὺς ἡμετέρους πολίτας μισθούμενοι ὑπὸ ξένων καὶ ἀλλοτρίων ἀνθρώπων οἴομεθα σωθήσεσθαι. Πῶς δ' οὐ τούτους διαφθεῖρουν ἐστίν, ὅταν τοῦ μὲν φρουρεῖν ἀφίωμεν, τοσαῦτα δὲ ἀργυρολογῶμεν; Εἰ γὰρ αἱ νῦν εἰσφοραὶ διαφθεῖρουσι, καὶ διεφθόρασί γε ἤδη οἱ πολλοί, τί ποτε καὶ γένοιτ' ἂν, ἂν τι καὶ πρόσθετ' ἦ;»

εἰς τοὺς ὑποχρέους, παρὰλλήλος ὑπῆρξεν ἡ φροντίς του, διὰ τὴν αὖξησιν τῶν δημοσίων πόρων ἐκ πάσης πηγῆς καὶ προελεύσεως. Βασικὴν ἐπιδίωξιν καὶ γνώμονα τῶν προτεινομένων ἀποφεών του, εἶχεν πάντοτε τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐπίτευξιν τοῦ μεγίστου ἀποτελέσματος, χάριν τοῦ ὁποίου ἐπεστράτευσεν μὲν τὰς πλέον πρωτοποριακὰς σκέψεις, ἀλλὰ, πάντοτε πραγματοποιησίμους, παρὰ τὸ νεωτεριστικόν των. Τονίζομεν τοῦτο ἰδιαιτέρως, καθ' ὅσον τὸ πραγματοποιήσιμον ἢ μὴ τῶν εἰσηγήσεών του, ἀποτελεῖ τὸ λεπτόν σημεῖον τῶν κρίσεων περὶ τῶν Πληθωνικῶν ἀντιλήψεων, αἵτινες ὑπὸ τινων κατατάσσονται εἰς τὰς οὐτοπιστικὰς θεωρίας¹⁻². Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ παρατιθέμενα ἀποσπάσματα ἅτινα ἀποβλέπουν εἰς τὴν πρόληψιν ἀσκόπων δημοσιονομικῶν δαπανῶν καὶ εἰδικώτερον τὴν ἀξιοποίησιν μιᾶς κατηγορίας κατοίκων τοῦ Δεσποτάτου³⁻⁴.

Ἐκ τῶν προταθέντων εἰς τὰς ὑποσημειώσεις ἀποσπασμάτων συνάγεται σαφῶς ἡ κεντρικὴ γραμμὴ τῶν δημοσιονομικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλήθωνος. Οὕτω, ἐπιδιώκεται ἡ ὁλοκλήρωσις εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν δημοσίων εἰσπράξεων καὶ ἡ καθιέρωσις πόρων ἐρειδομένων ἐπὶ ὑγιῶν βάσεων.

Ἐφευρετικότης ὡς πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τῶν δημοσίων ἐσόδων ἀξιολόγησις καὶ αὐστηρὸς ἔλεγχος τῶν ἀπαιτουμένων, πάσης φύσεως, δαπανῶν. Τὸ κατωτέρω ἀναφερόμενον παράδειγμα θὰ ἐσπερήτο ἰδιαιτέρας σημασίας, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ἄλλα παρεμφερῆ μέτρα

1. Α. Στεφανίδης: Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει, Ἀθ. 1948. Τόμ. Α'. Σελ. 295.

2. Α. Ἀνδρεάδης: Ἱστ. Ἑλλ. Δημ. Οἶκον. Ἀθ. 1918. Σελ. 393

3. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Ἀθ. 1926. Σελ. 261-262. «Οὐ χεῖρον δ' ἂν εἴη δῆπουθεν τοῖς ἡδὴ εἰρημένοις κάκεῖνο προσθεῖναι. Εἰσὶν αἰεὶ, ὦ βασιλεῦ, ἐκασταχοῦ τε καὶ τῆδε ἔνιοι τὰ μέγιστα ἐξαμαρτάνοντες κακά, ὧν ὑπὸ τῶν νόμων τὰ πολλὰ θάνατος κατέγνωσται. Νυνὶ δέ τουτὶ μὲν ἐκλέλοιπε κατὰ τῶν τοιούτων τὸ τίμημα· λωβῶνται δ' ἐνίων τὰ ἀκρωτήρια οἱ δίκην σφίσιν ἐπιτιθέντες, τοὺς δὲ πολλοὺς καὶ ἀζημίους σχεδὸν τι ἀφίσσιν. Ὡν οὐδέτερον ἔμοιγε δοκεῖ γίνεσθαι καλῶς.» Ἡ τε γὰρ τῶν ἀκρωτηρίων λώβη αὕτη βαρβαρικὸν τε καὶ οὐχ ἑλληνικὸν οὐδὲ τῷ ἡμετέρῳ γένει πάτριον, αἰσχιστόν τε διὰ τῆς χώρας ὀρώμενον τὸ πάθος, τό τε ἀζημίους ἀπαλλάτειν ἀλυσιτελέστατον ταῖς πολιτείαις καὶ σφαλερώτατον. Ἐκείνη δ' ἡ ζημία καλλίων τε ἅμα μοι δοκεῖ καὶ ταῖς τε πολιτείαις σύμφορος καὶ τῷ κοινῷ λυσιτελεστέρα δεδεμένους ἐργάζεσθαι τοὺς τοιούτους καὶ ἐποικοδομεῖν ἃ ἂν δέοι, τοῦ τε τοῦ ἰσθμοῦ διατειχίσματος τὰ πονοῦντα καὶ εἴ που ἄλλοθι μάλιστα δόξειεν ἂν τούτου δεῖν, ὥς μήτε τοὺς στατευμένους τοῖς τοιούτοις τῶν ἐργῶν ἀναγκάζει προσταλαίπωρεῖν ὅτε μὴ πᾶσα ἀνάγκη, μητ' αὐτοὺς εἰσφέροντας παρ' ἐκείνην ἦν ἔφαμεν εἰσφοράν, τὸ ἴσον δὲ ἔξουσιν τῷ παντὶ οὐπὲρ ἂν τῷ κοινῷ ὄφλοιεν, καὶ ἐξ ἄλλο τι ἐνοχλεῖν».

4. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Δ'. Ἀθ. 1930. Σελ. 124 - 125. «Τὰς ζημίας μὴ ἀλλοκότους μηδὲ βαρβαρικὰς ποιεῖσθαι τῶν ἐξαμαρτανόντων λωβουμένους τὰ ἀκρωτήρια, ἀλλ' ἄλλως ζημιοῦν καὶ ὥς ἂν μάλιστα κατάλληλον εἴη τοῖς ἀμαρτήμασιν, ὥστε καὶ κεκολασμένους ἦκιστα ἂν ἐξαμαρτάνειν τοῦ λοιποῦ, ἐπὶ τόν γε ἀνιάτως οὕτως ἔχειν δοκοῦντα πολὺ κάλλιον ἀπαλλάττοντα τοῦ βίου ἐλευθέραν ἀφιέναι τὴν ψυχὴν σώματος, ὥς μὴ καλῶς ἡδεὶ κεκρῆσθαι, ἢ λωβωμένους ἀναπήρῳ καὶ ἀχρήστῳ σώματι αὐτῷ τε καὶ τῇ ἄλλῃ πόλει ἐξαναγκάζειν ἐνδεέσθαι».

ἄτινα προέτεινεν, δὲν ἀπεδείκνυνεν σαφῶς τὴν ὀρθότητα τῶν κριτηρίων βάσει τῶν ὁποίων ἔδει νὰ πραγματοποιοῦνται αἱ δαπάναι τοῦ Δεσποτάτου¹.

Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πρίσμα ἀντιμετωπίζει καὶ τὸ θέμα συντηρήσεως τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πρόσθετον ἀπόδειξιν τῆς συνεπειᾶς τῶν δημοσιονομικῶν πεποιθήσεων του².

Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν ἱερέων οἵτινες ἐξυπηρέτουσαν τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ, δι' οὓς ἀνεγνώριζεν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκ μέρους τοῦ κοινοῦ συντηρήσεώς των, καὶ τῶν μοναχῶν, οἵτινες, μεριμνῶντες διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς των καὶ μόνον δὲν ἐδικαιοῦντο ἀνταμοιβῆς.

Εἶχεν δὲ συναίσθησιν τῶν συνεπειῶν τῆς κακῆς διαχειρίσεως ἐπὶ τῶν δημοσιονομικῶν πραγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων ἀναλυτικώτερον γράφομεν εἰς τὸ ἐπόμενον τμῆμα ὡς συνάγεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων χωρίων³⁻⁴.

Συνεπῶς καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς πραγματοποιήσεως τῶν δημοσίων δαπανῶν ἐξεταζόμενος προβάλλει ὁ Πλήθων, ὡς πρόδρομος τῆς συγχρόνου

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Ἀθ. 1926. Σελ. 259, «Τῶν γάρ τοι κοινῶν τούτων, πολλοῦ δεόντων κἄν ἐξ' ὀλοκλήρων ταῖς ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας ἀπάσαις δαπάναις ἐξαρκεῖν, τί ποτε λείπεται ὅταν πρὸ ταῖς τῶν κοινῶν ἀνάγκαις καὶ τοσοῦτόν τι τρέφειν ἢ σμῆνος κηφήνων, τῶν μὲν φασκόντων φιλοσοφεῖν, τῶν δ' ἄλλως ἀργεῖν ἢ καὶ τῶν ταῖς λειτουργίαις προσηκόντων πολλῶν που πλείω καρποῦσθαι ἀξιούντων;»

2. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Ἀθ. 1926. Σελ. 257-258. «Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν ἱερέων τοῖς ἐπὶ τῆς μείζονος ἱερωσύνης ἄτε δὴ τῷ κοινῷ ἱερωμένοις, ἀποχρῆναι νέμει καὶ τούτοις τῶν εἰλωτῶν κατὰ μέσου ἀνδρὸς λογάδος κληρὸν, οἷς μὴ ἀνάγκη εἴη τις μήτε ἐς γυναῖκας μήτε εἰς παῖδας διὰ τὴν μοναυλίαν δαπανᾶν.

Τοῖς δὲ φιλοσοφεῖν μὲν φάσκουσι τούτοις, ἐπὶ δὲ τούτῳ τῷ προσήματι τὰ πολλὰ τῶν δημοσίων καρποῦσθαι ἀξιούσι, τούτοις δ' αὖ νέμειν μὲν τῶν κοινῶν μηδὲν, ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτῶν ἔαν ἀτελῇ καρποῦσθαι καὶ μὴ τ' αὐτοὺς εἰσφέρειν, μὴ τ' ἀποφέρεισθαι μηδὲν τῶν κοινῶν ὅσιον τε εἶναι φημι καὶ τῷ σχήματι τούτῳ προσήκον. Τὸ δὲ καὶ τὰ κοινὰ τούτους ἀξιοῦν καρποῦσθαι οὐδαμῇ οὔτε προσήκον οὔθ' ὅσιον εἶναι οὔτ' αὐτοῖς τοῖς λαμβάνουσιν οὔτε τοῖς νέμουσι. Φέρειν μὲν γὰρ καὶ νῦν τοὺς φέροντας τούτους ἂ φέρουσι μισθὸν τοῖς κοινοῖς φύλαξι τῶν πόνων ὧν ὑπὲρ ἀσφαλείας τῆς κοινῆς· τοὺς δὲ φιλοσοφεῖν ποιουμένους τούτους λειτουργεῖν μὲν τῷ κοινῷ μηδὲν, ἀλλ' ἑτέρους εἶναι τοὺς τῷ κοινῷ ἱερωμένους, τούτους δ' ἀποστάντας, ὡς φασὶ πάντων ἰδίᾳ θεοκλυτεῖν τε καὶ τῆς σφετέρως αὐτῶν ἐπιμελεῖσθαι ψυχῆς. Ὅταν οὖν τοὺς ὑπὲρ ἀσφαλείας τῆς κοινῆς μισθοὺς οἱ μὲν ἀποδιδόμενοι τὸ πρόσχημα τῆς ἀρετῆς σφίσιν αὐτοῖς λαμβάνειν ἀξιῶσιν, οἱ δ' οἷς προσήκουσιν ἀποστεροῦντες τούτοις νέμειν, ποῦ τοῦθ' ὅσιον; Οὐδὲν ἂν οἶμαι φάναι ὅτι μὴ πάμπόλῳ τι δεισιδαιμονίας, τρίτου ὄντος εἶδους ἀσεβείας, μετείη, ὡς οἶεσθαι γε καὶ ὁτιοῦν τῶν ἔξω προσηκόντων τούτων ἀναθημάτων τὸν θεὸν προσέειναι».

3. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Δ'. Ἀθ. 1930. Σελ. 133, «Καὶ μὴ εἰκῇ ἐντροφᾶν τοῖς κοινοῖς, μὴ δ' ἂ οἱ πολέμιοι εὖξαιντ' ἂν, τὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας δαπάνας εἰκῇ διόλλυσθαι ταῦτ' αὐτοὺς φαίνεσθαι διαπραττομένους».

4. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω, Τόμ. Γ'. Ἀθ. 1226. Σελ. 258, «Ἐκεῖθεν δ' ἂν τις συνίδῃ καὶ οἷα ἀδικήματί οὗτοί τε κάκεῖνοι δόξαιεν ἂν εἶναι ἔνοχοι, ὅτι ἂ μάλιστα οἱ πολέμιοι εὖξαιντ' ἂν, τὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας δαπάνας, εἰκῇ διόλλυσθαι, ταῦθ' οὗτοί ἐν σφίσιν αὐτοῖς γίνεσθαι ἀξιούντες οὐκ αἰσχύνονται».

δημοσιονομικῆς ἐπιστήμης, ἐὰν μάλιστα ἀκολουθήσωμεν ἐν προκειμένῳ τὴν κατάταξιν τῶν συστημάτων τῶν δημοσίων ἐσόδων, εἵμεθα ὑποχρεωμένοι, νὰ ὑπαγάγωμεν τὰς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν μορφήν τῶν φορολογικῶν καὶ κοινωνικῶν περιόδων, ἥτοι τῶν πλέον προηγμένων, τῶν καὶ σήμερον κρατουσῶν¹. Ἡ θέσις τοῦ Πλήθωνος ἐναντι τῶν διαφορῶν ἀπαλλαγῶν καὶ ἀτελειῶν, ὑπῆρξεν ἀνάλογος τῆς συμβολῆς ἐκάστου κλάδου ἢ κατηγορίας εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον, περὶ τοῦ ὁποίου ὡς ἐγράψαμεν ἤδη εἶχεν ἠϋξημένον τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης.

Ἐδέχετο τὴν φορολογικὴν ἀπαλλαγὴν, κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ, διὰ περιορισμένον ἀριθμὸν φορολογουμένων, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ κατωτέρω ἐδαφίου²⁻³.

Περαιόντες τὸ κεφάλαιον περὶ φόρων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν συνοπτικῶς τὰ ἑξῆς: ὁ Πλήθων ὑπῆρξεν πρωτοπόρος τῆς σήμερον ὑφισταμένης δημοσιονομικῆς καταστάσεως. Εἰσηγήθη σειρὰν μέτρων, ἅτινα ἂν καὶ ἐπαναστατικὰ αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἐντούτοις θὰ ἔδιδον διέξοδον εἰς τὸ δημοσιονομικὸν χάος τοῦ Δεσποτάτου.

Τοιαῦτα δὲ ἦσαν:

α) ἡ καθολικὴ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων εἰς τὰ φορολογικὰ βάρη καὶ δὴ ἀνάλογος τῆς οἰκονομικῆς δυνατότητός των.

β) ἡ καθιέρωσις τῆς «ἐνιαίας φορολογίας» καταργουμένων πάντων τῶν λοιπῶν φόρων, φοριδίων, ἀγγαρειῶν καὶ γενικῶς πάσης ἐπιβαρύνσεως ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν καὶ ἂν ἐπεβόλετο.

γ) ὁ καθορισμὸς φορολογικοῦ συντελεστοῦ, παγίου βεβαίως καὶ οὐχὶ κλιμακουμένου, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, (ἐν τρίτον τῶν παραγομένων ἀγαθῶν), δι' οὗ κατηργεῖτο ἡ αὐθαίρεσις τῶν ὀργάνων βεβαιώσεως τῆς φορολογίας.

δ) ἡ «εὐθηνία τοῦ φόρου» ἥτις, θὰ ἀπέρρεεν ὅπωςδῆποτε ἐκ τῶν προτεινομένων του, παρ' ὅλον ὅτι, ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, τὸ ὕψος τοῦ συντελεστοῦ βαρὺ. Διότι, ἡ κατάργησις πολλῶν καὶ συχνῶν φόρων ἀθροιζομένων, θὰ ὑπερέβαινε σημαντικῶς διὰ τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων, τὸ προτεινόμενον 1/3 τῆς προσόδου.

1. Α. Ἀγγελοπούλου: Δημοσία Οἰκονομική. Ἀθῆναι 1943. Ἐκδ. Β'. Σελ. 152 κ.ε.

1. Κούλη: Δημοσία Οἰκονομική καὶ Δημοσιονομικὴ Πολιτική. Ἀθῆναι. 1954, Σελ. 102 κ.ε.

Π. Δερτιλῆ: Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς Ἀθ. 1945 Τόμ. Α'. Σελ. 181, κ.ε.

2. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Τόμ. Γ'. Σελ. 257, Ἀθ. 1926 «Τοῖς δὲ φιλοσοφεῖν μὲν φάσκουσι τούτοις, ἐπὶ δὲ τούτῳ τῷ προσχήματι τὰ πολλὰ τῶν δημοσίων καρποῦσθαι ἀξιοῦσι, τούτοις δ' αὖ νέμειν μὲν τῶν κοινῶν μηδὲν, ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτῶν ἐὰν ἀτελῆ καρποῦσθαι καὶ μὴτ' αὐτοὺς εἰσφέρειν, μὴτ' ἀποφέρεισθαι μηδὲν τῶν κοινῶν δσιὸν τε εἶναι φημι καὶ τῷ σχήματι τούτῳ προσῆκον».

3. Ἀ. Βακαλοπούλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1961. Σελ. 177.

ε) Ἡ εὐχέρεια τῆς καταβολῆς τοῦ φόρου διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς εἶδος τοῦ 1)3 ἐκ τῶν παραγομένων εἰς ἡν ἐποχὴν θὰ ἐπραγματοποιήτο αὕτη, καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς κυκλοφορίας τοῦ ξενικοῦ νοθευμένου νομίσματος συνεπεία τοῦ μέτρου τούτου.

στ) Ἡ ἐπιδίωξις ἡϋξημένων πόρων ἔστω καὶ διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς «μιᾶς εἰσφορᾶς» καθ' ὅσον ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῆς καλλιεργουμένης γῆς θὰ ἡϋξανεν ἀναλόγως καὶ ἡ φορολογητέα ὕλη, συνεπῶς καὶ ἡ πρόσοδος τοῦ Δεσποτάτου. Θὰ ὑλοποιήτο ἐν προκειμένῳ δημοσιονομικῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προτεινομένης του πολιτικῆς ἐναντι τῆς ιδιοκτησίας, ὡς ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω ἀναλυτικῶς. Καί,

ζ) Ἡ προσπάθεια ὅπως δι' ἄλλων μέσων προετοιμάσῃ ἔσοδα διὰ τὸ Δημόσιον καὶ περιφρουρήσῃ τυχὸν διασπάθισιν τοῦ δημοσίου χρήματος περὶ ὧν ἀναλυτικώτερον εἰς τὸ κατωτέρω τμήμα.

Ἐντούτοις τὸ προτεινόμενον φορολογικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος δὲν ὑπῆρξεν οὔτε τέλειον, οὔτε πλήρες.

Κυρίως ἀφεώρα εἰς τὴν γεωργικὴν πρόσοδον, μὴ προβλέπον τὴν φορολόγησιν τῶν ἄλλης φύσεως προσόδων ὡς λ.χ. τῶν ἐπαγγελματικῶν τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸ «διακονικόν». Ἡ βασικὴ καὶ οὐσιώδης δι' ἡμᾶς παράλειψις, ἔχει μᾶλλον τὴν δικαιολόγησιν ὅτι, τότε τὰ πάντα συνεκεντροῦντο εἰς τὸν παράγοντα «γῆ» καὶ κατὰ συνέπειαν ἐκεῖ, ἐδίδετο ἡ ὁλοκληρωτικὴ προσοχή. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπόψεως ἐξετάζοντες τὸ φορολογικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος, δεχόμεθα ὅτι, δὲν ἐπετυγχάνετο δι' αὐτοῦ ἡ φορολόγησις ὅλων τῶν πηγῶν ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει εἰσόδημα-πρόσοδος. Δὲν ἀποκλείεται ὅτι, ἡ τοιαύτη παράλειψις δευτερεύοντος παράγοντος ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ προκαταρτικτὸν τῶν ὑπομνημάτων.

Ἐὰν ἐκαλήτο ὁ Πλήθων, νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προτεινομένων του, ἐνδεχομένως νὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν του καὶ τοὺς δευτερευούσης σημασίας παράγοντας. Παρὰ ταῦτα ἡ προτεινομένη φορολογία τῆς «μιᾶς εἰσφορᾶς» ἔστω καὶ τῆς γεωργικῆς μόνον προσόδου ὑπῆρξεν μία θετικὴ, σημαντικὴ καὶ ἀξιόλογος ἐννοια, πρόδρομος τοῦ καὶ σήμερον ἰσχύοντος φορολογικοῦ συστήματος εἰς ἀρκετὰς χώρας, ὅπερ, εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξελίξεως πέντε ὁλοκληρῶν αἰώνων ἔκτοτε.

Περὶ Δημοσίων εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν

Ἡ διαμόρφωσις ἐνὸς ἁπλοῦ συστήματος εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν δημοσίων δαπανῶν ἀπηχόλησαν, ὡς ἦτο φυσικόν, τὸν Πλήθωνα. Ἐκ τῆς ἀκολουθούσης ἀναλύσεως θέλει διαπιστωθῇ ἡ πληρότης, ἡ ὀρθότης καὶ ὁ πραγματισμὸς αἵτινες κατευθύνουν τὴν Πληθωνικὴν σκέψιν, εἰς τὸν τομέα τῆς πραγματοποιήσεως τῶν δημοσίων εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν. Βεβαίως ἡ ἀντιμετώπισις τῶν δημοσίων εἰσπράξεων εἶναι ἀπόρροια τοῦ ἐκάστοτε ἰσχύοντος φορολογικοῦ συστή-

μάτος. Διὰ τοῦτο ἡ μεγάλη καινοτομία τοῦ Πλήθωνος, προτείνοντος τὴν ἐνιαίαν φορολογίαν, θὰ εἶχεν ἄμεσον ἀντίκτυπον καὶ ἐπὶ τοῦ συστήματος εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων. Ὡς ἀνεπτύχθη ἀνωτέρω, ἡ κατάργησις τῶν διαφόρων ἀγγαρειῶν φόρων καὶ φοριδίων καὶ ἡ ἀντικατάστασις των δι' ἑνὸς ἐνιαίου φόρου, θὰ ἐπέφερεν σημαντικὴν ἐπλούστευσιν εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς εἰσπράξεως. Ἔτι δὲ πλεον, θὰ ἀπήλλασεν τοὺς κατοίκους τῆς καταπιέσεως τῶν μυσαρῶν εἰσπρακτορικῶν ὀργάνων, ἅτινα ἡμιλλῶντο καθ' ὅλα τὰ γνωστὰ «εἰσπρακτορικὰ ἀνθρωπάρια» τοῦ Βυζαντίου. Δοθέντος δὲ ὅτι, δι' ἕκαστον εἶδος δημοσίου ἐσόδου, ὑφίστατο ἴδιον ὄργανον εἰσπράξεως, δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ ἀντιληφθῶμεν καὶ νὰ συμπεράνωμεν τι ὑφίστατο ὁ ἀτυχὴς ὀφειλέτης δημοσίου ἐσόδου εἰς τὸ Δεσποτάτον. Τὰ παρατιθέμενα χωρία εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς ὑφισταμένης τότε καταστάσεως.¹⁻²⁻³

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ Πλήθων ἀντεμετώπισεν τὸ θέμα τῆς εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων κατὰ τρόπον μεθοδικόν, ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν τῆς κρατοῦσης καταστάσεως, ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς καὶ κατέληξεν εἰς τὴν διατύπωσιν πρακτικῶν εἰσηγήσεων πρὸς βελτίωσιν τῆς, ἐπ' ὠφελείᾳ, τόσον τοῦ Δεσποτάτου ὅσον καὶ τῶν ἀτυχῶν καὶ ταλαιπωρημένων κατοίκων του. Εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος σχετικῶς πρὸς τὸν τρόπον πραγματοποιήσεως δημοσίας εἰσπράξεως ἢ δαπάνης.

Ὡς πρὸς τὰς εἰσπράξεις, προέτεινεν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἐνιαίου φόρου, περιορισμὸν τῶν εἰσπρακτορικῶν ὀργάνων. Ἀντιλαμβανόμεθα ποῖαν σημασίαν θὰ εἶχεν τὸ μέτρον, ἐφ' ὅσον, ὁ λαὸς τοῦ Δεσποτάτου ὑφίστατο παντοίας ταλαιπωρίας καὶ παντὸς εἶδους ἐκ-

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926 Τομ. Γ'. Σελ. 254. «Τοὺς δ' εἰσίσοντας στρατείας μὲν ἀφείσθαι πάσης, μηκέτι μέντοι οὕτω καὶ σμικρὰ μὲν συχνὰ δὲ μὴδ' ὑπὸ πολλῶν εἰσπραττόμενα, μὴδὲ νομίματι εἰσφέρειν» χαλεπώταται γὰρ οὕτως αἱ εἰσπράξεις ἅμα ἀμφοῖν, καὶ τοῖς εἰσφέρουσι καὶ τοῖς εἰσπράττουσι καθίστανται· ἄλλὰ μίαν μὲν τῶν εἶδει τὴν εἰσφοράν, καὶ ταύτην χρήμασιν, εἰσφέρειν ἑνὸς τέ τινος εἰσπράττοντος παρ' ἑκάστου, τοιαύτην δὲ καὶ τηλικαύτην, οἷαν τὴν αὐτὴν τό τε δίκαιον ἅμα ἔξειν καὶ τοῖς πράγμασιν ἐπαρκέσειν αὐτοῖς τε τοῖς εἰσίσουσιν ὥς κουφοτάτην ἂν ἔσεσθαι φέρειν».

2. Σ π. Λάμπρου: Παλαιοι. καὶ Πελοπον. Ἀθ. 1926 Τομ. Γ'. Σελ. 251. «Εἰσφέροντάς τε κατὰ σμικρὰ μὲν, συχνὰ δὲ καὶ ὑπὸ συχνῶν εἰσπραττόμενα καὶ νομίματι τῶν πλείστων εἰσπράξεων, οὐ χρήμασι γιγνομένων».

3. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Ἀθ. 1930. Τομ. Δ'. Σελ. 132.

«Καὶ τοὺς φόρους δὲ τοὺς πολλοὺς καὶ κατὰ σμικρὰ καὶ ἀνωμάλους τούτους ἀνελὼν ἐκείνον ἀντὶ πάντων κατάστησον ὃν τῶν δικαιοτάτῳ λόγῳ ἔφαμεν τρίτην γίνεσθαι τῶν γιγνομένων μοῖραν κουφότατόν τε ὁμοῦ τοῖς εἰσίσουσιν καὶ τοῖς κοινοῖς λυσιτελέστατον τὸν αὐτὸν ἐσόμενον» ἡττόν τε γὰρ τις διὰ τοῦτον τὸν φόρον ἀποδράσεται ἡττόν τε ὑπὸ τῶν πραττομένων ἀδικήσεται, ὥς τὸ εἶκος, βουλομένων ἂν ὥς πλείστα γίνεσθαι τοῖς εἰσπραχθησομένοις, ἵνα δὴ καὶ σφίσιν ὥς μείζων γίγνοιτο ὁ φόρος».

βιασμούς ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων εἰσπρακτορικῶν ὀργάνων. Πέραν δὲ τῆς καθαρῶς ἀνθρωπιστικῆς πλευρᾶς τοῦ θέματος, ὑπῆρχεν καὶ δημοσιονομικὴ τοιαύτη, καθ' ὅσον, τὰ δημόσια ἔσοδα εἰσπραττόμενα παρ' ὀλιγωτέρων ὀργάνων θὰ ἐπεβαρύνοντο διὰ μικροτέρας διοικητικῆς δαπάνης. Πλέον δὲ τούτων καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν ἐκτελεστικῶν ὀργάνων ἐκ μέρους τῆς διοικήσεως θὰ ἦτο εὐχερέστερος καὶ ἐπλούστερος. Ἐξ ἄλλης ὁμως πλευρᾶς θὰ ἐπῆρχετο οὐσιώδης διαφοροποίησις σχέσεων εἰς ἀμφοτέρους τοὺς συναλλασσομένους.

Οἱ μὲν κάτοικοι θὰ κατέβαλον τὴν ὀφειλὴν των εἰς εἶδος, γεγονός σημαντικὰ διευκολύνον τὴν καταβολήν, τὸ δὲ Δεσποτάτον θὰ ἀπέφευγεν τὴν εἰσπραξίν τῶν νοθευμένων καὶ κιβδήλων ξενικῶν νομισμάτων. Οὕτω, θὰ ἠδύνατο, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ἀπητήτο, νὰ πραγματοποιοῖ ἀνταλλαγὰς διὰ τὴν προμήθειαν κυρίως ὀπλισμοῦ καὶ παντὸς εἶδους πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἢ καὶ δι' ἄλλους τέλους λόγους, ἄνευ τῆς παρεμβάσεως μεσαζόντων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιβολὴν δασμῶν καὶ γενικώτερον τὴν τελωνιακὴν πολιτικὴν τοῦ Πλήθωνος ἐξητάσθησαν ἤδη λεπτομερῶς εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον περὶ τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς τοῦ Δεσποτάτου. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα μόνον νὰ διευκρινήσωμεν, ὅτι, τὸ ἔσοδον τοῦτο δὲν θὰ εἶχεν καθαρῶς ταμειακὸν σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα, εἰσερχόμενον ἐντούτοις ὡς πάντα τὰ λοιπὰ ἔσοδα εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον πρὸς κάλυψιν ἐκτάκτων δαπανῶν. Εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος σχετικῶς πρὸς τὰς δημοσίας δαπάνας. Ἐπὶ τούτων ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Ἡ δημοσιονομικὴ του σκέψις ὡς πρὸς τὴν πραγματοποίησιν πάσης δαπάνης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὠριμότητος εἶχεν φθάσει, ὥστε, δυνάμεθα βασίμως νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι, ὑπῆρξεν προάγγελος τῆς σήμερον κρατούσης ἐν τῇ ἐπιστήμῃ¹ διαιρέσεως καὶ κατατάξεως τῶν δημοσίων δαπανῶν, ἀπὸ πλευρᾶς οἰκονομικοῦ ἀποτελέσματος, στενῆς δημοσιονομικῆς ἀπόψεως καὶ τέλος ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ ἐξυπηρετουμένου σκοποῦ.

Χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα ἀποσπάσματα²⁻³

1. Ἀ. Σμπάρουνη: Δημοσία Οἰκονομική Σελ. 272 κ.ε. Β' Τόμος. Ἀθ. 1955. Τεύχος Β'.

Π. Δερτιλῆ: Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομίας Ἀθ. 1945, Τομ. Α', Σελ. 175 κ.εκ.

Α. Ἀγγελόπουλου: Δημοσία Οἰκονομική. Ἀθήναι 1943 Σελ. 121 κ.ε.

2. Σπ. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Σελ. 132-133. Τομ. Δ'. Ἀθ. 1930. «Καταναίμενος δὲ ἀναγκάζειν κατὰ λόγον τῆς νενεμημένης εἰλωτείας τρέφειν ἕκαστον καὶ τοὺς πελάτας στρατιωτικοὺς τινὰς θεράποντας καὶ μὴ εἰκὴ ἐντρυφᾷ τοῖς κοινοῖς, μὴδ' αἱ οἱ πολέμοι εὐξαιντ' ἂν, τὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας δαπάνας εἰκὴ διόλλυσθαι, ταῦτ' αὐτοὺς διαπραττομένους

3. Σπ. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Σελ. 259, Τομ. Γ'. Ἀθ. 1926. «Τῶν γάρ τοι κοινῶν τούτων, πολλοῦ δεόντων κἂν ἐξ ὁλοκλήρων ταῖς ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας ἀπάσαις δαπάναις ἑξαρκεῖν, τί ποτε λείπεται ὅταν πρὸ ταῖς τῶν κοινῶν ἀνάγκαις καὶ τοσοῦτόν τι τρέφειν ἢ σμῆνος κηφῆνων, τῶν μὲν φασκόντων φιλοσοφεῖν, τῶν δ' ἄλλως ἀργεῖν ἢ καὶ τῶν ταῖς λειτουργίαις προσηκόντων πολλῶν που πλείω καρποῦσθαι ἀξιούντων;»

Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι, ὁ Πλήθων παρέχει ἀπόλυτον προτεραιότητα εἰς τὰς ἀμυντικὰς δαπάνας, ὡς πολλάκις ἤδη παρατηρήσαμεν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖται ἐκ τῆς ἐκτάκτως δυσχεροῦς καταστάσεως τοῦ Δεσποτάτου. Προκύπτει συνεπῶς ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὅτι, ἀξιολόγησις τῆς δαπάνης ἣτις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος, δύναται νὰ παραλληλισθῇ πρὸς συγχρόνους ἀξιολογήσεις δημοσίων δαπανῶν εἰς ἐποχὰς ἐκτάκτου ἐθνικῆς ἀνάγκης. Καταδικάζει δὲ τὰς διαφόρους κατηγορίας ἀτόμων, ἅτινα ὑπὸ διάφορα προσχήματα ἀπτήτουν προνόμια καὶ ἀπολαυὰς εἰς βάρος τοῦ Δημοσίου Ταμείου ἄνευ ἀντιπαροχῆς ἀναλόγου ὑπηρεσίας.

Δοθέντος δὲ τοῦ περιορισμένου τῶν δημοσίων ἐσόδων περιγραφομένης καταστάσεως, αἱ ἀπόψεις του περὶ δημοσίων δαπανῶν καθίστανται ἔτι πλεον ἐνδιαφέρουσαι. Διὰ τῶν προτεινομένων ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ μετὰ φειδοῦς πραγματοποίησις τῶν δημοσίων δαπανῶν, ἀποφευγομένης τυχὸν διασπαθίσεως τοῦ δημοσίου χρήματος, τόσον συνήθους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην^{1,2}.

Χαρακτηριστικὰ δείγματα ἀντιμετωπίσεως ὠρισμένων δαπανῶν, αἵτινες ἀπετέλουν θεσμούς, παρέχουν τὰ κατωτέρω ἀποσπάσματα, ἀφορῶντα εἰς δαπάνας σχετικὰς πρὸς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς³.

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926 Τομ. Γ'. Σελ. 258.

«Ἐκεῖθεν δ' ἂν τις συνίδοι καὶ οἷφ' ἀδικήματί οὗτοι τε κάκεῖνοι δόξαίεν ἂν εἶναι ἔνοχοι, ὅτι ἃ μάλιστα οἱ πολέμιοι εὖξαιντ' ἂν, τὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας δαπάνας εἰκὴ διόλυσθαι, ταῦτ' οὗτοι ἐν σφίσιν αὐτοῖς γίνεσθαι ἀξιοῦντες οὐκ αἰσχύνονται».

2. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Τομ. Δ'. Σελ. 132-133.

«Καταναίμας δὲ ἀναγκάζει κατὰ λόγον τῆς νεμεμημένης εἰλωτείας τρέφειν ἕκαστον καὶ τοὺς πελάτας στρατιωτικοὺς τινὰς θεράποντας καὶ μὴ εἰκὴ ἐντρυφᾶν τοῖς κοινοῖς, μηδ' ἃ οἱ πολέμιοι εὖξαιντ' ἂν, τὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας δαπάνας εἰκὴ διόλυσθαι, ταῦτ' αὐτοὺς φαίνεσθαι διαπραττομένους. Ἐξελεῖν τε μάλιστα καὶ σαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων τρυφὴν καὶ πολυτέλειον, ἐπὶ δὲ τὰς πρὸς πόλεμον παρασκευάς το ἅπαν τρέψαι, ὡς παντὶ μᾶλλον ἢ βασιλεῖ καὶ ἡγεμόνι καὶ παντὶ ἄρχοντι προσήκει πολυτέλεια· ὅσον γὰρ τῆς πρὸς τὸν πόλεμον ἀπολλύασιν παρασκευῆς ἄλλοσε δαπανῶντες, τοσοῦτον τῆς σφῶν αὐτῶν ἀξίας ἀπολλύασιν εὐκαταφρονητότεροι μὲν τοῖς πολεμίοις, ἀχρηστότεροι δὲ τοῖς φίλοις γιγνόμενοι».

3. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω. Τομ. Γ'. Σελ. 257-258.

«Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν ἱερέων τοῖς ἐπὶ τῆς μείζονος ἱερωσύνης ἅτε δὴ τῷ κοινῷ ἱερωμένοις, ἀποχρῆναι νεῖμαι καὶ τούτοις τῶν εἰλώτων κατὰ μέσου ἀνδρὸς λογάδος κλῆρον, οἷς μὴ ἀνάγκη εἴη τις μῆτε ἐξ γυναικας μῆτε ἐξ παιδας διὰ τὴν μοναυλίαν δαπανᾶν. Τοῖς δὲ φιλοσοφεῖν μὲν φάσκουσι τούτοις, ἐπὶ δὲ τούτῳ τῷ προσχήματι τὰ πολλὰ τῶν δημοσίων καρποῦσθαι ἀξιοῦσι, τούτοις δ' αὖ νέμειν μὲν τῶν κοινῶν μηδὲν, ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτῶν ἔαν ἀτελῇ καρποῦσθαι καὶ μὴτ' αὐτοὺς εἰσφέρειν, μὴτ' ἀποφέρεισθαι μηδὲν τῶν κοινῶν ὅσιόν τε εἶναί φημι καὶ τῷ σχήματι τούτῳ προσήκον. Τὸ δὲ καὶ τὰ κοινὰ τούτους ἀξιοῦν καρποῦσθαι οὐδαμῇ οὔτε προσήκον οὐθ' ὅσιον εἶναι οὐτ' αὐτοῖς τοῖς λαμβάνουσιν οὔτε τοῖς νέμουσι. Φέρειν μὲν γὰρ καὶ νῦν τοὺς φέροντας τούτους ἃ φέρουσι μισθὸν τοῖς κοινοῖς φύλαξι τῶν πόνων ὧν ὑπὲρ ἀσφαλείας τῆς κοινῆς· τοὺς δὲ φιλοσοφεῖν ποιουμένους τούτους λειτουργεῖν μὲν τῷ κοινῷ μηδὲν, ἀλλ' ἑτέρους εἶναι τοὺς τῷ κοινῷ ἱερωμέ-

Ἐξετάζων οὐσιαστικῶς τὸ θέμα τῶν δαπανῶν τῶν ἱερέων, παρατηρεῖ, ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ἀντεμετώπιζον οὗτοι ὑψηλὰς δαπάνας, λόγω τῆς ἀγαμίας, τὸ Δεσποτᾶτον δὲν ὤφειλεν νὰ τοὺς ἐκχωρῇ εἰλωτας, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ, μᾶλλον λόγω ἀνοχῆς νὰ ἐδίδοντο οὗτοι εἰς αὐτούς. Ὡς πρὸς τοὺς μοναχοὺς, ἡρνεῖτο πᾶσαν δημοσίαν δαπάνην, καθ' ὅσον δὲν ἐδέχετο τὴν προσφερομένην παρ' αὐτῶν ὑπηρεσίαν ἱκανήν, προκειμένου νὰ θεμελιώσῃ ταύτην, ἐπέτρεπεν ὁμως, ὅπως, ἀπολαμβάνουν ἀφορολογήτως τὰ ἴδια αὐτῶν εἰσοδήματα πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν των.

Τὸ θέμα τῶν δημοσίων δαπανῶν εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὴν καθόλου διαχείρισιν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι, τόσον, εἰς τὴν ιδιωτικὴν, ὅσον, καὶ εἰς τὴν δημοσίαν οἰκονομικὴν ὁ ρόλος τῆς διαχείρισεως εἶναι πρωταρχικός, οὐσιώδης καὶ θεμελιώδης.

Ἐκ τῆς καλῆς δὲ ἢ κακῆς διαχείρισεως τοῦ δημοσίου πλούτου, ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα ποσοστὸν αὐτὴ αὕτη ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ἐνὸς κράτους. Διότι, δὲν ἀρκεῖ τὸ ἡυξημένον ὕψος τῶν δημοσίων εἰσπράξεων, ἀλλ' ἀπαραίτητος τυγχάνει καὶ ἡ χρηστὴ διαχείρισις τῶν δημοσίων ἐσόδων. Ὁ Πλήθων ἀποδεικνύεται ὡς ἔχων πλήρη συναισθησιν τῆς ἀξίας τόσον, τῶν ὑψηλῶν δημοσίων ἐσόδων, ὅσον, καὶ τῆς χρηστῆς καὶ σκοπίμου διαχείρισεως αὐτῶν.

Δ) Περὶ Νομίσματος

Ἡ χρῆσις τοῦ νομίσματος γνωστὴ ἀπὸ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς,¹ ἐπεσυρεν ὡς ἦτο φυσικὸν τὴν προσοχὴν τοῦ Πλήθωνος.

Εἰδικοί λόγοι συνέτρεχον, ὥστε, ὁ Πλήθων παρὰ τὴν προοδευτικότητα ποὺ τὸν διέκρινεν, ἐτήρησεν στάσιν ἐπιφυλακτικὴν ἐναντι τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος. Ἐνταῦθα δέον ὅπως, διασαφηνίσωμεν τὸ ἐσφαλμένον τοῦ συλλογισμοῦ τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸν Πλήθωνα καὶ εἰδικώτερον μὲ τὰς περὶ νομίσματος ἀντιλήψεις του, ὅτι, δηλαδή οὗτος ἐτάχθη κατὰ τοῦ νομίσματος, ἢ ἀκόμη ὅτι ἐπρωτοστάτησεν διὰ τὴν κατάργησίν του.² Ὁ Πλήθων δὲν ἐτάχθη οὔτε κατὰ τοῦ νομίσμα-

μένους, τούτους δ' ἀποστάντας, ὡς φασι, πάντων ἰδία θεοκλυτεῖν τε καὶ τῆς σφετέρας αὐτῶν ἐπιμελεῖσθαι ψυχῆς. "Ὅταν οὖν τοὺς ὑπὲρ ἀσφαλείας τῆς κοινῆς μισθοὺς οἱ μὲν ἀποδιδόμενοι τὸ πρόσχημα τῆς ἀρετῆς σφίσιν αὐτοῖς λαμβάνειν ἀξιῶσιν, οἱ δ' οἷς προσήκουσιν ἀποστεροῦντες τούτοις νέμειν, ποῦ τοῦθ' ὅσιον; Οὐδὲν ἂν οἶμαι φάναι ὅτω μὴ πᾶμπόλῳ τι δεισιδαιμονίας, τρίτου ὄντος εἶδους ἀσεβείας, μετεῖη ὡς οἰεσθῆναι γε καὶ ὅτι οὖν τῶν ἔξω προσηκόντων τούτων ἀναθημάτων τὸν θεὸν προσέειπαι».

1. Δ. Κ α λ ι τ σ ο υ ν ἄ κ ι: Ἐφηρμοσμένη Πολ. Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1957. Σελ. 320, Ἔκδ. Δ'.

Ξ. Ζ ο λ ὡ τ α: Θεωρητικὴ Οἰκονομικὴ. Ἀθῆναι 1942. Ἔκδ. Β'. Σελ. 592.

2. Ε. Σ α β β ο π ο ὕ λ ο υ: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Πειραιεὺς 1961. Σελ. 24.

τος, οὔτε ὑπὲρ τῆς καταργήσεώς του, ἀλλά, ἐτάχθη κατὰ τοῦ ξενικοῦ τοιοῦτου, τὸ ὁποῖον ἦτο νοθευμένον καὶ κίβδηλον, ὡς προκύπτει ἄλλωστε καὶ ἐκ τοῦ παρατιθεμένου χωρίου¹. Εἰσηγείτο τὴν ἐξυγίανσιν τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος ὡς γράφει καὶ ὁ Α. Βακαλόπουλος².

Διὰ τῆς τελευταίας φράσεως, τοῦ χωρίου οὐχὶ μόνον ἀποδεικνύεται ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀποδοχῆ τοῦ νομίσματος, ἀλλά, παρέχεται καὶ τὸ μέτρον τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐπιρροῆς του, εἰς τὴν ζώην μιᾶς χώρας. "Ἄλλωστε, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ταχθῇ κατὰ τοῦ νομίσματος, ἐφ' ὅσον κατείχετο ὑπὸ τόσον ὁλοκληρωμένων ἀπόψεων διὰ τὴν οἰκονομίαν; Ἡμεῖς τουλάχιστον, μὴ συναντήσαντες τι τὸ παρεμφερὲς εἰς τὰ κείμενά του, ἀρνούμεθα νὰ δεχθῶμεν τὸν συλλογισμόν αὐτόν.

"Ἐχομεν καταλήξει μάλιστα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, αἱ περὶ αὐταρκειάς καὶ ἀνταλλαγῆς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, συνέτεινον εἰς τὸ νὰ παρὰ-σύρουν τοὺς διαφόρους μελετητὰς εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ ὡς εἴρηται ἐσφαλμένου συλλογισμοῦ. Σαφῶς ὅθεν ἀποφεύγομεν τιοιοῦτον τι, διότι ὁ Πλήθων ἀντετάσσετο εἰς τὴν κυκλοφορίαν τοῦ νομίσματος οὐχὶ μόνον τοῦ νοθευμένου, ἀλλά, καὶ τοῦ δυναμένου νὰ ὑποστῇ νοθείαν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔβαλεν ἐμμέσως κατὰ τῶν Λατίνων, οἵτινες ὡς γνωστὸν ἤλεγχον ἐν πολλοῖς τὴν χρηματικὴν οἰκονομίαν τοῦ Δεσποτάτου.

Διαφαίνεται δὲ ἐκ τοῦ κατωτέρω χωρίου³, ὅτι, κατὰ νοῦν εἶχεν ἐν ἐθνικὸν νόμισμα, μόνον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν εἰσηγήθη τὸ πρῶτον ὁ Καθηγητὴς Α. Καλλιαβᾶς⁴.

Ἡ πολλάκις προτεινομένη συνεπῶς λύσις τῆς πραγματοποιήσεως

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1930. Σελ. 124. Τομ. Δ'.

«Νομίσματι μὴ εὐδιαφρόρῳ χρῆσθαι μηδὲ ξενικῷ ἢ δοκεῖν ἂν πονηρᾷ καὶ ἄλλοτρίᾳ χρῆσθαι καὶ τῇ πολιτείᾳ· οὐδὲ γὰρ φαῦλον εἰς γε πολιτείας λόγον μέρος ἂν καὶ τὸ τὸ νόμισμα ξυμβάλλεσθαι».

2. Α. Βακαλόπουλου: Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ Θεσσαλονίκη 1961. Σελ. 179.

3. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθῆναι 1926. Τομ. Γ'. Σελ. 262-263.

«Ἰσως δ' οὐδ' ἐκεῖνο παρετέον, τό γε τοῦ νομίσματος ἄτοπον ὡς διορθωτέον. Σφόδρα γὰρ που εὐθες, τοῖς ξενικοῖς τούτοις καὶ ἅμα πονηροῖς χαλκείοις χρωμένους ἄλλοις μὲν κέρδος τι φέρειν, ἡμῖν δ' αὐτοῖς πολὺν τὸν κατάγελων. Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὴν τούτου ἐπανόρθωσιν κἂν ἡ ὑφ' ἡμῶν προεισηνεγμένη ἐκείνη γνώμη οὐ μικρὸν τι συμβάλῃτο.

Τὸ γὰρ τοὺς τε εἰσείσοντας χρήματα, ἀλλὰ μὴ νόμισμα εἰσφέρειν τοὺς τ' ἐκ τῶν κοινῶν ληψομένους ὡσαύτως λαμβάνειν μέγα τι πρὸς τοῦτ' ἂν δόξειε συμβάλλεσθαι.

Σχεδὸν γὰρ ἦττον τι ἂν νομίσματος δέοι, πρὸς δὲ τὰς καθ' ἡμέραν ἐξαρκοὶ ἂν καὶ τὸ τυχὸν νομισθῆν.

"Ἄλλως δὲ καὶ Πελοποννήσῳ οὐδενὸς πάνυ τοι τοιοῦτου δεῖν δοκεῖ νομίσματος ὁ τισιν ἄλλοις ἀνθρώποις ἔσται ἐντιμον. Σχεδὸν γὰρ οὐδ' ὅτουσιν τῶν ἔξωθεν εἰσγαγίμων δοκεῖ δεῖσθαι ἡ χώρα, ὥστε τοῦ καὶ τοιοῦτου νομίσματος δεῖν, πλὴν σιδήρου καὶ ὀπλων».

4. Α. Καλλιαβᾶς: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία Ἀθῆναι 1952. Σελ. 54.

συναλλαγῶν διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς μεθόδου τῆς ἀνταλλαγῆς, ἔβαινε ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν κατοίκων τοῦ Δεσποτάτου καὶ εἰς βάρος τῶν Λατίνων, κυρίως τῶν Βενετῶν. Διότι, πᾶσα πραγματοποιούμενη ἀνταλλαγή εἶδους πρὸς εἶδος, ἐγένετο εἰς βάρος τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας τῶν ἀναφερθέντων ξένων κιβδήλων νομισμάτων. Ἐὰν συνεπῶς ἐγενικεύετο ἡ συναλλαγή δι' ἀνταλλαγῶν, ὡς ὑπεδείκνυνεν ὁ Πλήθων, τὸ Δεσποτάτον θὰ ἀπηλλάσσετο τοῦ ξενικοῦ κιβδήλου νομίσματος καὶ ἐπὶ πλεόν τῆς ἀπομυζητικῆς μεσολαβήσεως τῶν Ἰταλῶν ἐμπόρων. Οὕτω, ὁ Πλήθων διὰ ρεαλιστικῶν μέτρων θὰ ἔλυνεν ἐν σοβαρὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλει καὶ τὸ Βυζάντιον ἀπὸ μακροῦ χρόνου, μὴ δυνηθέντος νὰ δώσῃ ἀνάλογον λύσιν. Ἀντιλαμβανόμεθα βεβαίως ὅτι, μία γενίκευσις τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀνταλλαγῶν, ἣτις θὰ συνεπήγετο τὴν ἐκτὸς συναλλαγῆς θέσιν τῶν ξενικῶν νομισμάτων, δὲν θὰ ἔμενεν ἄνευ γενικωτέρων πολιτικῶν ἢ οἰκονομικῶν συνεπειῶν ἐκ μέρους τῶν Λατίνων. Ἄλλ' ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι, ἡ ὑπευθύνως χειριζομένη τὰ θέματα τοῦ Δεσποτάτου ἐξουσία, θὰ ἠδύνατο τότε νὰ ἀντιδράσῃ καταλλήλως, ὑπερπηδοῦσα τελικῶς τὴν κρίσιν, ἐφ' ὅσον, τὰ ἐξαγόμενα προϊόντα ἦσαν ζωτικῆς σημασίας διὰ τοὺς Λατίνους. Εἶναι κατηγορηματικὴ ἡ διαμαρτυρία τοῦ Πλήθωνος κατὰ τῶν χρησιμοποιουμένων ξένων νομισμάτων ἐκ χαλκοῦ, διότι, ἐνῶ εἰς ἄλλους, τοὺς Λατίνους, ἡ συναλλαγή αὐτῶν τῶν νοθευμένων νομισμάτων ἐπέτρεπεν τὴν πραγματοποίησιν μεγάλων καὶ ἀκόπων κερδῶν, λόγῳ τῆς μεγάλης διαφορᾶς μεταξὺ ὀνομαστικῆς καὶ πραγματικῆς τῶν ἀξίας, ἡ χρησιμοποίησις τούτων παρὰ τῶν ἐντοπίων, δὲν ἀπετέλει εἰμὴ μόνον συνήθειαν «καταγέλαστον», ἐξ' ἧς ὀφείλον τὸ ταχύτερον νὰ ἀπαλλαγοῦν.

Ἀπαλλαγή δέ, ἦτο δυνατὴ ὑπὸ τὰς κρατούσας συνθήκας, μόνον διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀνταλλαγῆς, ἡ καθιέρωσις τῆς ὁποίας ἐσήμαινε τὸν τερματισμὸν τῆς κυκλοφορίας τῶν κιβδήλων ξενικῶν νομισμάτων.

Συνεπῆς πρὸς τὴν θέσιν ἣν ἔλαβεν ἐναντι τοῦ ξενικοῦ νομίσματος ἦτο καὶ ἡ πρότασίς του περὶ καταργήσεως τῆς καταβολῆς φόρων εἰς νόμισμα καὶ τῆς καθιερώσεως τοῦ θεσμοῦ-τῆς ἀρχῆς-τῆς καταβολῆς παντὸς φόρου εἰς εἶδος.

Σχετικὰ τὰ παρατιθέμενα ἀποσπάσματα. 1.²

1. Σ π. Λάμπρου: Παλ. καὶ Πελ. Ἀθ. 1926. Σελ. 251, Τομ. Γ'.

«Ἔστι τοίνυν πρῶτον ἰδεῖν τῇδε Πελοποννησίων τὸν πολὺν λεὼν γεωργοῦντάς τε ἢ καὶ νέμοντες ἐνίους καὶ ἀπὸ τούτων τὰς τε πρὸς τὸν βίον ἀφορμὰς σφίσιν αὐτοῖς ποριζομένους εἰσφέροντάς τε τῷ κοινῷ καὶ στρατευομένους τοὺς αὐτοὺς, εἰσφέροντάς τε κατὰ σμικρὰ μὲν, συχνὰ δὲ καὶ ὑπὸ συχνῶν εἰσπραττόμενα καὶ νομίσματι τῶν πλείστων εἰσπράξεων, οὐ χρήμασι γιγνομένων».

2. Σ π. Λάμπρου: Ὡς ἄνω Σελ. 253-254.

«Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνό φημι δεῖν ἐπανορθωτέον εἶναι τὸ μὴ τοὺς αὐτοὺς εἶναι τοὺς στρατευομένους τε καὶ ἅμα εἰσφέροντας, ἀλλὰ διχῇ πρῶτον διελεῖν πάντας Πελοποννησίους, χωρὶς μὲν τοὺς στρατευομένους, χωρὶς δὲ τοὺς εἰσίσοντας, πρὸς ὁπότερον ἂν ἑκα-

Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπίστευεν ὅτι, θὰ ἐπετύγχανεν καὶ τὸν ἐκ τῆς κρατικῆς πλευρᾶς ἐξοβελισμόν τῶν ξενικῶν νομισμάτων, πράγμα ὅπερ θὰ εἶχεν ἐνεργητικὰς συνεπείας, πέραν τῶν στενῶς δημοσιονομικῶν τοιούτων, ἅτινας, ἐξητάσαμεν ἄνωτέρω. Εἰς μίαν συνεπῶς οἰκονομίαν ἣτις ὑφίστατο δεινὴν ἐκμετάλλευσιν κατὰ τὸν πλέον εὐσχημον τρόπον, εἰς τὸ εὐπαθέστερον σημεῖον τῆς, τὸ νόμισμα, μὴ δυναμένην νὰ ἀντιδράσῃ διαφοροτρόπως, ὡς π.χ. θὰ ἠδύνατο σήμερον, αἱ ἄνωτέρω προταθεῖσαι σκέψεις τοῦ Πλήθωνος δέον ὅπως χαρακτηρισθοῦν ριζοσπαστικαὶ ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἐξυγίανσιν τοῦ κύκλου τῆς νομισματικῆς διαδικασίας διὰ τῆς μόνης ἀπομενούσης λύσεως, ὡς ἦτο ἡ ὑπ' αὐτοῦ προταθεῖσα. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα, συνεπῶς, ἐξεταζόμεναι αἱ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος σχετικῶς πρὸς τὸ νόμισμα ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλήθων:

α) Δὲν ὑπῆρξεν ἀντίθετος τοῦ νομίσματος, οὔτε ἐπεδίωξεν τὴν κατάργησίν του,

β) Ἐπεδίωξεν μόνον τὴν κατάργησιν τοῦ ξενικοῦ νοθευμένου νομίσματος ὡς καὶ παντὸς ἐτέρου δυναμένου νὰ ὑποστῇ νοθείαν.

γ) Ἀπεδέχετο τὴν κυκλοφορίαν ἐνὸς ἐθνικοῦ μόνου νομίσματος,

δ) Ὑπεδείκνυνε τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν εἰδῶν, διαβλέπων εἰς ταύτην ὡς μόνον ἀποτελεσματικὸν μέσον διὰ τὸν περιορισμὸν κυκλοφορίας τοῦ ξενικοῦ νομίσματος καί,

ε) Συνέδεεν τὴν κατάργησιν τοῦ ξενικοῦ νομίσματος πρὸς δημοσιονομικὰς διευκολύνσεις τῶν κατοίκων. Ὅθεν, πᾶσα ἐρμηνεία διάφορος πρὸς τὰς ἄνωτέρω ὑποστηρικθεῖσας ἀπόψεις, θὰ εὐρίσκεται εἰς διάστασιν πρὸς τὴν ὀρθὴν θέσιν τῆς Πληθωνικῆς σκέψεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΠΑΡΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΩΝΙΚΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

Αἱ προεκτεθεῖσαι οἰκονομικαὶ καὶ δημοσιονομικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, ἐπιτρέπουν τὸν συλλογισμόν ὅστις ἤδη ἔχει διατυπωθεῖ ὑπὸ τινων

στοι μᾶλλον δοκῶσι πεφυκέναι, καὶ τοῖς μὲν στρατευομένοις πρὸς τῇ πάσης εἰσφορᾶς ἀφείσθαι καὶ συνεκποριστέον εἶναι ὅθεν θρέφονται, τοὺς δ' εἰσίσουντας στρατείας μὲν ἀφείσθαι πάσης, μηκέτι μέντοι οὕτω καὶ σμικρὰ μὲν συχνὰ δὲ μὴδ' ὑπὸ πολλῶν εἰσπραττόμενα, μὴδὲ νομίσματι εἰσφέρειν· χαλεπώταται γὰρ οὕτως αἱ εἰσπράξεις ἅμα ἀμφοῖν, καὶ τοῖς εἰσφέρουσι καὶ τοῖς εἰσπράττουσι, καθίστανται· ἀλλὰ μίαν μὲν τῶν εἶδει, τὴν εἰσφορὰν, καὶ ταύτην χρήμασιν, εἰσφέρειν ἐνὸς τέ τινος εἰσπράττοντος παρ' ἐκάστου τοιαύτην δὲ καὶ τηλικαύτην, οἷαν τὴν αὐτὴν τό τε δίκαιον ἅμα ἔξιν καὶ τοῖς πράγμασιν ἐπαρκέσειν αὐτοῖς τε τοῖς εἰσίσουσιν ὡς κουφοτάτην ἂν ἔσεσθαι φέρειν».

μελετητῶν του,¹ περὶ ὁμοιότητος τῶν ἀρχῶν του, πρὸς βασικὰς τινὰς ἀρχὰς τῶν Ἐμποροκρατῶν καὶ Φυσιοκρατῶν. Καθ' ἡμᾶς ὑπάρχει ὁμοιότης καὶ πρὸς τὰς Φορολογικὰς ἀπόψεις τοῦ A. Smith.

Ἐπιθυμοῦμεν εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ἀποψιν ταύτην, ἐρειδομένην εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν οἰκονομικῶν του ἀπόψεων, ὡς ἐξετέθησαν ἤδη, προκειμένου νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι, τὸ θεωρητικὸν οἰκοδόμημα τῶν Φυσιοκρατῶν περισσότερο, τῶν Ἐμποροκρατῶν ὀλιγώτερον, ἀλλά, καὶ τῶν δημοσιονομικῶν ἀπόψεων τοῦ A. Smith, βασίζεται εἰς τὰς Πληθωνικὰς ἀρχὰς, αἵτινες, ἀνεπτύχθησαν ἀναλυτικώτερον, λεπτομερέστερον καὶ μεθοδικώτερον ὑπὸ τῶν πρώτων αὐτῶν πλέον οἰκονομολογικῶν σχολῶν, βραδύτερον.

Εὐνόητον τυγχάνει ὅτι, ἡ προσπάθεια μας περιορίζεται εἰς τὴν γενικὴν διαγραφὴν τοῦ προβλήματος, ἐφ' ὅσον, πλήρης μελέτη του, θὰ ἐξέφευγεν τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος.

Πρὸς διερεύνησιν τῆς ταυτότητος ἀντιλήψεων τῆς Ἐμποροκρατικῆς Σχολῆς πρὸς τὰς Πληθωνικὰς ἀπόψεις παραθέτομεν περιληπτικῶς σημεία τινὰ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς Σχολῆς τῶν Ἐμποροκρατῶν, ἡ ὁποία διεμορφώθη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ ἐπεκράτησεν μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ Ἐμποροκρατισμὸς ἀπετέλεσεν τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ Φεουδαρχικοῦ συστήματος εἰς τὴν Γαλλίαν μὲ ἐκπροσώπους τοὺς J. Bodin, Richelieu, J. Colber, A. Montchretien, εἰς τὴν Ἀγγλίαν μὲ ἐκπροσώπους τοὺς T. Mun, J. Child, W. Temple, C. Bavenant, J. Stewart, J. Locke, J. Law κλπ. Ὡς ὑποστηρικτὴν τῶν Ἐμποροκρατῶν ἐν Ἀγγλίᾳ δυνάμεθα νὰ συμπεριλάβωμεν καὶ τὸν Fr. Bacon, εἰς τὴν Γερμανίαν μὲ ἐκπροσώπους τοὺς J. Becher, P. Hornigk κλπ. Ἐκπρόσωποι τῶν Ἐμποροκρατικῶν ἰδεῶν ἐνεφανίσθησαν καὶ εἰς ἄλλας χώρας, ὡς εἰς Ἰσπανίαν, Ἰταλίαν, Πορτογαλίαν κλπ.

Αἱ Ἐμποροκρατικαὶ ἰδέαι ἐφηρμόσθησαν εἰς τὰ σκανδιναυικὰ κράτη, τὸ βασιλεῖον τῆς Πολωνίας, εἰς Ρωσσίαν, κάτω Χώρας, τὴν Γερμανίαν, κυρίως ὅμως εἰς Γαλλίαν, καὶ Ἀγγλίαν, ὅπου διεδραμάτισαν ἀποφασιστικὸν κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν ρόλον οἱ Richelieu καὶ Colber εἰς Γαλλίαν καὶ Cromwell εἰς Ἀγγλίαν.

Ἡ Ἐμποροκρατικὴ Σχολὴ ἀπέδιδεν διάφορον σημασίαν εἰς τοὺς διάφορους παραγωγικοὺς κλάδους. Κυρίως, ὑπετίμα τὴν γεωργίαν ὡς πη-

1. Δ. Διανιηλίδης: Ἡ Νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία. Ἀθ. 1934. Σελ. 92.
D. Zakythinis: Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV siècle, Athènes. 1948. p. 139,

I. Μαμαλάκι: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Ἀθῆναι 1939. Σελ. 94.

Ἀ. Καλλιβαβᾶ: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 54 καὶ 56.

Δ. Στεφανίδης: Ἱστορία τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς. Ἀθῆναι 1948. Τομ. Α'. Σελ. 297,

Ε. Σαββόπουλου: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Πειραιεὺς 1961. Σελ. 25.

γὴν πλούτου ἐνῶ, ἐξετίμα τὸ ἐμπόριον, τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν βιοτεχνίαν γενικώτερον ὡς πλουτοπαραγωγικοὺς κλάδους.

Ὑπέδειξεν σειρὰν μέτρων πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς ναυτιλίας, ὡς π.χ. τὴν ἐπιβολὴν βαρυτάτων εἰσαγωγικῶν δασμῶν, τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰσαγωγῶν, τὴν προστασίαν τῆς ἐγχωρίου βιοτεχνίας, τὴν κρατικὴν ἐπιχορήγησιν νέων βιοτεχνιῶν εἰς τὰ πρῶτα τῶν βήματα, τὴν χορήγησιν βραβείων ἐξαγωγῆς. Ὑπέδειξεν ὁμοίως ὅτι, τὸ κράτος ὀφείλει νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν μείωσιν τῶν παραγωγικῶν δαπανῶν τῆς ἐγχωρίου βιοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Εἰσηγήθη τὸ «χαμηλὸν τῶν ἡμερομισθίων» ἐν συνδυασμῷ πρὸς πτώσιν τῶν τιμῶν τῶν τροφίμων τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ, τὴν φορολογία τῶν ἀγάμων, κλπ.

Ἐδέχετο ὅτι, μία χώρα ἐπωφελεῖτο ὅταν εἰσέγαγε τρόφιμα καὶ πρώτας ὕλας καὶ ἐξήγαγεν βιοτεχνικὰ προϊόντα. Ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἐνεργητικοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου καὶ κατέβαλεν προσπάθειάς διὰ τὴν εἰσαγωγὴν-εἰσροὴν πολυτίμων μετάλλων καὶ λίθων.

Ὅσον ἀφορᾷ, τὴν ἀποικιακὴν πολιτικὴν, οἱ ἐμποροκράται ἐθεώρουν ταύτην ὡς ἀποφασιστικὸν συντελεστὴν τῆς οἰκονομικῆς ἰσχύος μιᾶς πόλεως.

Πλείοτε εἰς βιβλιογραφίαν περὶ Ἐμποροκρατῶν ὅπου δύναται νὰ προσφύγῃ πᾶς εἰδικώτερον ἐνδιαφερόμενος.¹

Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων τῆς Ἐμποροκρατικῆς Σχολῆς ὡς ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, πρὸς τὰς ἀναπτυχθείσας εἰς τὸ Γ'. κεφάλαιον ἀπόψεις καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰς σελίδας 73-81 ὡς πρὸς τὴν τελωνειακὴν πολιτικὴν, τοὺς δασμούς, τὰς εἰσαγωγάς, τὰς ἐξαγωγάς, τὰς ἀνταλλαγὰς καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς αὐταρκείας διαλαμβανόμενα, ἀπορρέει, ἡ ταυτότης ἐμποροκρατικῶν ἀπόψεων πρὸς τὰς Πληθωνικὰς τοιαύτας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ταυτότητα ἀντιλήψεων τῶν Φυσιοκρατῶν πρὸς τὰς Πληθωνικὰς ἀπόψεις παραθέτομεν περιληπτικῶς σημεῖα τινὰ ἐκ τῆς Φυσιοκρατικῆς Σχολῆς, ἥτις, ὡς γνωστὸν ὑπῆρξεν ἡ ἀντίδρασις τῆς Ἐμποροκρατικῆς, δημιουργήσασα καὶ αὕτη ἀκρότητα ὡς καὶ ἡ προηγηθεῖσα Ἐμποροκρατικὴ Σχολή.

Ἡ Φυσιοκρατικὴ Σχολὴ ἐνεφανίσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος, ὁ δὲ βίος τῆς ὑπῆρξεν βραχύτατος, ἥτοι μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος.

Ὡς πρόδρομοι τῶν Φυσιοκρατῶν δύναται νὰ συγκαταλεγοῦν οἱ Vauban, Cantillon, Voyer, Vincent καὶ Riquetti, ὡς κυρίως ἐκπρόσω-

1. Α. Καλλιβαβᾶ: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 78 κ.ἑ.

Δ. Καλλιτσούνακη: Ἱστορία τῆς Πολ. Οἰκονομίας. Ἀθ. 1949. Σελ. 129-249

Ξ. Ζολώτα: Θεωρητικὴ Οἰκονομική. Ἀθῆναι 1944. Ἔκδ. Β'. Σελ. 133-135.

Π. Δερτιλῆ: Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς. Ἀθ. 1945. Σελ. 92-94. Τομ. Α'.

Α. Σίδερι: Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν. Ἀθῆναι 1953. Σελ. 44 κ.ἑ.

Δ. Στεφανίδη: Ἡ κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ τῆς ἐξελίξει. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 5-89.

ποι δὲ τοῦ Φυσιοκρατισμοῦ, οἱ Γάλλοι Quesnais, Turgot, Mirabeau, Dupont de Nemours κλπ.

Αἱ φυσιοκρατικαὶ ἀπόψεις ἐφηρμόσθησαν κυρίως εἰς Γαλλίαν καὶ ἐλάχιστα εἰς Γερμανίαν, μὲ ἐκπροσώπους τοὺς Schettwein, Mauvillon, Springer κ.ἄ., εἰς Ἑλβετίαν, μὲ ἐκπρόσωπον τὸν Iselin, εἰς Ἰταλίαν, μὲ ἐκπροσώπους τοὺς Bandini, Paoletti, Marchesini κ.ἄ. Εἰς Ἀγγλίαν, δὲν ἔτυχον προσοχῆς.

Ἡ Φυσιοκρατικὴ θεωρία ἀπέδωκεν ἰδιαιτέραν ἔμφασιν καὶ ἑξαρσιν εἰς τὴν Γεωργίαν ἀποδεχθεῖσα ταύτην ὡς τὸν μοναδικὸν παραγωγικὸν κλάδον. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ θέσις τῆς Φυσιοκρατικῆς Σχολῆς α) διὰ τὴν γεωργίαν ὡς μόνης πηγῆς γενικῆς εὐημερίας, β) διὰ τὴν παραγωγικότητα τῆς φύσεως, γ) διὰ τὸ καθαρὸν προϊόν, *Produit Net* τῆς γεωργίας, καὶ δ) διὰ τοὺς λόγους ἐνισχύσεώς της, κλπ.

Ἡ Φυσιοκρατικὴ Σχολὴ ἐδέχετο τὸν διαχωρισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς ἐνεργητικὸν καὶ παθητικόν, τοῦ δὲ ἐνεργητικοῦ εἰς τρεῖς τάξεις α) τὴν παραγωγικὴν ἀπαρτιζομένην κυρίως ἀπὸ γεωργούς, β) τὴν διανεμητικὴν ἢ τὰς ἰδιοκτητῶν καὶ γ) τὴν στεῖραν τάξιν ἀπαρτιζομένην ἀπὸ βιοτέχνων, ἐμπόρων καὶ ἐλευθέρων ἐπαγγελματίας.

Διεκήρυξεν τὴν ἀποχὴν τοῦ Κράτους ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν ἀνάμειξιν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐδικαιολόγησεν ἐπαρκῶς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὴν φυσικὴν τάξιν, καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, ὡς καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἐμπορίου ἀπὸ τοὺς ἐμποροκρατικούς περιορισμούς. Ἀνέπτυξεν, ἀπόψεις περὶ κυκλοφορίας καὶ διανομῆς τοῦ λαϊκοῦ εἰσοδήματος, καὶ περὶ τῆς ἀνισότητος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ συμβολὴ τῆς Φυσιοκρατικῆς Σχολῆς ὑπῆρξεν οὐσιώδης εἰς τὴν δημοσιονομίαν διὰ τῆς διατυπώσεως τοῦ «ἐνιαίου φόρου» εἰς ἀντικατάστασιν τῶν πολλῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων φόρων ποὺ εἶχον ἐπιβληθῆ κατὰ τὴν προγενεστέραν περίοδον τῆς Ἐμποροκρατίας. Ἐπίσης ἐτάχθη κατὰ τῶν φόρων καταναλώσεως κλπ.

Πλειότερα εἰς χρησιμοποιοθεῖσαν βιβλιογραφίαν περὶ φυσιοκρατῶν¹

1. F. Quesnay: Οἰκονομικά Ἔργα. Μετάφρασις Γ. Ζωῖτοπούλου Ἀθ. 1940.

Α. Καλλιμαχίδης: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 97-115.

Δ. Καλλιτσούνάκης: Ἡ Ἱστορία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1929, Σελ. 158-169.

Δ. Στεφανίδης: Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ τῆς ἐξελίξει. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 90-165. Τομ. Β'.

Α. Σίδερν: Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν. Ἀθῆναι 1953. Τομ. Α'. Σελ. 44.

Ξ. Ζολώτα: Θεωρητικὴ Οἰκονομική. Ἀθῆναι 1943. Σελ. 135-137. Ἔκδ. Β'.

Π. Δερτιλῆ: Σύστημα Δημοσίας Οἰκον. Ἀθῆναι 1945. Σελ. 94-96 Τομ. Α'.

M. Dobb: Εἰσαγωγή εἰς τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν. Μετάφρασις Γ. Χαλκιοπούλου Ἀθ. 1946.

Δ. Δηλεβάνης: Παραδόσεις Θεωρητικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Θεσσαλονίκη 1955. Ἔκδ. Β'. Σελ. 23, 24 κ. ἑ.

καί δὴ εἰς «Οἰκονομικά Ἔργα» τοῦ F. Quesnay, ὅπου καὶ δύναται νὰ ἀνατρέξῃ οἷοσδήποτε εἰδικώτερον ἐνδιαφερόμενος.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἄνω ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων τῆς Φυσιοκρατικῆς Σχολῆς πρὸς τὰ ἀναπτυχθέντα εἰς τὸ Γ' Κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰς σελίδας 45-72 περὶ γεωργίας, γεωργικῆς τάξεως, συντελεστῶν παραγωγῆς (ἐργασίας-μέσων-κεφαλαίου) καὶ κατανομῆς τῶν ἐπιτευγμάτων ὡς καὶ εἰς τὰς σελίδας 81-94 περὶ Δημοσιονομίας διαλαμβάνόμενα προκύπτει ἡ ταυτότης τῶν φυσιοκρατικῶν ἀπόψεων, πρὸς ἐκείνας τοῦ Πλήθωνος.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὁμοιότητα τῶν δημοσιονομικῶν ἀπόψεων τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλελευθέρας σχολῆς A. Smith πρὸς τὰς Πληθωνικὰς τοιαύτας καὶ εἰδικώτερον ὡς πρὸς τοὺς φορολογικοὺς κανόνες, παραθέτομεν τούτους κατωτέρω ἐν περιλήψει. Ὡς γνωστὸν οἱ φορολογικοὶ κανόνες τοῦ A. Smith διευπλώθησαν τῷ 1776 εἰς τὸ πολύκροτον ἔργον του An inquiry into the nature and the causes of the wealth of nations (Βιβλίον 5ον)

Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλελευθέρας οἰκονομικῆς σχολῆς ὑπεβοήθησεν ἐν πολλοῖς τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχεν ἐξελιχθῇ τότε πλέον ἢ ποτὲ Φιλελεύθερον. Ἡ δὲ ἐπίδρασις τῶν θεωριῶν τοῦ Smith καὶ τῆς Φιλελευθέρας Σχολῆς γενικῶς, ὑπῆρξεν μεγίστη. ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ περισσότερον ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου, συνέπιπτον πλήρως τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν Ἀγγλων, μὲ τὰς ἀναπτυσσομένας ἀπόψεις τῆς φιλελευθέρας σχολῆς.

Ὁ A. Smith διετύπωνεν μεστὰς ἀπόψεις διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ διανομὴν τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν, διὰ τὸν καταμερισμὸν τῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ τῆς κατ' ἰδίαν παραγωγῆς, περὶ τοῦ χρήματος καὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας του, περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς τιμῆς τῶν ἀγαθῶν, περὶ τοῦ εἰσοδήματος τοῦ λαοῦ, περὶ τῆς ἀμοιβῆς ἐργασίας-ἐργατικοῦ μισθοῦ, περὶ τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου, περὶ τῆς ἐγγείου προσόδου, περὶ τῆς φύσεως καὶ διακρίσεως τοῦ κεφαλαίου, περὶ τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς ὡς καὶ τῆς ἀκολουθητέας οἰκονομικῆς πολιτικῆς γενικώτερον. Οἱ κανόνες φορολογικῆς πολιτικῆς τοῦ A. Smith ἔχουν ὡς κάτωθι:

1) Οἱ ὑπήκοοι ἐκάστου Κράτους ὀφείλουν νὰ συνεισφέρουν εἰς τὰ ἔξοδα τῆς Κυβερνήσεως ὅσον τὸ δυνατόν ἐν ἀκριβεῖ ἀναλογίᾳ πρὸς τὴν προσωπικὴν αὐτῶν οἰκονομικὴν δυναμικότητα, δηλ. ἀναλόγως τοῦ εἰσοδήματος τοῦ ὁποίου ἕκαστος ἀπολαύει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Πολιτείας (κανὼν τοῦ πανδήμου).

2) Ὁ φόρος, τὸν ὁποῖον ἕκαστον ἄτομον ὑποχρεοῦται νὰ πληρώσῃ, πρέπει νὰ εἶναι ὠρισμένος καὶ οὐχὶ αὐθαίρετος. Ἡ μορφή καὶ ὁ τρόπος τῆς πληρωμῆς καθὼς καὶ τὸ πληρωθησόμενον ποσοστὸν πρέπει νὰ εἶναι σαφῶς γνωστὰ καὶ εἰς τὸν φορολογούμενον καὶ εἰς οἷονδήποτε ἄλλον (κανὼν τῆς βεβαιότητος).

3) Ὁ φόρος πρέπει νὰ εἰσπράττεται εἰς ἐποχὴν καὶ κατὰ τρόπον μᾶλλον πρόσφορον εἰς τοὺς φορολογουμένους (κανὼν τῆς προσφορότητας).

4) Ὁ φόρος πρέπει νὰ εἶναι εὐθηνός, δηλ. νὰ ἔχη ἐπινοηθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε, νὰ λαμβάνεται ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον ἐκ τοῦ βαλαντίου τοῦ λαοῦ ἐπὶ πλεόν τοῦ ποσοῦ τὸ ὁποῖον εἰσάγεται εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Δηλαδή, μὲ ἄλλους λόγους τὰ ἔξοδα βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ φόρου πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν μικρότερα (κανὼν τῆς εὐθηνίας/οἰκονομίας). (Ἐκ τῆς Δημοσ. Οἰκον. Ἀ. Ἀγγελοπούλου).

Περὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Α. Smith καὶ τῆς Φιλελευθέρως Σχολῆς ὑφίσταται πλουσιωτάτη βιβλιογραφία. Ἡμεῖς ἀνετρέξαμεν εἰς τὰς κάτωθι πηγάς.¹

Ἡ σύγκρισις τῶν δημοσιονομικῶν ἀπόψεων τοῦ Α. Smith ὡς ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, πρὸς τὰς ἀναπτυχθείσας εἰς τὸ Γ'. Κεφάλαιον δημοσιονομικὰς ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰς σελίδας 81-94 ὡς πρὸς τοὺς φόρους καὶ λοιποὺς πόρους, τὰ εἶδη τῶν φόρων, τὴν φορολογικὴν δικαιοσύνην, τὴν ἐνιαίαν φορολογίαν, τὸν συνετὸν χειρισμὸν τῶν δημοσίων ἐσόδων, τὴν δημιουργίαν νέων κρατικῶν ἐσόδων, τὴν εἴσπραξιν καὶ δαπάνην τοῦ δημοσίου χρήματος περιλαμβανόμενα, παρέχουν τὸ θάρρος τοῦ συλλογισμοῦ τῆς εἰς ἱκανὸν βαθμὸν ὁμοιότητος τῶν ἀπόψεων τοῦ Α. Smith. πρὸς τὰς Πληθωνικὰς τοιαύτας.

Ἄλλωστε, τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς ἐπέτρεπεν νὰ κατατάξωμεν τὸν Πλήθωνα ὡς πρωτοπόρον τῆς δημοσιονομικῆς σκέψεως, καὶ τῆς δημοσιονομικῆς καταστάσεως ἣτις ἠκολούθησεν εἰς τὰς μεταμεσαιωνικὰς κοινωνίας καὶ νὰ στηρίζωμεν τὴν σκέψιν ὅτι, καὶ τὸ σήμερον κρατοῦν δημοσιονομικὸν Status τῶν ἐλευθέρων κοινωνιῶν ἐκεῖ ἔχει τὰς βάσεις του μὲ τινὰς παραλλαγὰς καὶ προσαρμογὰς ἀναλόγως τῆς κοινωνικοῦς διαρθρώσεως τῶν λαῶν.

Τὴν ἀποφίν μας ὅτι τὸ θεωρητικὸν οἰκοδόμημα τῶν ἐμποροκρατῶν τῶν φυσιοκρατῶν, καὶ τὸ δημοσιονομικὸν μέρος τοῦ Α. Smith στηρίζεται εἰς τὰς Πληθωνικὰς ἀρχάς, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν πλήρως μὲ στοιχεῖα ἀδιάσειστα. Λογικῶς ὅμως, δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι, ἡ μεγάλη, ἐπαφὴ καὶ πνευματικὴ σχέσις τοῦ Δεσποτάτου μετὰ τῆς Ἰταλίας καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐξ ἴσου συχνὴ ἐπικοινωνία τῆς Ἰταλίας μετὰ τῶν λοιπῶν

1. Ἀγ. Ἀγγελοπούλου: Δημοσίᾳ Οἰκονομικὴ Ἔκδ. Β'. Ἀθ. 1943 Σελ. 85.

Ἀγ. Ἀγγελοπούλου: Γενικὴ Θεωρία Φορολογίας. Ἀθῆναι 1939. Σελ. 80.

Π. Δερτιλῆ: Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1945. Σελ. 98.

Ἀ. Καλλιὰ β: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Ἀθ. 1952. Σελ. 128.

A. Smith: Ὁ πλοῦτος τῶν Ἑθνῶν, Μετάφρασις Δ. Καλλιτσούνακη. Ἀθῆναι 1948. Σελ. 188,

A. Smith: An Inquiry into the nature and the causes of the wealth of nations. Vol. II, pag. 351, London 1901 (G. Bell & Sons edition).

Δ. Στεφανίδης: Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ. Ἀθῆναι 1949. Τομ. Β'. Σελ. 181 κ.ε.

Εὐρωπαϊκῶν ἡγεμονιῶν καὶ βασιλείων ὡς τῆς Γαλλίας, Γερμανίας, Ἀγγλίας κλπ., θὰ ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν τῶν διανοουμένων τῶν ἀναγεννωμένων κρατῶν, τὸ ἔργον τοῦ Πλήθωνος, μεταξύ τοῦ ὁποίου καὶ τὰ ἀναλυθέντα ὑπομνήματα.

Ἀλλωστε, τόσαι πολλαὶ Ἑλληνικαὶ προσωπικότητες αἵτινες ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὑποδουλώσεως (1450-1460), ἐγκατεστάθησαν κυρίως εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν συναποκομίζοντες ἀνεκτιμήτους θησαυρούς, ἐν οἷς ἀρχαῖα κείμενα καὶ βυζαντινά.

Ὡς πρώτην ἔκδοσιν τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Πλήθωνος διεπιστώσαμεν καὶ ἀναφέρομεν τὴν πραγματοποιηθεῖσαν τῷ 1575 τόσον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν,¹ καὶ οὐχὶ ὡς ἐσφαλμένως συνεπῶς ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Μαμαλάκι² ὡς πραγματοποιηθεῖσα τῷ 1651³ εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου εἰς τὴν Λατινικὴν, ὅπου, συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν διατριβήν: «De georgiis et eorum scriptis», ὡς παράρτημα τοῦ ἔργου «Georgii Acropolitae historia Joelis Chronocographia et Joohannes Cannanos narratio de bello conpolitano».

Ἐν ὅψει τῶν ἀνωτέρω, ἐπιτρέπεται νὰ ἔχωμεν τὴν γνώμην, ἐλπίζοντες ὅτι δὲν πρόκειται νὰ κατηγορηθῶμεν ἐπὶ σοβιννισμῷ, ἢ ἀρριβισμῷ ὅτι, τουλάχιστον οἱ σοβαρώτεροι καὶ πλέον ὑπεύθυνοι ἐκπρόσωποι τῶν ἀνωτέρω σχολῶν ὡς οἱ J. Bodin, J. Colber, V. Vauban, F. Quesnais, A. Smith κλπ. θὰ εἶχον ὑπ' ὄψιν τῶν τὰ Πληθωνικὰ κείμενα, ἐφ' ὅσον, ἡσχολοῦντο μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν καὶ ἐπίλυσιν παρεμφερῶν οἰκονομικῶν ἢ δημοσιονομικῶν θεμάτων, ἐπ' αὐτῶν μάλιστα θὰ ἐβασίσθησαν αἱ ἄνω ἀναφερόμεναι σχολαί, ὥστε, νὰ παρατητῇται τόση καταπληκτικὴ ὁμοιότης ἀπόψεων καὶ πεποιθήσεων.

Βεβαίως, ἡ ἐργασία τοῦ Πλήθωνος, δὲν εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ ἐπιλύσῃ ἀπὸ θεωρητικῆς σκοπιᾶς οἰκονομικὰ προβλήματα, οὐδὲ νὰ θεμελιώσῃ οἰκοδόμημα οἰκονομολογικοῦ συστήματος.

Συνεπῶς ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐξεταζόμενον τὸ θέμα, παρουσιάζει σαφῆ διαφορὰν σκοποῦ μεταξύ τῆς Πληθωνικῆς προσπάθειας, ἀποβλεπούσης κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν κρισίμου πραγματικῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τῶν οἰκονομολογικῶν σχολῶν τῶν Ἐμποροκρατῶν, τῶν Φυσιοκρατῶν καὶ τοῦ Smith, αἵτινες ἀπέβλεπον εἰς τὴν ὑπὸ ὁμαλὰς συνθήκας θεωρητικὴν ἀντιμετώπισιν οἰκονομικῶν φαινομέ-

1. Ioannis Stobaei: Eclogarum Libri duo Georgii Gemistri-Plethonis. Ad Regem Emanuele de rebus Peloponnesiacis (Oratio Prior) σελ. 221 κ.ε. Principen Theodorum de rebus Peloponnes. (Oratio Posterior) σελ. 219 κ.ε. Interpretette Gulielmo Cantero ex bibliotheca C.V. Ioannis Sambuci Antvepriae. Exofficina Christophori Plantini Architypographi Regij. M.D. LXXV (1575).

2. Ἰ. Μαμαλάκι: Γ. Γεμιστός-Πλήθων. Ἀθήναι 1939. Σελ. 74.

3. Ἰ. Μαμαλάκι: Ὡς ἄνω σελ. 1.

νων καὶ ἐπίλυσιν προβλημάτων βάσει καθωρισμένης μεθόδου, ἀλληλουλουχίας, καὶ μὲ τὴν ἐφικτὴν συνέχειαν καὶ συνέπειαν.

Οὐχ' ἦττον ὅμως, δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι ἅπαντες θὰ ἐχρησιμοποίησαν τὸ βασικὸν ὕλικόν, ὅπερ πρῶτος ὁ Πλήθων συνεκέντρωσεν καὶ παρουσίασεν ὑπὸ ἐνιαίαν μορφήν εἰς τὰ ὑπομνήματά του. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἂν ὑποστηριχθῇ εἰσέτι ὅτι, ἡ ἀποστολὴ τῶν νεωτέρων αὐτῶν σχολῶν συνίσταται κυρίως, εἰς τὴν πληρεστέραν ἀνάπτυξιν καὶ ἀναλυτικωτέραν συστηματικὴν διατύπωσιν τῶν βασικῶν ἰδεῶν τοῦ Πλήθωνος.

Δι' ἓνα προσεκτικὸν μελετητὴν καὶ γνώστην τῶν Πληθωνικῶν κειμένων, ἡ ἐπίδρασις τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας εἶναι καταφανὴς ἐπὶ τῶν νεωτέρων. Καὶ μάλιστα ὑπάρχουν τομεῖς τῆς Πληθωνικῆς σκέψεως οἵτινες δὲν ἔχουν εἰσέτι, πλήρως ἀξιοποιηθῇ ὑπὸ τῶν συγχρόνων, ἐνῶ, πολλὰ θὰ ἠδύναντο νὰ προσφέρουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν σαφῶν καὶ ὀρθῶν ἀντιλήψεων. Προκύπτει συνεπῶς, ἐπιτακτικὸν καθήκον τῶν πνευματικῶν κληρονόμων του, ὅπως, ὁλοκληρώσουν τὴν ἀξιοποίησιν τῆς προσφορᾶς τῆς φωτεινῆς διαννοίας του.

Ἐπομένως, ἔκδηλος καθίσταται ἡ χρησιμότης μιᾶς εἰδικῆς μελέτης συγκριτικῆς τοῦ περιεχομένου τῶν Πληθωνικῶν ἀπόψεων, πέραν τῆς ἤδη γενομένης γενικῆς διαγραφῆς, πρὸς τὰς νεωτέρας οἰκονομολογικὰς σχολὰς, προκειμένου νὰ καταδειχθῇ δι' ἐκτενῶν ἀναλυτικῶν καὶ συγκεκριμένων στοιχείων, τὸ βάσιμον καὶ πραγματικὸν τοῦ ἤδη διατυπωθέντος συλλογισμοῦ περὶ ὁμοιότητος τῶν βασικῶν ἀρχῶν. Εὐλογον καὶ αὐταπόδεικτον συνεπῶς, τυγχάνει ὅτι, αἱ διατυπωθεῖσαι οἰκονομικαὶ καὶ δημοσιονομικαὶ ἀρχαὶ ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος εἰς τὰ ὑπομνήματά του, προηγοῦνται κατὰ πολὺ τῶν ἀρχῶν τῶν Ἐμποροκρατῶν, Φυσιοκρατῶν καὶ τοῦ Smith.

Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, ἐξετάζοντες τὸν Πλήθωνα, ἐπιτρέπεται νὰ εἵμεθα ὑπερήφανοι διὰ τὴν προσφορὰν του, εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν δημοσιονομικὴν ἐπιστήμην.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αἰ ὥς ἄνω πραγματευθεῖσαι ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος καὶ αἱ σχετικαὶ ἐπ' αὐτῶν σκέψεις καὶ κριτικαὶ παρατηρήσεις παρὰ τὴν λακωνικότητά των, παρουσιάζουν ὑπὸ νέον πρῶμα ἐν παλαιόθεν ὀφιστάμενον θέμα, μηδέποτε μέχρι σήμερον ἐπαρκῶς διερευνηθὲν διότι, εἰς τὰς διαφόρους σχετικὰς ἐργασίας, ἡμετέρων ἢ ξένων μελετητῶν, παρουσιάσθησαν ἄλλοτε μὲν ἐντοπιζόμεναι εἰς ὠρισμένας μόνον ἀπόψεις, ἄλλοτε δὲ ἀλλοιοῦσαι τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τῆς Πληθωνικῆς σκέψεως.

Κατευθυντήριος γραμμὴ τῆς ἡμετέρας προσπάθειας, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ δυνατοῦ μεθοδική, διεξοδική καὶ ὀλόπλευρος θεώρησις τῶν οἰκονομικῶν καὶ δημοσιονομικῶν κυρίως ἀπόψεων τοῦ Πλήθωνος, καὶ ὅλως δευτερευόντως τῶν λοιπῶν ἀντιλήψεων του, ἐν ᾧ μέτρον ἅπτονται τῶν οἰκονομικῶν ἐκδηλώσεων. Σταθερὰ ὑπῆρξεν ἐπίσης καὶ ἡ ἐπιδιώξις μας, διευκρινήσεως ἀσαφῶν τινῶν σημείων τῶν ὑπομνημάτων, ἄρσεως ἢ κριτικῆς ἀναλύσεως, ἀντιφάσεων τινῶν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, ἀποκαταστάσεως παρερμηνειῶν τῶν Πληθωνικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐπανεξετάσεως ὑπὸ αὐστηρὸν κριτικὸν πνεῦμα, ἀπόψεων περὶ τοῦ Πλήθωνος ἀπὸ μακροῦ χρόνου παραδεγμένων, πρὸς τὸν σκοπὸν καταδείξεως τῆς βαθείας πρωτοτυπίας καὶ δυνάμεως, τῆς ρεαλιστικῆς σκέψεως τοῦ φιλοσόφου τοῦ Μυστρᾶ, τοῦ «φιλοσόφου τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος».

Πέραν τούτων ὅμως, εὐχόμεθα ὅπως, ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελέσῃ ἀφορμὴν διερευνήσεως τῆς ἐξεχούσης, ἰδιορρυθμὸν αὐτῆς προσωπικότητος, ἣτις, κατὰ τὴν γνώμην μας δικαιούται μεγαλυντέρας προσοχῆς καὶ ἐκτιμήσεως ἐκ μέρους τῶν Νεοελλήνων. Διότι, πράγματι, ὑπῆρξεν ὁ κατ' οὐσίαν πρῶτος κῆρυξ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ γεωγραφικὸν χώρον μετὰ μακρὰν περίοδον διασπορᾶς εἰς τὰς Ἀνατολικὰς χώρας, καὶ εἰς ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων ὁ ὁποῖος ἔθεσεν τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν φαινομένων ἐπὶ σαφῶς πραγματικῆς βάσεως.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ δὲ ἡ διατύπωσις τῆς σκέψεως, ὅτι, θὰ ἔδει ὅπως περιληφθῇ ἡ διδασκαλία τῶν Πληθωνικῶν κειμένων εἰς τὰ σχολεῖα μέσης καὶ ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, παραλλήλως τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν συγγραμμάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) Ἑλλήνων Συγγραφέων

- Ἀγγελόπουλος Α.: Γενική Θεωρία Φορολογίας. Ἀθήναι 1939
Ἀγγελόπουλος Α.: Δημοσία Οικονομική Ἔκδ. Β'. Ἀθήναι 1943
Ἀγγελόπουλος Α.: Ὁ Σοσιαλισμός Ἀθήναι 1944
Ἀμαντος Κ.: Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Ἀθήναι 1955
Ἀνδρεάδης Α.: Ἱστορία Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας. Ἀθήναι 1918
Ἀνδρεάδης Α.: Ἔργα. Τόμος Α'. Ἀθήναι 1938.
Βακαλόπουλος Α.: Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Θεσσαλονίκη 1961
Βεζανῆς Δ.: Πολιτική καὶ Οἰκονομία, Ἀθήναι 1933
Βογιατζίδης Κ.: Ἐπιστημονική Ἐπετηρὶς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τόμος Β'. Θεσσαλονίκη 1932

Γεωργούλης Δ.Κ.: Ν. Ἔστια, Τεύχος 622. Ἀθήναι 1953
Δανιηλίδης Δ.: Νεοελληνική Κοινωνία καὶ Οἰκονομία, Ἀθήναι 1934
Δελιβάνης Δ.: Παραδόσεις Θεωρητικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας Ἔκδ. Β'. Θεσσαλονίκη 1955.
Δερτιλῆς Π.: Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς. Τόμ. Α'. Ἀθήναι 1945
Dimaras C.: Notes sur le tombeau de Gemiste, dans: L' Hellenisme contemporain. Athènes 1938
Διομήδης Α.: Βυζαντινὰ Μελέται, Τόμ. Α'. Ἔκδ. Β' Ἀθήναι 1951
Διομήδης Α.: Ἀνέκδοτον. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου.
Διομήδης Α.: Ἀνέκδοτον. Παράρτημα. Ἐξάρθρωσις Διοικήσεως.
Ἔκδόσεις: Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας Προγραμματισμοῦ
Εὐελπίδης Χ.: Εἰσαγωγή εἰς τὰς Κοινωνικὰς Ἐπιστήμας καὶ ἰδίως εἰς τὴν Οἰκονομικὴν. Ἀθήναι 1948
Zakythinis D.: α) Le Despotat Grec de Morée. Tome A'. Paris 1932
β) Le Despotat Grec de Morée. Τόμος Β'. Ἀθήναι 1953
Ζακυθηνὸς Δ.: Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν. Ἀθήναι 1936. Ἔτος ΙΒ'.
Zakythinis D.: Grise monétaire et crise économique a Byzance du XIII au XV Siècle. Athènes 1948.
Ζολώτας Ξ.: Θεωρητικὴ Οἰκονομικὴ Ἔκδ. Β'. Ἀθήναι 1943

- Θεοδωρακόπουλος Ι.: 'Η φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος.
 Θεοδωρακόπουλος Ι.: Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα. Β' ἔκδ. Ἀθῆναι 1947.
 Θεοδωρακόπουλος Ι.: Πλάτωνος Φαῖδρος. Ἀθῆναι 1948.
 Θεοτοκᾶς Γ.: Ν. Ἑστία. Τεύχος 622. Ἀθῆναι 1953
- Καζάζης Ν.: Πλήθων καὶ ὁ Κοινωνισμὸς κατὰ τὴν ἀναγέννησιν.
 Ἀθῆναι 1903
- Καλλιαβᾶς Α.: Δημοσιονομικὴ Ἱστορία. Ἀθῆναι 1953
 Καλλιγᾶς Π.: Μελέται Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Ἀπὸ τῆς πρώτης
 μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως 1205-1453. Ἀθῆναι
 1894
- Καλλιτσουνάκης Δ.: Ἱστορία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1929
 Καλλιτσουνάκης Δ.: Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1957
 Κανελλόπουλος Π.: Γεννήθηκα στὸ 1402. Ἀθῆναι 1957
 Κεραμπάσης Α.: Τὸ Φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος. Ἡρά-
 κλειον 1910
- Κουγέας Σ.: Ν. Ἑστία. Τεύχος 622. Ἀθῆναι 1953
 Κούλης Ι.: Δημοσιὰ Οἰκονομικὴ καὶ Δημοσιονομικὴ Πολιτικὴ.
 Ἀθῆναι 1954
- Κύρου Α.: Βησσαρίων ὁ Ἑλλήν. Τόμ. Α'. Ἀθῆναι 1947
- Λαδᾶς Χρ.: Δημοσιὰ Οἰκονομία καὶ Στατιστικὴ. Ἀθῆναι
 1910
- Λάμπρου Σπ.: Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά.
 Ἀθῆναι Τόμοι: Γ'./1926 καὶ Δ'./1930
- Μαμαλάκης Ι.: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Ἀθῆναι 1939
 Μαμαλάκης Ι.: Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ. Θεσσαλονίκη
 1939.
- Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα
- Ξενοφῶν: Πόροι ἢ περὶ προσόδων Δ'. 2
- Παναγιωτόπουλος Μ.Ι. Ν. Ἑστία. Τεύχος 622. Ἀθῆναι 1953
 Παπαρρηγόπουλος Κ.: Ἑλλήν Σοσιαλιστὴς 15ης ἑκατονταετηρίδος. Παν-
 δάρα Ἀθῆναι 1850-51
- Παπαρρηγοπούλου Κ.—Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἔκδ. 6η Τό-
 μος Ε'. Ἀθῆναι 1932
- Καρολίδου Π.: Οἰκονομικὴ Πίστις. Ἀθῆναι 1936.
 Παρασκευόπουλος Ι.: Παραδόσεις Ἐφηρμοσμένης Πολιτικῆς Οἰκονομίας
 Ἀθῆναι 1949

- Παρασκευόπουλος Ι.: Παραδόσεις περί νομίσματος και νομισματικής πολιτικής. 'Αθήναι 1952.
- Πετσάλης-Διομήδης Θ.: Ν. 'Εστία. Τεύχος 622. 'Αθήναι 1953
- Πίντος Ι.: Μαθήματα 'Εφηρμοσμένης Πολιτικής Οικονομίας "Εκδ. Γ'. Τεύχος Α'. 'Αθήναι 1934
- Πίντος Ι.: 'Η Θεωρητική ἀνάλυσις τῶν μεταβολῶν τῶν τιμῶν ἐν τῇ συγχρόνῳ οἰκονομία. 'Αθήναι 1936
- Πίντος Ι.: Μεθοδολογικά προβλήματα τοῦ οἰκονομικοῦ Προγραμματισμοῦ. 'Αθήναι 1959
- Ρενιέρης Μ.: 'Ιστορικαὶ Μελέται. 'Αθήναι 1881.
- Σαββόπουλος Ε.: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Πειραιεὺς 1961
- Σακελλαρίου Γ.: 'Ο Πλήθων ὡς κοινωνιολόγος. 'Επετηρὶς 'Εταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἔτος ΚΓ'. 'Αθήναι 1953
- Σίδερης Α.: 'Ιστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν. Τόμ. Α'. 'Αθήναι 1953
- Στασινόπουλος Μ.: Μαθήματα Δημοσιονομικοῦ Δικαίου καὶ Δημοσίου Λογιστικοῦ. 'Αθήναι 1956.
- Σμπαρούνης Α.: Δημοσίᾳ οἰκονομική. Τεύχος Β'. Τόμ. Β'. 'Αθήναι 1955
- Σβορώνος Ι.: Βυζαντιακὰ νομισματικὰ ζητήματα. 'Αθήναι 1899.
- Στεφανίδης Δ.: 'Η Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει. Τόμοι : Α'./1948, Β'./1949. 'Αθήναι
- Τσιμικάλης Α.: Μεγάλῃ 'Ελλην. 'Εγκυκλοπαιδεΐα. 'Αθήναι 1931. Τόμος ΙΖ'.
- Φωτιάδης Ε.: Γ. Γεμιστὸς-Πλήθων. Νεώτερον 'Εγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν ΗΛΙΟΥ. Τόμ. Ε'.

β) Ξένων Συγγραφέων

- Bratianu G.: Recherches sur le commerce Génois dans la mer Noir au XIII siècle. Paris. 1929.
- Crumbacher K.: Geschichte der Byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum ende des Öströmischen reiches (527-1453). Έκδόσεις Α' και Β'. München 1891 και 1897.
- Diehl Ch.: Études Byzantines. Paris 1905.
- Dobb M.: Εισαγωγή στην οικονομική θεωρία (Μετάφρασις Γ. Χαλκιοπούλου). 'Αθήναι 1946.
- Dölger Fr.: Sechs Byzantinische Praktika des 14 Jahrhunderts P P 8. München 1909.
- Ducas Mich.: Historia Byzantina. Bonnae 1834.
- Encyclopaedia Britannica. Έκδ. 1964 Τόμ. 10ος.
- Gelzer H.: Byzantinische Kulturgeschichte. Tübingen 1909.
- Gide Ch.: Άρχαι Πολιτικῆς Οικονομίας. Έκδοσις Δ'. 'Αθήναι 1943.
- Heyd W.: Histoire du commerce du Levant au moyen âge. Vol. A'. Leipzig 1923.
- Kötsche R.: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mettelalters. Jena 1924.
- Masai F.: Pléthon et le Platonisme de Mistra. Paris 1956.
- Miklocich F.-Müller J.: Acta et diplomata Graeca, medi aevi. Βιέννη 1860-1890. Τόμος 6ος.
- Mohler L.: Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. Paderborn 1923.
- Quesnais F.: Οικονομικά Έργα (Μετάφρ. Γ. Ζωΐτοπούλου). 'Αθήναι 1940
- Roscoe W.: Βίος Λαυρεντίου του από Μεδίκων επικαλουμένου Μεγολοπρεπούς. 'Αθήναι 1858
- Schaffer K.: Die Ausgaben der Apostolischen Kammer.
- Smith A.: 'Ο Πλοῦτος τῶν Έθνῶν (Μετάφρασις Δ. Καλλιτσούνaki) 'Αθήναι 1948.

- Stein E. Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassung und Wirtschaftsgeschichte mittheilungen zur Osmanischen Geschichte. Tome II. Wien 1924.
- Stobaei I.: Eclogarum Libri duo Georgii Gemisti-Plethonis Ex bibliotheca C. V. Ioannis Sambuci. Antverpiae 1575.
- Tozer H.: A Byzantine Reformer (Journal of Hellenic Studies) Τόμος Ζ'. Λονδίνον 1886.
- Vassiliev A.A.: Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας Τόμ. Γ'. Ἀθήναι 1954.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<i>Εἰσαγωγή</i>	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	
<i>Ἡ προσωπικότης τοῦ Πλήθωνος</i>	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'	
<i>Περὶ τῆς Οἰκονομικῆς, Νομισματικῆς καὶ Δημοσιονομικῆς καταστάσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ κατὰ τοὺς ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνας</i>	16
I. Τὰ περὶ Βυζαντίου	17
Οἰκομικὰ	17
Νομισματικὰ	21
Δημοσιονομικὰ	28
II. Τὰ τοῦ Μυστρᾶ	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	
<i>Αἱ Οἰκονομικαὶ καὶ Δημοσιονομικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος</i>	39
(Τὸ μεταρρυθμιστικὸν πρόγραμμά του)	
I. Περὶ τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς ὡς καὶ κατανομῆς τῶν ἐπιτευγμάτων	45
Ἔργασία	47
Μέσα - Κεφάλαιον	51
Ὑπηρεσίαι	58
Ἀμυνα	60
Καταμερισμὸς τῶν ἔργων	68
Κατανομὴ ἀγαθῶν	70
II. Περὶ Ἐμπορικῆς Πολιτικῆς	73
1) Εἰσαγωγαὶ - Ἐξαγωγαὶ	74
α) Εἰσαγωγαὶ	75
β) Ἐξαγωγαὶ	76
2) Πολιτικὴ αὐταρκείας καὶ ἀνταλλαγῶν	79
III. Περὶ Δημοσιονομίας	81

Περὶ φόρων καὶ λοιπῶν πόρων	81
Ἱστορικὴ προέλευσις τῶν φόρων	82
Εἶδη φόρων	82
Δικαία φορολογία	83
Ἡ ἐνιαία φορολογία	85
Περὶ Δημοσίων εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν	90
IV. Περὶ Νομίσματος	94

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Παραβολὴ τῶν Πληθωνικῶν ἀπόψεων πρὸς τὰς νεωτέρας οἰκονομικὰς ἀντιλήψεις	97
Ἐπίλογος	105
Βιβλιογραφία	106

Ἐκφράζω θερμοτάτας εὐχαριστίας πρὸς Τὸν κ. Ε. Φωτιάδην, Διευθυντὴν τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, καὶ κ. Ἀλ. Προβατᾶν, Διευθυντὴν τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Ἐπίσης καὶ πρὸς τὸ προσωπικὸν τῶν ἄνω βιβλιοθηκῶν διὰ τὴν συνεχῆ ἐξυπηρέτησίν μου εἰς τὴν προσπάθειαν ἀνευρέσεως βιβλιογραφικῶν στοιχείων κλπ. πηγῶν τῆς παρούσης διατριβῆς.

Ὅμοίως, θερμοτάτας εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τοὺς Κον καὶ Καν Θ. Πετσάλη - Διομήδη, τοὺς εἶχον τὴν καλωσύνην νὰ θέσουν εἰς τὴν διάθεσίν μου, ἀνέκδοτα εἰσέτι στοιχεῖα τοῦ Ἀλ. Διομήδη σχετικῶς πρὸς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ δύνοντος Βυζαντίου,

34/13/1
